

Донецький національний університет

На правах рукопису

Богданова Інна Володимирівна

УДК 811.161.2:32.019.51

Сугестивний потенціал прецедентних одиниць
в українському медійному дискурсі початку ХХІ ст.

10.02.01 – українська мова

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник
Ситар Анна Василівна,
кандидат філологічних наук, доцент

Вінниця – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО МЕДІЙНОГО ДИСКУРСУ	14
1.1. Поняття дискурсу в сучасній лінгвістиці	14
1.1.1. Основні підходи до визначення дискурсу	14
1.1.2. Співвідношення понять «текст» і «дискурс»	20
1.2. Текстово-дискурсивні категорії та визначальні риси українського медійного дискурсу	21
1.2.1. Система текстово-дискурсивних категорій.....	23
1.2.2. Текстово-дискурсивні категорії сучасного українського медійного дискурсу	27
1.3. Інтертекстуальність як основна властивість медійного дискурсу в парадигмі постмодернізму	38
1.4. Методологічні основи та методи дослідження прецедентних одиниць у медійному дискурсі.....	45
Висновки до Розділу 1	51
РОЗДІЛ 2. СУТНІСТЬ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ФЕНОМЕНІВ ТА ОДИНИЦЬ У ФОРМАЛЬНО-ЗМІСТОВОМУ ТА ФУНКЦІЙНОМУ АСПЕКТАХ.....	54
2.1. Прецедентні феномени та їхні визначні характеристики	55
2.1.1. Сутність явища прецедентності.....	56
2.1.2. Прецедентна одиниця та суміжні поняття	66
2.1.2.1. Прецедентні одиниці та крилаті слова.....	67
2.1.2.2. Прецедентні одиниці та афоризми	69
2.1.2.3. Прецедентні одиниці та фразеологізми	70
2.1.2.4. Прецедентні одиниці та метафори	73
2.2. Прецедентні одиниці як інтертекстуальні засоби в українському медійному дискурсі.....	77

2.3. Сфери-джерела прецедентності в українському медійному дискурсі	83
2.4. Типологія прецедентних феноменів та одиниць у медійному українському дискурсі	91
2.5. Типи трансформацій прецедентних одиниць у медійному дискурсі	97
2.6. Дискурсивна характеристика прецедентних одиниць	104
2.6.1. Особливості використання прецедентних одиниць у медійному дискурсі	105
2.6.2. Базові функції прецедентних одиниць у дискурсі українських мас-медіа.....	109
Висновки до Розділу 2	116
РОЗДІЛ 3. СУГЕСТИВНІСТЬ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ОДИНИЦЬ У МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ.....	122
3.1. Феномен мовної сугестії.....	122
3.1.1. Сутність та зміст сугестивних технологій.....	123
3.1.2. Основні механізми мовної сугестії	129
3.2. Прецедентність як джерело навіювання в українському медійному дискурсі	135
3.2.1. Прецедентна одиниця як один із засобів реалізації сугестивних намірів у медійному дискурсі.....	135
3.2.2. Мовні рівні реалізації сугестивних технологій засобами прецедентності у медійному дискурсі	141
3.3. Основні тактики захисту від мовних сугестивних технологій.....	150
Висновки до Розділу 3	152
ВИСНОВКИ.....	155
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	162
СПИСОК ДЖЕРЕЛ	184
ДОДАТОК А. Проект словникової статті «Словника прецедентних одиниць українського медійного дискурсу початку ХХІ ст.»	185
ДОДАТОК Б. Словник термінів	188

ВСТУП

Медійний дискурс є середовищем, у якому відбувається постійна взаємодія між інформаційними продуктами, їх авторами та споживачами. В інформаційну еру розвиток цієї комунікаційної платформи відбувається надзвичайно стрімко, за рахунок залучення інноваційних технологій процес обміну даними значно пришвидшився та спростився, змінилися засоби реалізації основних функцій медіа: збільшилася кількість каналів та інструментів отримання інформації, відкрита пропаганда і маніпуляція поступилися місцем сугестії.

Прецедентні феномени, за В.В. Красних, становлять особливу частину національної культури і мовної картини світу, яскраво відображають специфіку національної свідомості та ставлення етносу до власної історії та культури [Красных 1997]. Натомість прецедентні одиниці як вербальні виразники прецедентних феноменів у дискурсі слугують ефективним засобом емоційної оцінки ситуацій та особистостей.

Прецедентні одиниці використовуються в текстах не тільки для позначення певної ситуації або персони, але також як «культурний знак, символ певних якостей, подій, доль» [Гудков 2003: 108]. Сукупність найуживаніших прецедентних одиниць дає досить чітке уявлення про специфічні особливості національної ментальності на певному етапі розвитку суспільства [Нахимова 2009].

Оскільки прецедентні одиниці наділені значним аксіологічним потенціалом, вони становлять ефективний засіб імпліцитної маніпуляції (сугестії). Саме сугестія (навіювання) на сьогодні вважається одним із найдієвіших способів маніпуляції за рахунок того, що вона має латентний характер і не усвідомлюється реципієнтом, у якого складається враження самостійності формування об'єктивної думки щодо певного об'єкта або явища [Руда 2012: 48]. Сугестія шляхом уведення прецедентних одиниць може бути реалізована на будь-якому мовному рівні.

Актуальність дисертації зумовлена високою частотою звернень до прецедентних одиниць у масовій комунікації як до засобів надання імпліцитної

емоційної оцінки особистостям, подіям та явищам, що постає основою сугестивного впливу на реципієнтів інформації. Водночас актуальною є потреба теоретичного осмислення статусу, ознак, типів та функцій прецедентних одиниць в українському медійному дискурсі початку XXI століття.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація підготовлена відповідно до планів науково-дослідницької роботи кафедри української мови та прикладної лінгвістики філологічного факультету Донецького національного університету «Рівнева структура національно-когнітивної і національно-мовної картин світу: теоретичний і прикладний вияви» (номер держреєстрації 0100U001961 (2010 – 2014 рр.)), «Комунікативно-прагматична і дискурсивно-граматична лінгвоперсонологія: структурування мовної особистості та її комп'ютерне моделювання» (номер держреєстрації 0100U001961 (2015 – 2017 рр.)), науковий керівник – д. філол. н., проф., чл.-кор. НАН України А.П. Загнітко. Тему дисертації затверджено вченою радою Донецького національного університету (протокол № 12 від 28 грудня 2012 р., №15 від 27 листопада 2015 р.) і погоджено в науковій координаційній раді «Українська мова» НАН України (протокол № 66 від 29 жовтня 2013 р.).

У пропонованому дослідженні ми вивчаємо вияви прецедентних феноменів у їх структурно-класифікаційному та функційному аспектах, тому **метою** дослідження є встановлення різновидів прецедентних одиниць та особливостей їх функціонування, вияв механізмів реалізації сугестивних намірів засобами прецедентних одиниць у дискурсі українських мас-медіа початку XXI століття.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- 1) визначити набір текстово-дискурсивних категорій, властивих українському медійному дискурсу початку XXI століття;
- 2) встановити зв'язок між явищами прецедентності та інтертекстуальності;

- 3) обґрунтувати поняття прецедентності, прецедентного феномена та прецедентної одиниці, виділити їх основні ознаки та функції;
- 4) відмежувати прецедентні одиниці від суміжних понять;
- 5) виявити сфери-джерела прецедентності в дискурсі українських ЗМІ;
- 6) виділити основні типи прецедентних феноменів та одиниць в українському медійному дискурсі, а також види трансформацій їхньої структури на кожному мовному рині;
- 7) дефінувати сутність поняття сугестії, виокремити основні механізми її реалізації в дискурсі та тактики контрсугестії;
- 8) схарактеризувати прецедентні одиниці як засіб реалізації сугестивних технологій в українському дискурсі медіа початку XXI століття.

Об'єктом дослідження є прецедентні одиниці, що функціонують в українському медійному дискурсі початку XXI століття.

Предмет вивчення – особливості функціонування прецедентних одиниць як засобів реалізації сугестивних намірів у дискурсі українських мас-медіа початку XXI століття.

Методи дослідження. З огляду на те, що дослідження проводилося в синхронійному, структурному та функційному аспектах, основним лінгвістичним методом є *описовий*, що застосовувався для виділення базових текстово-дискурсивних категорій медійного дискурсу; класифікації інтертекстуальних та прецедентних одиниць; для дослідження типів трансформацій прецедентних одиниць; вивчення основних механізмів мовної сугестії. Метод *дистрибутивного аналізу* було використано для з'ясування маніпулятивного потенціалу прецедентних одиниць залежно від їхнього розташування у певних позиціях тексту; метод *трансформаційного аналізу* – для визначення вихідної структури трансформованих прецедентних одиниць; метод *компонентного аналізу* – для з'ясування значення трансформованої прецедентної одиниці в дискурсі. За допомогою методу *лінгвокультурного аналізу* виявлено культурно-значущі компоненти значення прецедентних одиниць. *Лінгвопрагматичний метод* був застосований для з'ясування маніпулятивного навантаження та функціоналу, а також мети вживання

прецедентних одиниць у медійному дискурсі. Залучення *методів критичного дискурс-аналізу* дало змогу виявити приховані смисли медіатексту, механізми здійснення впливу на формування думки реципієнтів, з'ясувати інтертекстуальні зв'язки тексту з іншими дискурсами. *Статистичні методи* (метод статистичного спостереження, метод зведення і групування статистичних даних) було використано для побудови репрезентативної вибірки дослідження; *кількісні обрахунки* – для вивчення відсоткового співвідношення прецедентних одиниць із різних сфер-джерел у медійному дискурсі.

Матеріалом дослідження стали тексти українських друкованих видань «Український тиждень», «Дзеркало тижня», «Високий замок», «Газета по-українськи», а також інтернет-видань «Українська правда» (<http://www.pravda.com.ua/>) та «Тиждень» (<http://tyzhden.ua/>) за 5 років (01.07.2010 – 30.06.2015). До генеральної сукупності увійшли тільки українськомовні авторські статті та нариси інформаційно-аналітичного характеру, темами яких були міжнародна й національна політика й економіка, суспільне та культурне життя країни. Для формування вибірки було застосовано метод механічної вибірки, відповідно до якого було обрано кожний 2-й випуск для щотижневих видань та кожний 14-й випуск для щоденних видань. Отже, усього було обрано 700 номерів газет і журналів. Кожен із випусків містив різну кількість статей і нарисів, залежно від типу видання, а також висвітлюваної суспільно-політичної ситуації. Із кожного номеру щотижневого видання було обрано 25% текстів статей, із кожного номеру щоденного видання – 10% статей, що становило в середньому 4 статті з кожного випуску. Усього було досліджено 3217 текстових відрізків, у яких було зафіксовано 3272 прецедентні одиниці у 5000 контекстах їх уживання. Величина відносної похибки підрахунків складає 2,8% (величину відносної похибки встановлено за таблицею залежності кількості прикладів від заданої відносної похибки [Перебийніс 2002: 152]). Вибірка укладена за допомогою текстового редактора Microsoft Word і має вигляд текстового файлу.

Наукова новизна дослідження мотивована тим, що 1) вперше виділено текстово-дискурсивні категорії українського медійного дискурсу початку

XXI століття як постмодерністської соціальної практики; 2) розмежовано поняття прецедентного феномена як значущого явища суспільного або культурного життя лінгвокультурної спільноти та прецедентної одиниці як вербального актуалізатора цього феномена в конкретному тексті; 3) схарактеризовано співвідношення поняття прецедентної одиниці та крилатого вислову, фразеологізму, афоризму, алюзії; 4) запропоновано класифікацію прецедентних одиниць за параметром національної належності джерела прецедентності; 5) виокремлено поняття прецедентної особистості як окремого типу прецедентних феноменів; 6) здійснено аналіз різновидів трансформацій структури прецедентних одиниць на всіх мовних рівнях; 7) вперше в лінгвістиці з'ясовано сугестивні вияви прецедентних феноменів у медійному дискурсі.

Теоретичне значення дисертації полягає у визначенні набору текстова-дискурсивних категорій українського медійного дискурсу початку XXI століття, що функціонує в постмодерністській соціально-культурній парадигмі; побудові системи інтертекстуальних одиниць; розмежуванні понять «прецедентний феномен» і «прецедентна одиниця» та диференціації їх типів; відмежуванні прецедентних одиниць від близьких за призначенням і формою суміжних понять; визначенні різновидів структурних трансформацій прецедентних одиниць на кожному мовному рівні; з'ясуванні способів реалізації сугестивної стратегії засобами прецедентних одиниць.

На відміну від західноєвропейської та американської лінгвістичних традицій (Р. Глезер, Р. Мун, С. Фідлер та ін.), ми виділяємо прецедентні одиниці в окремий різновид мовних явищ і відмежовуємо їх від афоризмів, крилатих висловів, слоганів, мовних кліше та власне-фразеологізмів; розглядаємо прецедентні одиниці (вирази) як такі, що перебувають на периферії фразеологічної системи мови (за винятком прецедентних фразеологізмів – прецедентних виразів, що внаслідок активного вжитку фразеологізувалися і майже втратили зв'язок із джерелом походження).

У славистиці система прецедентних феноменів традиційно є чотирикомпонентною (прецедентні тексти, ситуації, висловлення та імена), а

поняття прецедентного феномена і прецедентної одиниці не розмежовують (О.О. Ворожцова, Д.Б. Гудков, В.В. Красних, С.Л. Кушнерук, О.А. Нахімова, О.В. Найдюк, С.Б. Сереброва, Р.С. Чорновол-Ткаченко), натомість така диференціація постає принципово важливою, оскільки більшість прецедентних феноменів є невербальними і відповідно такими, що вимагають вербалізації в конкретних текстах за допомогою специфічних одиниць (прецедентних імен або виразів).

Практичне значення дисертації визначувано можливістю використання її результатів в опрацюванні навчальних дисциплін «Лінгвокультурологія», «Лінгвокраїнознавство», «Дискурсологія», «Теорія і практика міжкультурної комунікації», «Риторика», «Лінгвістика тексту», «Політична лінгвістика» для студентів вищів спеціальностей «Прикладна лінгвістика», «Українська мова і література», «Культурологія», а також для створення лінгвокраїнознавчих словників, електронних словників і баз даних інтертекстуальних і прецедентних одиниць. Основні положення дисертації можуть бути використані під час дослідження мовно-культурних елементів та вивчення маніпулятивних стратегій в інших різновидах інституційних дискурсів.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним науковим дослідженням з авторським підходом до аналізу сугестивного потенціалу прецедентних одиниць в українському медійному дискурсі початку ХХІ ст. Усі результати роботи отримано самостійно, публікації написано одноосібно.

Апробація. Результати дослідження оприлюднено на шести конференціях: Міжнародній науково-теоретичній конференції «Граматичні читання – VII» (м. Донецьк, 2013 р.), VI Міжнародній науково-практичній конференції «Читання пам'яті Михайла Матусовського: Лінгвістика. Комунікація. Освіта» (м. Луганськ, 2013 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання розвитку філологічних наук у ХХІ ст.» (м. Одеса, 2014 р.), Третій міжнародній науковій конференції «Інформація. Комунікація. Суспільство» (м. Львів, 2014 р.), Міжнародній науково-теоретичній конференції «Граматичні читання – VIII» (м. Вінниця, 2015 р.), IV Міжнародній науковій конференції «Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні

та граматичні параметри» (м. Кривий Ріг, 2015 р.); аспірантському семінарі філологічного факультету Донецького національного університету (м. Вінниця, 2015 р.). Робота пройшла апробацію під час асистентської практики автора на заняттях з дисципліни «Лінгвокультурологія», що викладалася для студентів 4 курсу ОКР «Бакалавр» спеціальності «Прикладна лінгвістика» Донецького національного університету (2013-2015 рр.), а також під час стажування в Університеті імені Палацького (м. Оломоуц, Чеська Республіка, жовтень 2015 р.). Усю дисертацію загалом обговорено на засіданні кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету (протокол № 4 від 11 листопада 2015 р.).

Положення, що виносяться на захист:

1. Українському медійному дискурсу початку ХХІ століття як постмодерністській соціальній практиці властиві текстово-дискурсивні категорії, що актуалізують певні визначальні риси постмодернізму: інтертекстуальність (постмодерністська карнавальна атмосфера), дискурсивна інтерференція (еклектичність), мультимедійність (багатошаровість), гіпертекстуальність (децентризм), тематична відтворюваність (використання готових форм). Центральною категорією постмодерністського дискурсу постає інтертекстуальність.

2. Одиниці власне-інтертекстуальності в дискурсі можуть становити засіб експліцитної та імпліцитної апеляції до першоджерела. Засобами експліцитної апеляції постають цитати та згадки, імпліцитної – прецедентні одиниці й алюзії.

3. Прецедентні феномени є джерелами інтертекстуальності, значущими явищами суспільного, культурного життя або історії лінгвокультурної спільноти, що є аксіологічно навантаженими та відомими переважній більшості її представників. Прецедентні одиниці є вербалізаторами прецедентних феноменів у конкретних текстах (дискурсах).

4. Основними типами прецедентних феноменів є тексти, ситуації та особистості. Прецедентні одиниці об'єднують прецедентні імена та вирази.

5. Прецедентні одиниці мають сугестивну природу, оскільки становлять засіб імпліцитної емоційної оцінки явищ та подій, і тому є ефективним засобом

маніпулятивного впливу на адресатів медійного дискурсу. Стратегія сугестії може реалізовуватися засобами прецедентних одиниць на всіх мовних рівнях. Високий сугестивний потенціал притаманний прецедентним одиницям трансформованої структури.

Публікації. Основні положення дисертації викладено у 14 одноосібних публікаціях, серед них 6 статей, уміщених у фахових виданнях, затверджених ДАК МОН України, 2 – в іноземних періодичних виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз даних (Scopus, РІНЦ), 3 статті у нефархових виданнях та 3 тез доповідей на міжнародних конференціях:

1. Сахарук Інна. Типологія прецедентних феноменів у сучасному українському дискурсі // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А.П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – Вип. 23. – С. 197–203. (Фахове видання)

2. Sakharuk Inna. Functions of Precedent Phenomena in Ukrainian Printed Media Texts // Лінгвокомп'ютерні дослідження : зб. наук. праць / Донецький національний університет / Укл.: А. Загнітко (наук. і відп. ред.), І. Данилюк (заст. відп. ред.) та ін. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – Вип. 5. – С. 106–109.

3. Сахарук Інна. Сфери-джерела прецедентності в текстах українських друкованих ЗМІ // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А.П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – Вип. 25. – С. 162–167. (Фахове видання)

4. Сахарук І.В. Прецедентність як вияв інтертекстуальності в текстах українських друкованих ЗМІ // Лінгвістика. Комунікація. Освіта : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. (Луганськ, 14–15 березня 2013 р.). – Луганськ : Вид-во ЛДАКМ, 2013. – С. 73–76.

5. Сахарук Інна. Особливості функціонування прецедентних феноменів у текстах українських друкованих ЗМІ // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Т. 35. – Донецьк : Український культурологічний центр, Східний видавничий дім, 2013. – С. 197–207.

6. Сахарук І.В. Маніпулятивна функція прецедентних феноменів у текстах українських друкованих ЗМІ // Вісник Черкаського університету. Серія Філологічні науки. – 2013. – №7 (260). – С. 129–136. (Фахове видання)

7. Сахарук І.В. Універсально-прецедентні феномени як компоненти міжкультурної компетентності // Актуальні питання розвитку філологічних наук у XXI ст. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 16–17 травня 2014 р.). – Одеса : Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2014. – С. 115–116.

8. Sakharuk Inna. Text and Discursive Categories of Modern Ukrainian Internet-Media in the Paradigm of Postmodernism //Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А.П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2014. – Вип. 29. – С. 152–161. (Фахове видання)

9. Сахарук І. Прецедентні феномени як вияв мовної гри в сучасних українських Інтернет-ЗМІ // Інформація, комунікація, суспільство 2014 : матеріали 3-ї Міжнародної наукової конференції (Львів–Славське, 21–24 травня 2014 р.). – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2014. – С. 134–135.

10. Сахарук І.В. Стратегії й тактики сугестії в сучасному українському медійному дискурсі // Вісник Донецького університету. Серія Б: Гуманітарні науки. – 2014. – №1–2. – С. 216–222. (Фахове видання)

11. Сахарук И.В. Типы трансформаций прецедентных феноменов в дискурсе современных украинских Интернет-СМИ // Язык, литература, культура: Актуальные проблемы изучения и преподавания: Сборник научных и научно-методических статей / Ред. кол.: Л.П. Клобукова и др. – М.: МАКС Пресс, 2014. – Выпуск 10. – С. 131–137 (Іноземне наукометричне видання (РІНЦ)).

12. Сахарук І.В. Прецедентні одиниці як засіб реалізації сугестії в українському медійному дискурсі // Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького національного університету : зб. наук. праць. – Вип. 13. – Кривий Ріг : НПП Астерікс, 2015. – С. 337–345. (Фахове видання)

13. Сахарук Інна. До питання про розмежування прецедентних феноменів і метафор у сучасному медійному дискурсі // Граматичні студії : зб. наук. праць /

Донецький нац. ун-т; наук. ред. А.П. Загнітко. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – С. 143–147.

14. Сахарук Інна. Статус прецедентних одиниць в системі інтертекстуальних одиниць сучасного українського медійного дискурсу // *Jazykovedný Časopis*. – 2015. – Ročník 66. – Číslo 2. – Pp. 127–143 (Іноземне наукометричне видання (Scopus)).

Структура роботи. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаної літератури (224 позиції), списку використаних джерел (5 найменувань), двох додатків. Повний обсяг роботи становить 191 сторінку, основний текст викладено на 161 сторінці друкованого тексту. Дисертація містить 4 таблиці та 1 рисунок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО МЕДІЙНОГО ДИСКУРСУ

Дискурсивні студії на сьогодні є одним із найактуальніших напрямків сучасних гуманітарних наук загалом і мовознавства зокрема. Медійний дискурс (або дискурс мас-медіа, дискурс ЗМІ, медіа-дискурс) є різновидом інституційного дискурсу (за класифікацією В.І. Карасика [Карасик 2000]), якому властиві як загальні текстово-дискурсивні ознаки, так і низка дискурсивних ознак, притаманних йому як такому, що існує і розвивається в соціально-культурній парадигмі постмодернізму.

Однією з базових структурно-організаційних та семантико-прагматичних (за класифікацією К. Серажим [Серажим 2002]) категорій медійного дискурсу є категорія інтертекстуальності (у широкому та вузькому розуміннях), що виявляється в низці специфічних форм.

Основними методами дослідження є описовий, критичний дискурс-аналіз, метод лінгвокультурологічного та лінгвопрагматичного аналізу, а також комплекс статистичних методів.

1.1. Поняття дискурсу в сучасній лінгвістиці

Дискурс є базовим терміном комунікативно-функційної наукової парадигми в мовознавстві. Він втілює мову в дії, використанні, її природному середовищі, і позаяк об'єкт дослідження є досить складним і багатовимірним, у науці існує багато підходів до розуміння і вивчення поняття дискурсу.

1.1.1. Основні підходи до визначення дискурсу

У лінгвістиці термін «дискурс» з'явився на початку 70-х рр. ХХ ст. і спочатку вживався на позначення «виду мовленнєвої комунікації з урахуванням

суспільних норм, правил і цінностей суспільного життя» [Темнова 2004: 25]. Біля витоків науки про дискурс стояли Ю. Хабермас, З. Харріс, Е. Бенвеніст, К. Пайк, Т. Гівон, В. Чейф та ін. Основною ідеєю дискурсивних студій того періоду було вивчення «живої» мови, що зазнавала впливу психологічних та соціальних чинників, способів отримання знань із неї, їх зберігання та використання, а також того, як «формується мова шляхом взаємодії людей один з одним в межах соціально-культурного контексту» [Рассошенко 2003: 90].

Пізніше під впливом нових філософських течій концепт дискурсу трансформувався і набув нового значення. Наприклад, у концепції М. Фуко, аналіз якої пропонує О.В. Темнова, дискурс не досліджувано з позицій користувачів мови або як носій сукупності текстово-дискурсивних ознак. Дослідниця зазначає, що філософ ґрунтує свою теорію на понятті «безсуб'єктного» дискурсу, що «не залежить від мовців та змінних ситуацій спілкування, а просто існує на рівні матеріальної субстанції» [Темнова 2004: 27]. Згідно з таким підходом до поняття дискурсу, його можна сприймати як «єдиний зовнішній простір, в якому розміщується мережа різноманітних (часових і просторових) характеристик, що дає змогу вийти за межі одного тексту та потрапити в різні тексти» [Темнова 2004: 27]. М. Фуко у своєму історичному аналізі (який він часто називає «археологією») намагається виділити характерні шляхи опису та розуміння світу. Дослідник вважає людей суб'єктами дискурсу, а сам дискурс певною історичною парадигмою, у межах якої суб'єкти просто описують світ як він є, водночас вони не усвідомлюють, що парадигма сама по собі може кардинально змінитися [SDS 2006: 74].

У сучасній філософії поняття дискурсу розуміють як «характеристику особливої ментальності й ідеології, які виражені в тексті, якому притаманні зв'язність і цілісність, який занурений у життя, в соціокультурний, соціально-психологічний та ін. контексти» [НФЭ 2010: 670].

А. Конт-Спонвіль у своєму «Філософському словнику» визначає дискурс як результат мовлення та спосіб актуалізації мови, «завершене і доведене до досконалості мовлення» [Конт-Спонвиль 2012: 105].

Активного вжитку поняття дискурсу набуло й у соціології, де його визначають як «вид мовленнєвої комунікації, що ґрунтується на регіональному неупередженому обговоренні, на спробі дистанціюватися від соціальної реальності» [Осипов 2000: 73].

У психології дискурс розглядають як «послідовність пов'язаних речень, яким притаманна внутрішня організація, поєднаних за допомогою засобів когезії» [CDP 2009: 162]. Дискурс «включає всі вияви письмової, усної та знакової комунікації, формальної і неформальної» [APADP 2015: 319]. Аналіз дискурсу при цьому зосереджений на вивченні мови (речень, мовленнєвих актів та лексиконів), а також на риториці, семантиці, що передбачають соціальну взаємодію [APADP 2015: 319].

У лінгвістиці розуміння дискурсу є також далеко не однозначним. Т. ван Дейк зазначає, що дискурс є не просто «ізолюваною текстовою або діалогічною структурою», натомість він становить «складне комунікативне явище, що включає в себе і соціальний контекст, що дає уявлення як про учасників комунікації, так і про процеси творення і сприйняття повідомлення» [Дейк 2000: 113]. Отже, дискурс можна розглядати і як «комунікативну подію», і як «зв'язну послідовність речень» [Дейк 2000: 121-126].

Розлоге тлумачення поняття дискурсу подане у Словнику візуального дискурсу Б. Сендівелла [DVD 2011]. Згідно з автором, дискурс можна тлумачити як безкінечну множину мовленнєвих актів, тверджень, діалогів і розмов (це світ мови-у-використанні). Крім того, дискурс є символічною формацією людського існування; всесвітом мовлення, перформативною сферою мови-у/як-дії; сукупністю висловлень, пропозиційних тверджень та суджень тощо [DVD 2011: 246-247].

Широке розуміння концепту дискурсу подано у британських словниках Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics та Oxford Concise Dictionary of Linguistics. У першому з них дискурс кваліфіковано як «загальний термін для виявів мовного вживання, тобто мова, що є результатом та актом комунікації» [LDLTAL 2002: 160]. У другому дискурс становить «зв'язну послідовність речень, усних або (в більшості випадків) письмових, на

кшталт роману, політичної промови, лекції для студентів, інтерв'ю, або будь-якої серії мовленнєвих дій, у якій послідовні речення або висловлення пов'язані разом; часто еквівалентний тексту» [OCDL 2003: 62].

Вісім значень терміну дискурс подає П. Серіо:

- «1) еквівалент поняття мовлення, тобто будь-яке конкретне висловлення;
- 2) одиниця, більша за розміром, ніж фраза;
- 3) вплив висловлення на його реципієнта з урахуванням ситуації висловлювання;
- 4) бесіда як основний тип висловлення;
- 5) мовлення з позицій мовця у протилежність розповіді, що не враховує таку позицію (за Е. Бенвеністом);
- 6) вживання одиниць мови, їх мовленнєва актуалізація;
- 7) соціально або ідеологічно обмежений тип висловлень;
- 8) теоретичний конструкт, призначений для дослідження умов творення тексту» [Серіо 1999: 26-27].

У російській традиції дискурс визначають як «зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними та ін. чинниками; текст, взятий у подієвому аспекті; мовлення, що розглядається як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей і механізмах їхньої свідомості (когнітивних процесах); це мовлення, 'занурене у життя'» [Арутюнова 1998: 136-137].

Аналогічно двоаспектність дискурсу підкреслено й у визначенні В.В. Красних: «Дискурс – це вербалізована мовленнєво-мисленнєва діяльність, що розуміється як сукупність процесу та результату, і яка має як власне-лінгвістичний, так і екстралінгвістичний плани» [Красных 2003: 113].

Як процесуальне явище інтерпретують дискурс О.С. Кубрякова та О.В. Александрова: «Під дискурсом слід мати на увазі саме когнітивний процес, пов'язаний із реальним творенням мовлення ..., синхронно здійснюваний процес породження тексту або ж його сприйняття» (цит. за [Рассошенко 2003: 93]).

Детальний аналіз поняття дискурсу презентований у доробку В.І. Карасика. Дослідник розкриває сутність дискурсу з позицій декількох галузей гуманітарного знання:

- 1) лінгвофілософія: дискурс – це «конкретизація мовлення в різних модусах людського існування, тому правомірним є, наприклад, виділення ділового (утилітарного) та ігрового реєстрів дискурсу» [Карасик 2002: 192–193];
- 2) лінгвістика мовлення: дискурс – це «процес живого вербалізованого спілкування, для якого характерними є численні відхилення від канонічного письмового мовлення, звідси й увага до ступеня спонтанності, завершеності, тематичної зв'язності, зрозумілості розмови для інших людей» [Карасик 2002: 193];
- 3) соціолінгвістика: дискурс – це «спілкування людей, що розглядається з позицій їхньої належності до тієї чи тієї типової мовленнєво-поведінкової ситуації, наприклад, інституційне спілкування» [Карасик 2002: 194];
- 4) прагмалінгвістика: дискурс – це «інтерактивна діяльність учасників спілкування, встановлення і підтримання контакту, емоційний та інформаційний обмін, здійснення взаємного впливу, переплетення комунікативних стратегій, що постійно змінюються, та їх вербальних і невербальних втілень у практиці спілкування, визначення комунікативних ходів у єдності їх експліцитного та імпліцитного змісту» [Карасик 2000: 6];
- 5) психолінгвістика: дискурс – це «розгортання переключень від внутрішнього коду до зовнішньої вербалізації у процесах породження мовлення та його інтерпретації з урахуванням соціально-психологічних типів мовних особистостей, рольових настанов і приписів» [Карасик 2000: 6].

Три основні типи інтерпретацій дискурсу пропонує М.Л. Макаров:

- 1) формальна інтерпретація – це «розуміння дискурсу як утворення вище рівня речення; мова іде про надфразову єдність, складне синтаксичне

ціле ..., на перший план висувається система конекторів, що забезпечує цілісність цього утворення»;

2) функційна інтерпретація – це «розуміння дискурсу як використання (вживання) мови, тобто мовлення у всіх його різновидах»;

3) ситуативна інтерпретація – це «соціально, психологічно та культурно значущих умов і обставин спілкування, тобто поле прагмалінгвістичного дослідження» (цит. за [Карасик 2002: 190]).

В україністиці поняття дискурсу витлумачувано як «тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, тривалий у часі процес, утілений у певній (іноді значній) кількості повідомлень; мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, друковану, паралінгвальну тощо), відбувається у межах одного чи кількох каналів комунікації, регулюється стратегіями і тактиками учасників спілкування і являє собою складний синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колом «форм життя», залежних від тематики спілкування. Дискурс має своїм результатом формування різноманітних текстів і мовленнєвих жанрів» [Бацевич 2007: 42-43].

Отже, можна констатувати, що у мовознавчих студіях поняття дискурсу розглядається у двох аспектах (у широкому і вузькому розуміннях) (Т. ван Дейк, А.П. Загнітка, Ф.С. Бацевич, І.Б. Штерн, В.І. Карасик, А.О. Кібрик, В.О. Плунгян, В.Є. Чернявська та ін.):

1) дискурс як процес – «комплексна комунікативна подія, що відбувається між мовцем і слухачем у певному часовому і просторовому контекстах, яка може мати вербальні й невербальні складники» [Темнова 2004: 24];

2) дискурс як результат – «усний або письмовий текст з урахуванням присутності лише одного вербального складника, «продукт» комунікативної дії, її письмовий або усний результат, що інтерпретований реципієнтами» [Темнова 2004: 25].

Узагальнено й систематизовано загальнонауковий підхід до витлумачення концепту дискурсу в дефініції А.П. Загнітка: «Дискурс (у дискурсології) – це 1) мовленнєво-мисленнєвий процес, що відтворює і формує комплексні

лінгвістичні структури, компонентами яких постають висловлення і групи висловлень, пов'язані дискурсивними операціями; 2) сама комплексна лінгвістична структура, що перевищує за обсягом речення» [Загнітко 2008: 179].

1.1.2. Співвідношення понять «текст» і «дискурс»

Дискусійним і не з'ясованим в мовознавстві до кінця сьогодні залишається питання співвідношення дискурсу й тексту.

У російському мовознавстві загально визнаним є визначення тексту І.Р. Гальперіна, який розуміє текст як «витвір мовотворчого процесу, якому властива завершеність, об'єктивований у вигляді письмового документа, літературно оброблений відповідно до типу цього документа, твір, що складається з назви (заголовка) і ряду особливих одиниць (надфразних єдностей), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, має певну цілеспрямованість і прагматичну настанову» [Гальперин 1981: 18]. На підставі поданої дефініції К.С. Серажим робить висновок про текст як про «завершене повідомлення певного змісту, яке організоване за моделлю функційного стилю і характеризується своїми дистинктивними ознаками» [Серажим 2002: 57].

Розлоге і ємне визначення поняття тексту пропонує О.В. Темнова: «Текст – це основна одиниця комунікації, явище реального світу, якому властива референція, або співвіднесеність із певною ситуацією; текст відбиває реальні ситуації спілкування за допомогою мовного інструментарію» [Темнова 2004: 29]. Основними семантичними маркерами тексту дослідниця вважає зв'язність елементів усередині тексту, а також те, що він є продуктом людської діяльності, певним «артефактом», що не створений природою. Говорячи про різницю між текстом і дискурсом, О.В. Темнова зауважує, що перший є «реальним, фізичним, матеріальним», тоді як дискурс становить «процесуальне, динамічне

явище, за допомогою якого здійснювано процес синхронізованого породження тексту та його сприйняття» [Темнова 2004: 29-30].

Чітке розмежування тексту та дискурсу запропоновано О.С. Кубряковою та О.В. Александровою, які процес сприйняття або створення мовлення визначають як дискурс, а продукт творення мовлення – відповідно як текст [Кубрякова 1997: 21].

Н.Д. Арутюнова розглядає текст як «переважно абстрактну формальну конструкцію», а дискурс – як «різні види її актуалізації, що розглядаються з погляду ментальних процесів й у зв'язку з екстралінгвістичними чинниками» [Арутюнова 1998: 136-137].

Н.В. Кондратенко тлумачить текст як «комплекс вербальних знаків природної мови, що характеризується формально-змістовою цілісністю і прагматично-комунікативною єдністю», натомість дискурс у концепції дослідниці постає «мовленневою репрезентацією комунікативного акту, що віддзеркалює певну ситуацію об'єктивної дійсності й містить вербальний компонент, яким є текст, та невербальні компоненти, що впливають на створення й розуміння тексту» [Кондратенко 2012: 6].

Авторка слушно зауважує, що «розмежування тексту і дискурсу є досить умовним», оскільки вони становлять «різні аспекти аналізу одного явища, за яким останнім часом закріпилося більш поширене найменування *дискурс*» [Кондратенко 2012: 6].

Ф.С. Бацевич коментує співвідношення тексту й дискурсу в такий спосіб: текст постає «застиглим», «зупиненим» дискурсом, з якого вилучили обставини та учасників спілкування; у тексті не виявляються екстралінгвістичні засоби; дискурс, на відміну від тексту, є не лінгвальною, а соціолінгвальною, інтерактивною одиницею [Бацевич 2004: 147-148].

Дискурс як процес реалізації мовної системи і текст як результат цього процесу розмежовує А.П. Загнітко. На його думку, поняття тексту є ширшим за поняття дискурсу, оскільки «не будь-який текст містить дискурс» (А.П. Загнітко наводить приклад анкети, списку, набору фраз для тренувальних вправ, що становлять текст, проте не витворюють дискурсу). Дослідник також

зазначає, що використання термінів «текст» і «дискурс» як синонімів є цілком правомірним, якщо вважати текст письмовим виявом дискурсу [Загнітко 2008: 41-42].

Інше розуміння співвідношення понять *текст* і *дискурс* подає К.С. Серажим, яка, на відміну від багатьох мовознавців, вважає не текст результатом, продуктом, відбитком дискурсу, а навпаки – дискурс – «віддзеркаленням» тексту в свідомості конкретного індивіда у конкретній ситуації в конкретний момент часу» [Серажим 2002: 69].

Проблема первинності та вторинності тексту та дискурсу повинна розглядатися з позицій того, як саме твориться дискурс. Якщо в певному конкретному випадку дискурс твориться через репродукцію певного тексту, тоді можна говорити про первинність тексту щодо дискурсу. У протилежному випадку (коли дискурс твориться як сприйняття певного повідомлення), слід уважати дискурс первинним щодо тексту і відповідно саме текст – відбитком дискурсу. Крім того, оскільки дискурс є мовленнєвим продуктом, мовленнєвою діяльністю, яка не завжди може виявляти ознаки зв'язності та цілісності, що є конститутивними для тексту, дискурс можна вважати первинним щодо тексту.

Відмінність між дискурсом і текстом К.С. Серажим убачає також у нездатності дискурсу накопичувати інформацію, який становить лише спосіб її передання і «зникає в минулому, йде в небуття відразу після свого закінчення» [Серажим 2002: 69].

Отже, ми розглядаємо текст і дискурс як суміжні поняття, феномени, що можуть перетворюватися один на одного у процесі мовленнєвої діяльності, тому за умови, коли в центрі уваги дослідника не перебувають екстралінгвальні чинники утворення дискурсу, поняття тексту і дискурсу фактично можна вважати тотожними. Позаяк сукупність текстів, яким притаманні певні специфічні структурно-семантичні особливості, утворює дискурс, ми умовно розглядатимемо текст як дискретну одиницю дискурсу.

1.2. Текстово-дискурсивні категорії та визначальні риси українського медійного дискурсу

Система текстово-дискурсивних категорій не є усталеною і викінченою в сучасному мовознавстві, оскільки вчені під час дослідження дискурсу акцентують на різних його властивостях і характеристиках. Проте можна говорити про набір базових, ядерних категорій, притаманних усім видам тексту (дискурсу), у виділенні яких доходить згоди абсолютна більшість мовознавців.

Медійний дискурс досліджуємо як різновид дискурсу інституційного. Відповідно до особливої сфери функціонування медійних текстів, їх прагматичного навантаження виділено властиві медійному дискурсу категорії й ознаки.

1.2.1. Система текстово-дискурсивних категорій

Під текстово-дискурсивною категорією, услід за А. Р. Габидуллою, розуміємо «надпарадигмальну інваріантну ознаку, яка властива тексту в типовій комунікативній ситуації, де текст є формою, яка опосередковує організацію мовленнєвої взаємодії комунікантів» [Габидуллина 2009: 12]. Текстово-дискурсивні категорії розглядаємо як такі, що властиві тексту як результату, письмовій фіксації дискурсу (мовленнєвої діяльності), тобто вони водночас є актуальними і для тексту, і для дискурсу.

О.А. Семенюк та В.А. Парашук до базових текстових категорій зараховують зв'язність, цілісність, інтенційність (авторську мету), інформативність (смісло-змістову новизну для читача), ситуативність (зв'язок із контекстом), членованість (наявність смислових частин), інтегративність (єдність смислових частин), модальність (особистісне ставлення) тощо [Семенюк 2010: 124].

В.І. Карасик на основі семи ознак текстуальності (когезії, когерентності, інтенціональності, інтерпретованості, інформативності, ситуативності та

інтертекстуальності), які цілком можна зарахувати до ядра текстово-дискурсивного категорійного апарату, виділяє такі групи категорій дискурсу:

«1) конститутивні, що дають змогу відрізнити текст від нетексту (відносна оформленість, тематична, стилістична та структурна єдність і відносна смислова завершеність);

2) жанрово-стилістичні, які характеризують тексти в плані їхньої відповідності функційним різновидам мовлення (стильова належність, жанровий канон, клішованість, ступінь ампліфікації / компресії);

3) змістові (семантико-прагматичні), що розкривають смисл тексту (адресативність, образ автора, інформативність, модальність, інтерпретованість, інтертекстуальна орієнтація);

4) формально-структурні, які характеризують спосіб організації тексту (композиція, членованість, когезія)» [Карасик 2002: 201].

Аналогічний набір категорій К.С. Серажим відносить до блоку лінгвістичних категорій дискурсу. Натомість їм протиставлено категорії функційно-семантичного блоку, до якого входять персональність, темпоральність, модальність, інтенціональність, зв'язність. Перша із них позначає «відношення між учасниками комунікації», у межах якої першу та другу марковані особи протиставлено третій особі [Серажим 2002: 170].

Темпоральність дискурсу дослідниця визначає як «сукупність мовних засобів, що виражають сутність фізичного та філософського аспектів категорії часу» [Серажим 2002: 170-171], а саме – морфологічний, синтаксичний, лексичний, контекстуальний і авторський час. Цю категорію слід розуміти ширше, ніж граматичну категорію часу, яка виражена системою часових форм дієслова.

Категорія модальності включає об'єктивну та суб'єктивну модальності. Об'єктивною модальністю К.С. Серажим вважає таку, що відбиває характер об'єктивних (можливих, необхідних, дійсних) зв'язків, а суб'єктивною – «оцінку мовцем ступеня пізнаності цих зв'язків» [Серажим 2002: 171].

До фундаментальних категорій дискурсу віднесено також категорію інтенціональності, яка позначає «бажане явище, для реалізації якого необхідна попередня активна, свідомо діяльність» [Серажим 2002: 173].

Невід'ємною ознакою дискурсу К.С. Серажим вважає також зв'язність, що є «результатом взаємодії кількох чинників: логіки викладу, організації мовних засобів, комунікативної спрямованості, композиційної структури, самого змісту дискурсу» [Серажим 2002: 173].

Узагальнюючи погляди вітчизняних і зарубіжних лінгвістів на категорійний апарат тексту (дискурсу), А.П. Загнітко зараховує до нього категорії цілісності та зв'язності, нерозривності тексту, смислової повноти, інтеграції та завершеності, ціліснооформленості. Іншими значущими текстово-дискурсивними категоріями вчений вважає інформативність (підкатегорії фактуальності, емотивності, підтексту, аксіологічності), континуум, референційність, антропоцентричність (підкатегорії адресатності та адресантності), інтерактивність, інтерсеміотичність [Загнітко 2008: 22].

Ядерними текстово-дискурсивними категоріями традиційно вважаються категорії зв'язності (когезії) та цілісності (когерентності). Зв'язність тексту виражається в наявності зв'язку між реченнями, що входять до мікроконтексту. Основними механізмами реалізації когезії тексту є зчеплення і повтор (граматичний і лексико-семантичний). Натомість цілісність, згідно з поглядами І.Р. Гальперіна, становить «відносну закритість тексту, яка забезпечується інтеграцією всіх його структурно-змістових та смислових рівнів і сприймається читачем як єдність» (цит. за [Загнітко 2008: 22-23]).

Деяко відмінні критерії класифікації текстово-дискурсивних категорій обрала у дисертаційній праці Н.В. Кондратенко. Дослідниця виділяє три групи категорій:

- 1) основні, до яких зараховано інформативність і комунікативність;
- 2) внутрішньотекстові, що «скеровані всередину тексту, на створення текстової тканини, на підпорядкування текстових одиниць»; до цієї групи включено зв'язність (когезію), цілісність (когерентність) і членованість (дискретність);

3) зовнішньотекстові (текстово-дискурсивні), що «виходять поза межі текстової тканини (у сферу дискурсу) і дають змогу тлумачити текст як елемент вербальної комунікації між мовцями та між текстами»; ця група категорій вміщує референційність, інтерсуб'єктність та інтертекстуальність [Кондратенко 2012: 6].

Узагальнено проаналізовані погляди дослідників на комплекс текстово-дискурсивних категорій наведено в таблиці 1.1. До ядра категорійного апарату зараховано ті категорії, що визначаються як базові, центральні переважною більшістю мовознавців.

Таблиця 1.1

Система текстово-дискурсивних категорій

	Лінгвістичні	Функційно-семантичні		
	Конститутивні	Жанрово-стилістичні	Змістові	Формально-структурні
Ядро	когерентність (цілісність, єдність, інтегративність)	ситуативність	інформативність; модальність; інтенціональність (інтенційність); інтерпретованість	членованість; когезія; інтертекстуальність
Периферія	відносна оформленість (цілісно-оформленість); смислова завершеність (повнота); континуум (темпоральність)	стильова належність; жанровий канон; клішованість; ступінь ампліфікації / компресії	адресативність (персональність); образ автора; інтерактивність; антропоцентричність	композиція; інтерсеміотичність; референційність

1.2.2. Текстово-дискурсивні категорії сучасного українського медійного дискурсу

Згідно з поглядами І.П. Зирянової, медійний дискурс (текст) становить «зв'язний письмовий текст у сукупності з прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими чинниками, виражений засобами масової комунікації, взятий у подієвому аспекті, що бере участь у соціокультурній взаємодії та відбиває механізми свідомості комунікантів» [Зирянова 2010: 10]. У ньому відбито актуальні соціальні, політичні, економічні та культурні процеси, а також зміни, що постійно відбуваються у мові. А.С. Драпалюк слушно зауважує, що загалом ЗМІ постають домінантним джерелом інформації та одним із найважливіших засобів комунікації в сучасному суспільстві [Драпалюк 2010: 3].

У класифікації типів дискурсу В.І. Карасика медійний дискурс зараховано до інституційного типу¹, який становить спілкування у «заданих рамках статусно-рольових відношень» [Карасик 2000]. Дослідник пропонує характеризувати інституційний дискурс за такими параметрами: 1) конститутивні ознаки дискурсу, що включають опис учасників, умов і матеріалу спілкування, а також мотивів, стратегій, стилів і жанрів комунікації; 2) ознаки інституційності, які «фіксують рольові характеристики агентів і клієнтів інститутів, типові хронотопи, мовленнєві кліше, символічні дії» тощо;

---

¹ Інституційний дискурс – це «спеціалізований клішований різновид спілкування між людьми, які можуть і не знати один одного, проте мають спілкуватися у відповідності з нормами даного соціуму» [Карасик 2000]. Серед різновидів інституційного дискурсу В.І. Карасик виділяє політичний, дипломатичний, юридичний, військовий, педагогічний, релігійний, медичний, рекламний, спортивний, науковий, мас-медійний тощо. Інституційний дискурс «виокремлюється на основі двох системотвірних ознак: мета й учасники спілкування. Учасниками інституційного дискурсу є представники інституту (агенти) та клієнти, що звертаються до них (наприклад, учитель і учень, лікар і пацієнт, священник і парафіянин тощо)» [Карасик 2000].

3) ознаки певного типу інституційного дискурсу, що виявляються в наборі ключових концептів для цього виду дискурсу, суспільних ритуалів і поведінкових стереотипів, а також у специфічних функціях учасників цього дискурсу; 4) нейтральні ознаки, до яких зараховано «загальнодискурсивні характеристики, особистісно-орієнтовані ознаки, ознаки інших типів дискурсу» [Карасик 2000].

Відповідно до названих критеріїв пропонуємо таку характеристику українського медійного дискурсу:

- 1) конститутивні ознаки: спілкування є опосередкованим, а його учасники, як правило, розділені в часі та просторі; комунікація є однібічною, спрямованою на анонімного адресата (автор не знайомий особисто із реципієнтами повідомлення); метою спілкування є інформування адресата і вплив на нього;
- 2) ознаки інституційності: комунікація спрямована на масового споживача; каналом передачі інформації є ЗМК – друковані, онлайнні, радіо та телевізійні; мовлення містить ознаки клішованості (регулярне вживання сталих мовних зворотів, кліше);
- 3) ознаки медійного інституційного дискурсу: ключовим концептом є інформація; основними функціями комунікації постають консолідація реципієнтів, а також оцінка й інтерпретація фактів і подій; наявні стійкі тематичні структури (топіки), відтворювані в кожному акті комунікації; інформативність; сугестивність; основними жанрами спілкування постають репортаж, інтерв'ю, нарис, новини, стаття;
- 4) нейтральні ознаки: інтертекстуальність; гіпертекстуальність; інтерактивність (залучення реципієнта до смислопородження через декодування оригінально поданої, «зашифрованої», інформації); адресатність; «чергування стандартних й експресивних мовних одиниць» [Сметанина 2002: 9]; образність тексту.

До набору текстово-дискурсивних категорій, притаманних українському медіа-дискурсу, окрім перерахованих вище загальнодискурсивних ядерних і периферійних категорій, зараховуємо також культурну та соціальну

зумовленість текстів, дискурсивну інтерференцію, мультимедійність, гіпертекстуальність, тематичну відтворюваність [Sakharuk 2014г].

Культурну та соціальну зумовленість дискурсу ЗМІ можна вважати матеріальним виявом інтертекстуальності. Автори медіа-текстів постійно звертаються до набору спільних із реципієнтами фонових знань, що дають змогу адресатам повідомлень адекватно сприймати й інтерпретувати інформацію. Це свого роду глобальна прецедентність медійного дискурсу, яка виявляється в регулярній апелюванні медіа-текстів до знань читачів, їхньої культурної та соціальної компетенції:

*26 квітня, коли політично активна публіка уважно стежила за **боями навколо телеканалу ТВі**, у Верховні раді раптово з'явився сенсаційний законопроект. Цей документ покликаний зняти всі перепони для майбутньої приватизації української газотранспортної системи.*

[...] Згідно з розповідями, ситуація виглядала децю дивно. Президент Віктор Янукович нібито кілька разів пропонував президенту РФ Володимиру Путіну «трубу» в обмін на знижку на газ і кілька разів передумував. Путіну ці ігри набридли, і він перестав говорити на дану тему.

*Мотивація Януковича зрозуміла. Попереду президентські вибори 2015 року, а економіка напівмертва, грошей нема. Не в останню чергу так сталося через захмарну ціну на російський газ за «**контрактом імені Юлії Тимошенко**» (Українська правда. – 16.05.2013).*

У наведеному уривку напівжирним шрифтом виділено ті елементи тексту, що апелюють до наявних у читачів спільних пресупозицій, які уможливають повне розуміння поданої інформації та введення її в контекст уже наявних знань про світ.

Дискурсивна інтерференція (термін Т. Г. Добросклонської [Добросклонская 2008]), або інтердискурсивність, виявляється у медійному дискурсі в тому, що в ньому перетинаються і поєднуються елементи одразу декількох типів інституційних дискурсів: політичного, рекламного, юридичного, ділового, спортивного, релігійного тощо. У взаємодії ці типи

дискурсів витворюють унікальний і складний за своїми характеристиками конструкт – медіа-дискурс. Проілюструємо це на прикладах.

Новинний + комп'ютерний дискурси: *Володарі поштової скриньки Gmail тепер можуть прикріплювати до листів файли розміром до 10 гігабайт. Завантаження об'ємних вкладень – PDF-документів, музики, відео або картинок – відбувається через «хмару» Google Drive.*

У всіх користувачів нова функція з'явиться через кілька днів. Вона буде доступна тільки в новому інтерфейсі Gmail, який був введений на початку листопада. Щоб «причепити» великий файл, потрібно натиснути на кнопку з трикутником («Вставити файли за допомогою Drive») у вікні складання листа (Високий замок. – 28.11.2012).

Критичний + художній дискурси: *Сліпі бачать, глухі чують – ці біблійні слова відтепер стали реальністю. Саме зараз, коли країною йде прем'єрний показ, як на мене, світового шедевру Олесья Саніна «Поводир».*

[...]

Віталій переконаний, що той, хто через тифлопереклад адаптував стрічку для незрячих, напевно переглянув її найретельніше. І ця адаптація-прочитання, за його словами, є окремим твором. І, знаєте, я з ним згоден. Навіть більше – якщо цю адаптацію інтегрувати з кіносценарієм та його візуалізацією в цілісний текст, то на виході ми отримаємо літературний твір. Повість чи роман – неважливо. Важливо те, що традиційно ми звикли, коли екранізація відбувалася на основі літературного твору, за яким писався кіносценарій, а далі знімалася стрічка. А тепер може бути все навпаки. Хто зна, дасть Бог, можливо, проведемо художній експеримент – запросимо кращих письменників та інтегруємо кінострічку й тифлопереклад у книгу. А якщо наступного року «Поводир» отримає Оскара, то це може стати світовим бестселером з несамовитим сюжетом, перекладеним десятками мов (Українська правда. – 14.11.2014).

Більшість проаналізованих медіа-текстів можна зарахувати одразу до декількох типів дискурсу, оскільки вони можуть бути присвячені таким подіям та явищам, що стосуються різних соціальних практик.

Багатошаровість медійного дискурсу виявляється в його мультимедійності, тобто передачі інформації не тільки за допомогою тексту, але й з використанням графічних, звукових засобів і відеоряду, що дає змогу не тільки подати її максимально повно, але й надає читачеві можливість вибору «каналу комунікації» – саме того засобу, сприйняття інформації через який буде оптимальним.

Музиканти влаштували "співочу прогулянку" від Антимайдану до Майдану

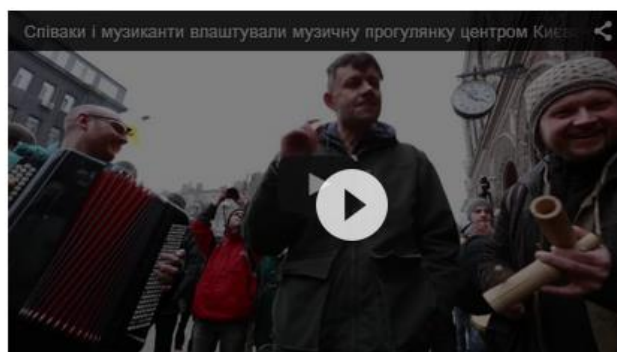
Субота, 15 лютого 2014, 22:15

Поширити 40

Музиканти та співаки влаштували прогулянку центром міста - від Антимайдану (пров. Кріпосний навпроти Маріїнського парку) до Майдану.

Організатором перформансу виступив журналіст Богдан Кутепов. Участь в акції взяли тріо гітаристів, саксофоніст, тромбоніст, мультиінструменталіст, двоє баяністів і перкусіоністи.

Окрім того учасниками акції стали 40 вокалістів, 2 хореографи, 30 операторів і 12 фотографів та охорона з 14-ї сотні Майдану.

Джерело відео - [Громадське ТБ](#)

Українська правда

(Українська правда. – 15.02.2014)

Медіа-ресурси, що використовують мультимедіа для передачі інформації, називають сьогодні конвергентними ЗМІ, які «поєднують усі канали передачі інформації в єдину інформаційну систему» [Кирия 2010: 24].

До визначальних текстово-дискурсивних категорій медіа-дискурсу також належить його гіпертекстуальність, тобто наявність експліцитних зв'язків між різними текстами, що дають змогу читачеві сприймати текст нелінійно, заглиблюючись у нього (ця ознака є властивою тільки для інтернет-ЗМІ). Формально гіпертекстуальність виявляється в тому, що текст містить посилання на інші тексти або інформаційні засоби в межах одного інтернет-

ресурсу або декількох. Активізувавши посилання, читач може перейти на сторінку з аналогічною або пов'язаною інформацією:

[...] Нагадаємо, 5 квітня омбудсмен Валерія Лутковська звернулася до президента Віктора Януковича з [проханням про помилування Луценка](#). Омбудсмен послалася на стан здоров'я Луценка і на те, що экс-міністр відбув більшу частину покарання. Віктор Янукович [звернувся до Комісії при президентові](#) у питаннях помилування з проханням невідкладно розглянути звернення.

7 квітня Янукович підписав [указ про помилування](#) шести засуджених, серед яких був Юрій Луценко (Тиждень. – 09.04.2013) [У тексті підкреслено і виділено напівжирним шрифтом наявні гіперпосилання на інші матеріали, розміщені на цьому ж інформаційному ресурсі – І.Б.].

Отже, гіпертекст не має замкненої структури, тому читач може досить довго «мандрувати» посиланнями, якщо інформаційний ресурс є великим і неновим. Гіпертекстуальність онлайн-медіа уможливорює сприймання інформації реципієнтом у будь-якому порядку та обсязі.

Тематична відтворюваність як текстово-дискурсивна категорія українського медіа-дискурсу полягає в тому, що всі медіа-тексти є фактично різними інтерпретаціями одних і тих самих подій і фактів (тем, топіків), що у різний спосіб висвітлювано у ЗМІ. Як правило, «сухі» інформаційні відомості подаються інформаційними агентствами, а інші медіа виконують функцію поширення інформації та донесення її до реципієнтів у зручній і доступній формі. Наведемо приклади.

Мовний закон регіоналів набрав чинності

Закон про основи державної мовної політики, який передбачає встановлення офіційного використання регіональних мов у роботі місцевих органів державної влади при проживанні мінімум 10% носіїв на територіях, на яких поширена ця мова, вступив в силу.

Текст закону опублікований в офіційній парламентській газеті «Голос України». Законом передбачається, що в контексті Європейської хартії регіональних мов або мов меншин заходи, спрямовані на використання таких в

Україні, застосовуються до 18 мов: російська, білоруська, болгарська, вірменська, гагаузька, їдиш, кримськотатарська, молдавська, німецька, новогрецька, польська, ромська (циганська), румунська, словацька, угорська, русинська, караїмська й кримчацька.

[...] Голова парламенту Володимир Литвин спершу відмовлявся підписати цей закон, однак, зрештою, зробив це й передав його на підпис президента.

Водночас в об'єднаній опозиції заявили, що «нова демократична більшість скасує цей закон та інші антидержавні закони і притягне Януковича та Литвина до відповідальності за наругу над Конституцією і державною мовою» (Тиждень. – 10.08.2012).

Сьогодні «мовний» закон набув чинності

Янукович підписав закон проти української мови. Закон «Про засади мовної політики» підписав президент Віктор Янукович. Це сталося 8 серпня, під час перебування глави держави на відпочинку в Криму.

Закон дозволяє використовувати мови національних меншин на рівні з державною українською. Думки експертів щодо наслідків його дії розділилися. Більшість вважають, що під прикриттям захисту прав нацменшин закон фактично надає російській мові статус другої державної. В умовах домінування в Україні російського книговидання, кіно, телебачення українська буде витіснена з ужитку.

Мовний закон підготували депутати-«регіонали» Вадим Колесніченко та Сергій Ківалов. Опозиція обіцяла не допустити голосування за нього. Під час першого читання 5 червня між депутатами зчинилася штовханина. Однак більшість зібрала 234 голоси «за» за мінімально необхідних 226 (Gazeta.ua – 10.08.2012).

Закон про мови набув чинності

Закон України «Про основи державної мовної політики», що розширює сферу застосування російської мови та інших мов національних меншин, набув чинності після офіційного опублікування у п'ятницю.

[...] Як повідомлялося, 3 липня Верховна Рада України прийняла мовний закон Колесніченка-Кивалова, який зміцнює позиції російської та мов інших національних меншин в регіонах, де їхня чисельність 10% і вище.

Відразу після голосування в центрі Києва, під «Українським домом», і в декількох містах почалися акції протесту проти цього закону. Прийняття документа загострило політичну ситуацію в Україні

Голова Ради Володимир Литвин відмовлявся підписувати даний закон і написав заяву про відставку. Проте Верховна Рада двічі висловила «вотум довіри» спікеру, не прийнявши відставку. Після цього, «не маючи вибору», 31 липня Литвин підписав закон і відправив його на підпис президенту (Дзеркало тижня. – 10.08.2012).

Отже, в основі всіх публікацій у ЗМІ за певний проміжок часу лежить та сама «вихідна» інформація, яку по-різному оцінювано і презентовано журналістами різних видань, що утворює тематичну єдність усіх медіа-текстів.

Унікальність медіа-дискурсу як явища, на думку С.І. Сметаніної, полягає у тому, що він «містить чітку орієнтацію на масового споживача, але водночас постає частиною текстів культури і виявляє зв'язок із художньою літературою» [Сметанина 2002: 4]. Сучасний медіа-дискурс співвідноситься із постмодерністською парадигмою, що є панівною у світовій культурі протягом останніх 50 років.

Постмодернізм становить особливий тип суспільної практики, філософський, науковий і художній напрямок, що з'явився приблизно в середині минулого століття, коли масова культура набула тотального поширення у світі. Феномен постмодернізму є настільки складним і багатоаспектним, що чітко визначити його природу досить складно. Німецький мовознавець М. Пфістер розглядає його як «абсолютну суміш усього високого і популярного (масового)». Він зауважує, що уявний музей постмодернізму був би «випадковою плутаниною минулого і сьогодення, класичного і популярного, мистецтва і комерції, причому все це набувало б статусу витратних матеріалів» [Pfister 1991: 219].

Спираючись на погляди американських учених і письменників, М. Пфістер зазначає, що в епоху постмодерну оригінальність виживає у формі химерної гри традиційних текстів і структур – колажів, алюзій, пародій і цитат. Творення сучасної літератури він описує як поєднання ігрового з інтертекстуальним, грайливого і самоусвідомленого плагіату [Pfister 1991: 219]. І. Хасан щодо цього зауважує, що «сьогодні оригінальність можлива лише тоді, коли текст побудовано з матеріалу Second-hand, що і є визначальною рисою постмодернізму» (за [Pfister 1991: 216]).

Італійський філософ і семіотик У. Еко визначає постмодернізм не як фіксоване хронологічне явище, але як певний духовний стан, підхід до роботи. Він зауважує, що «постмодернізм, на відміну від авангардизму, прагне не відхреститися від історії, не зруйнувати чи деформувати її, не дійти до абсолютної межі у подібному запереченні минулого, проте переосмислити його за допомогою іронії, метамовної гри, висловлювання у квадраті. І якщо у системі авангардизму єдиним виходом для того, хто не розуміє гри, є відмова від неї, то в системі постмодернізму можна брати участь у грі й при цьому не розуміти або сприймати її абсолютно серйозно» [Еко 1998: 635-636].

О. М. Лучинська зазначає, що у постмодерністській культурі відбулося примирення низької культури (кітча) з високою (авангардом). «Постмодернізм балансує на межі жарту й трагедії, високого і низького, еґо і соціо, міфу і факту, тобто на межі різних світів і станів. Постмодерністські твори при цьому розраховані на таку аудиторію, яка здатна оцінити їхню іронію, «штучність», виявити інтертекстуальні коди» [Лучинская 2013: 339-340].

Аналіз основних підходів до вивчення феномену постмодернізму [Еко 1998], [Ильин 2001], [Бодрийяр 2000] дає можливість виділити такі його характерні риси: багатошаровість, самоіронія, використання готових форм, синкретизм, децентрація, еkleктичність, карнавальна стихія, амбівалентність, інтертекстуальність, комерціалізація культурних форм, настанова на розважальність, заміна оригінальності мімікрією та імітацією тощо. Ці риси виявляються у всіх типах постмодерного дискурсу: політичному, рекламному і – чи не найяскравіше – у медійному.

Вияви постмодерністської соціально-культурної парадигми у медіа-дискурсі наочно подано у таблиці 1.2 через зіставлення основних рис постмодернізму з текстово-дискурсивними категоріями медіа-дискурсу.

Таблиця 1.2

Текстово-дискурсивні категорії сучасних українських ЗМІ в парадигмі постмодернізму

Риса постмодернізму	Текстово-дискурсивна категорія медіа-дискурсу	Коментар
Ігрова, карнавальна атмосфера	Інтертекстуальність, культурна і соціальна зумовленість	<p>Карнавалізація медіа-дискурсу виявляється через залучення у процес сприйняття повідомлення широкого контексту, фонових знань, інших текстів і дискурсів. Адресант ніби грає з адресатом, коли пропонує йому «загадки» – завуальовані натяки, алюзії, посилення на інші тексти, адекватно розпізнавши які останній зможе правильно витлумачити зміст і смисл² тексту.</p> <p>Карнавальна стихія медіа-дискурсу виявляється також і в його багатій образності, метафоричності та іронічності.</p>

² Поняття «зміст» тут використовуємо синонімічно до поняття «значення». Згідно з поглядами І.М. Кобозевої, смисл протиставляється значенню як «конкретно-ситуативний (мовленнєвий, актуальний, прагматичний) зміст повідомлення його абстрактному мовному змісту» [Кобозева 2000: 358].

Еклектичність	Дискурсивна інтерференція (інтердискурсивність)	Виявом постмодерністської еклектичності у медіа-дискурсі є дискурсивна інтерференція, що «полягає у поєднанні в межах медіа-дискурсу інших типів дискурсу», а також жанрова і стильова різнорідність медіа-текстів, універсальність їхньої тематики, чергування нейтральних і експресивних мовних засобів у них [Добросклонская 2008: 23-24].
Багат шаровість	Мультимедійність	Формально постмодерністська багат шаровість медіа-дискурсу виявляється у його мультимедійності – використанні одразу декількох форм подання інформації у ЗМІ. Проте багат шаровістю медіа-дискурсу на семантичному рівні можна вважати і його інтертекстуальність.
Синкретизм, децентрація	Гіпертекстуальність	Категорія гіпертекстуальності медіа-дискурсу є виявом децентралізованої синкретичної природи постмодернізму. Гіпертекстова структура є безмежною площиною текстів, поєднаних між собою зовнішніми посиланнями. Усі вони становлять єдність різнорідних за формою і змістом сегментів, що не має одного чіткого центру, виступати яким може будь-який із наявних елементів.

Використання готових форм	Тематична відтворюваність	Тематична відтворюваність медіа-дискурсу полягає у використанні готових форм як одній із рис постмодернізму. Публіцистичні тексти вибудовуються на основі єдиних вихідних даних, які по-різному переосмислювано і подано в різному вигляді авторами медіа-текстів.
---------------------------	---------------------------	--

Виявлені текстово-дискурсивні категорії українського медіа-дискурсу яскраво демонструють його зв'язок із панівною сьогодні постмодерністською соціально-культурною течією, що виявляється у текстах ЗМІ як на семантичному, так і на формальному рівнях.

На думку С.І. Сметаніної, використання у ЗМІ постмодерністського інструментарію поетики має на меті збагачення асортименту виражальних прийомів медіа-текстів та подолання стереотипності його публіцистичного стилю [Сметанина 2002: 14].

1.3. Інтертекстуальність як основна властивість медійного дискурсу в парадигмі постмодернізму

Однією з ключових текстово-дискурсивних категорій медіа є інтертекстуальність, яка полягає в тому, що текст будовано на основі цитат і алюзій на інші тексти. Такі «покликання» можуть бути явними або імпліцитними (наприклад, трансформованими), але в будь-якому разі вони обов'язково залишаються впізнаваними для читача. Авторка терміну «інтертекстуальність» Ю. Кристева стверджує, що будь-який текст є інтертекстом і результатом інших дискурсів, і підкреслює, що текст у процесі інтертекстуалізації постійно трансформується та переосмислюється [Кристева 1995: 99].

У дискурсі ЗМІ інтертекстуальність експлікує зв'язок текстів із іншими феноменами культурного і соціального життя, створює атмосферу карнавалу, гри з читачем, який має розшифрувати, впізнати інтертекстуальні посилання, і тільки в цьому випадку він може отримати у «винагороду» повне розуміння тексту й адекватне сприйняття авторського меседжу. Інтертекст може доповнювати прототекст³ новими смислами або вибірково актуалізувати вже наявні, трансформувати і навіть руйнувати їх, якщо йдеться про пародіювання. Інтертекстуальність у медійному дискурсі утворює «вертикальний контекст», що включає конкретний текст у загальний історично-культурний простір.

Наприклад, у статті Т. Возняка «Сто років самотності Віктора Януковича» (<http://www.pravda.com.ua/articles/2012/02/22/6959193/>) використано цілий комплекс інтертекстуальних елементів, один з яких винесено у назву:

Сто років самотності Віктора Януковича

*[...] «Дипломати по-донецьки» сплутали звичайну чемність європейців та американців з слабкістю. Розлютили всіх. Це як з **Кощеєм** – його життя повністю залежить від аналізів Юлії Володимирівни. Отакий парадокс.*

*[...] Невже він не є патроном Азарова чи Чечетова? Так, є. Але він не є патроном Ахметова. Ба, він не є патроном навіть для Хорошковського. Чи таких «**котів, які ходять самі по собі**», як Бойко чи Львовчкін? А це вони і є Партією регіонів.*

*[...] Так, є вже перші розправи з опозицією. Тепер: «**Нельзя держать выпустить**». Випустиш – відгризе все. Залишиш у тюрмі – не дай Бог що, і тоді Самому гаплик.*

*Ні, не теперішня опозиція, а олігархат з допомогою своїх чергових ставлеників запроторить за ґрати «**цанів відбувайлів**» – «**черні кинуть***

---

³ Під прототекстом у цій роботі ми розуміємо текст (у широкому розумінні), що є прецедентом і джерелом походження інтертекстуальної одиниці. Синонімічно до цього поняття вживаємо терміни *прототиповий текст*, *претекст*.

кістку». Так було і так буде. Тому багатьом саме час задуматися, куди ще можна утекти.

Гори воно вогнем те мисливське господарство. Та й Міжгір'я краще позбутися – а то нарадили «друзья-товарищи» золоті унітази. Зрадники, всюди зрадники (Українська правда. – 22.02.2012).

Інтертекстуальність є «базовою ознакою постмодерністського медіа-тексту» [Pfister 1991: 209], своєрідною «компенсацією постмодернізму за втрату символізму та модерністської текстуальної цілісності» [Fokkema 2004: 7].

Розглядати інтертекстуальність можна у широкому та у вузькому смислах. У широкому смислі (Г. Плетт характеризує його як прогресивістський підхід [Plett 1991: 3-4]), якого дотримувалися Ю. Кристева (з опертям на праці М. Бахтіна), Р. Барт, Ж. Дерріда, А. Грехем, Н. Фатєєва та ін., інтертекстуальність становить діалог кожного конкретного тексту з культурою, в якій він існує: «Тексти зроблені з того, що часом називається ‘культурним (або соціальним) текстом’... У цьому розумінні текст не є індивідуальним ізольованим об’єктом, проте, скоріше, компіляцією культурної текстуальності. Індивідуальний текст та культурний текст зроблені з одного текстуального матеріалу і не можуть бути відокремлені один від одного» [Graham 2000: 36]. Інтертекстуальність такого типу американський мовознавець і антрополог Р. Бауман називає родовою [Bauman 2004: 6].

У вузькому розумінні (за Г. Плеттом, традиціоналістський підхід [Plett 1991: 3-4]) інтертекстуальність розглядається як лінгвістичний феномен, тобто формальний зв’язок текстів, за якого одні тексти містять явні або приховані відсилки до інших. Такого підходу дотримувалися Ж. Женетт (автор класифікації типів міжтекстової взаємодії), М. Пфістер, Н.А. Кузьміна, в монографії якої інтертекстуальність визначено як «марковане певними мовними сигналами «перегукування» текстів, їх діалог» [Кузьміна 1999: 19-20].

Аналогічно І.В. Арнольд розрізняє два типи виявів інтертекстуальності: текстову та мовну мозаїчність. Текстова мозаїчність полягає в наявності в

тексті цитат, ремінісценцій, алюзій, що становлять експліцитний фрагмент у тексті та пов'язані з ним асоціації. Мовна мозаїчність виявляється у «присутності в тексті певного функційного стилю елементів різних стилістичних потенціалів, в результаті чого відбувається змішування різних стилів» (цит. за [Сметанина 2002: 108]).

Дихотомічність інтертекстуальності акцентована й Д. Фоккемою. Дослідник зауважує, що вона існує у двох вимірах: на рівні семантики (наприклад, сюжет, теми, метафори) та синтаксису, або текстової синтаксичної форми (наприклад, жанр, стиль, наративна форма, рима). Проте «чітке розмежування семантичної і синтаксичної інтертекстуальності неможливе, оскільки формальні ознаки часто справляють вплив на семантику» [Fokkema 2004: 6].

У цьому дослідженні ми дотримуватимемося вузького підходу до розуміння інтертекстуальності та обмежимося аналізом цього явища з мовознавчого погляду (як текстової мозаїчності у термінології І.В. Арнольд).

Формами інтертекстуальності Г. Плетт називає цитату, алюзію та центон, а також зауважує, що теоретики жанру виокремлюють ще інтертекстуальність пародії, травестії та колажу [Plett 1991: 4]. Натомість у славістиці ([Galperin 1977]; [Евсеев 1990]; [Супрун 1995]; [Фатеева 2007]; [Баширова 2011] та ін.) до типів інтертексту зарековують переважно цитату (комеморату), алюзію, ремінісценцію, крилате слово, парафразу тощо.

Н.В. Кондратенко, досліджуючи модерністський і постмодерністський український художній дискурс, виділяє такі типи інтертекстуальних елементів як засобів міжтекстової взаємодії: інтертекстуальна міфологізація, інтертекстуальна цитація, інтертекстуальна алюзія, інтертекстуальна номінація та інтертекстуальна стилізація [Кондратенко 2012].

Інтертекстуальна міфологізація полягає в тому, що більшість українських художніх творів ґрунтовано на певному міфологічному фреймі, що реалізований через алюзії та ремінісценції. У сучасному художньому дискурсі міфологічні фрейми постають переважно у деконструйованому вигляді.

Інтертекстуальна цитация, на погляд Н.В. Кондратенко, «відрізняється від прямої цитаци відсутністю паспортизації з огляду на те, що читач має самостійно ідентифікувати наведені цитати та алюзії» [Кондратенко 2012: 21]. Текст інтелектуалізується й за рахунок використання цитат та алюзій, відомих висловів модифікованої структури.

Інтертекстуальна алюзія становить «своєрідні покликання на цитати або прецедентні тексти», які «потребують інтерпретації та розгортаються в цілісні фреймові структури». Основною відмінністю алюзії від цитати є те, що вона має імпліцитний характер і «лише викликає певні асоціації з передтекстом» [Кондратенко 2012: 22].

Інтертекстуальна номінація полягає у використанні в художньому дискурсі значущих власних назв та імен, що є історично-культурними символами.

Інтертекстуальна стилізація «становить поєднання двох або кількох різностильових уривків, що подані як одна цілісність, тобто не один текст стилістично наслідує інший, а в одному тексті маємо стилістичну «мозаїку» [Кондратенко 2012: 22].

Згідно з наведеною вище диференціацією інтертекстуальності на явище в широкому та вузькому смислах, інтертекстуальну міфологізацію та стилізацію можна вважати такими, що маніфестують інтертекстуальність у широкому підході, що відповідно не є предметом нашого дослідження.

Оскільки у роботі ми обмежуємося аналізом явища інтертекстуальності як суто мовної категорії (вузький підхід), то під поняттям *інтертекстуальної одиниці* ми розумітимемо вербальні маркери (засоби реалізації) інтертекстуальності в дискурсі (тексті), такі одиниці, що вербалізують прототексти; їх варто відмежовувати від *інтертекстуальних форм* – специфічних типів текстів, що мають інтертекстуальну природу, тобто містять інтертекстуальні одиниці або жанрово співвідносні з іншими прототиповими текстами. У лінгвістичних працях доволі часто ці два поняття ототожнювано. Наприклад, Н.О. Фатеева основними типами власне-інтертекстуальних елементів (одиниць) називає цитату, алюзію та центон [Фатеева 2007: 122-138]. Проте ми вважаємо, що центон є скоріше формою інтертекстуальної взаємодії,

він становить не спосіб вербалізації інтертекстуального зв'язку, а результат специфічної комбінації інтертекстуальних одиниць (прецедентних виразів). Наприклад, центон, складений на матеріалі текстів українських народних пісень В. Марачем:

*Ой за гаєм, гаєм
Та й не перелазу –
Нехай люблять мене хлопці
По чотири рази.*

*Ой у саду, саду
Та й не перетинки –
Нехай люблять мене хлопці
Та й щовечоринки.*

Аналогічно плагіат є формою інтертекстуальної взаємодії, оскільки він становить «результат» вжитку цитати (що є інтертекстуальною одиницею) без посилання на її автора, тобто фактично прихований сам факт того, що використана одиниця є цитатою.

Отже, до форм інтертекстуальності також зараховуємо імітацію (пародію) та парафразу, які можна віднести до рівня метатекстуальності як специфічного типу інтертекстуальних зв'язків, що «полягає в переказі або коментувальному посиланні на претекст» [Фатеева 2007: 120-121]. Наприклад:

*Любіть Оклахому! Вночі і в обід,
Як неньку і дедді достоту!
Любіть Індіану! Й так само любіть
Північну й Південну Дакоту.
Любіть Алабаму в загравах пожеж,
Любіть її в радощі й біди!
Айову любіть! Каліфорнію теж!
І пальми крилаті Флориди!*

(пародія О. Ірванця на вірш В. Сосюри «Любіть Україну!»)

Бо тією ж логікою, за його словами, свого часу користувався Іуда, говорячи, що не треба витратити дорогоцінне миро на помазання тіла Ісуса Христа, а потрібно продати це миро і роздати гроші бідним (Українська правда. – 14.09.2011) (парафраза Євангелія від Іоанна 12:3-5⁴).

Натомість до інтертекстуальних одиниць ми зараховуємо цитату, згадку, алюзію та прецедентну одиницю (детальніше про типологію та функціонування інтертекстуальних одиниць див. п. 2.2.).

У дискурсі ЗМІ інтертекстуальні елементи допомагають реалізовувати основне призначення медіа – інформування та вплив (формування громадської думки) (докладно про функції прецедентних одиниць див. п. 2.6.2). Атрактивна функція інтертекстуальних одиниць полягає у привертанні уваги реципієнта до тексту, за рахунок чого інформування здійснювано ефективніше. Зазвичай такі одиниці розташовують у заголовках, підзаголовках, назвах розділів, що сприяє активізації уваги читачів, напр.: *Бо ми цього варті* (відомий слоган з реклами косметики L'Oréal – I.B.) (Тиждень. – 17.07.2014); *Катинь: злочини... без покарання* (Дзеркало тижня. – №12. – 03.04. – 10.04.2015).

Одразу декілька функцій інтертекстуальних феноменів реалізують медійну функцію впливу. Апеляція в тексті до наявного тексту, явища, факту дійсності, особи виконує консолідувальну функцію: якщо читач «впізнає» джерело інтертексту, розуміє, для чого цю фігуру вжито в тексті, це об'єднує його з автором, межа між ними стирається, реципієнт починає довіряти авторові, поділяти його погляди, за рахунок чого здійснювано вплив і формування думки читача, напр., *Місію не виконано. Річниця Хрещення Русі не виправдала сподівань Кремля* (Тиждень. – 03.08.2013). Якщо звернення відбувається до емоційно навантажених феноменів, то інтертекстуальні одиниці реалізують емоційно-експресивну функцію, тобто створюють у читача відповідний

---

⁴ *З Марія ж узяла літру мира з щирого наряду, вельми дорогого, помазала ноги Ісуса й обтерла Їх волоссям своїм; і наповнився дім пахощами мира.*

⁴ *Каже тоді один з Його учнів, Юда Іскаріотський, що мав Його зрадити:*

⁵ *«Чому не продано це миро за триста динаріїв і не роздано бідним?»* (переклад І.С. Хоменка).

емоційний стан, що може також бути використаним для здійснення впливу, напр., *Регіон стрімко перетворюється на кримінальний Мордор, де правлять бал убивці й мародери...* (Українська правда. – 11.05.2014). Досить часто інтертекст втілює оцінну функцію, коли апелює до «прототипу», що є позитивно або негативно маркованим, і відповідно актуалізує цю оцінку. Використання оцінного потенціалу одиниці також є засобом непрямого впливу на думку реципієнта, напр., *«Укрзалізниця»: каїнове братерство* (Дзеркало тижня. – №24. – 04.07. – 10.07.2014). Засобом вираження оцінки також постає іронія. Комічний або іронічний ефект, створений інтертекстом, втілює знижену оцінку і відповідно нівелює цінності та інформацію, що закладені в «прототексті», напр., *Сірі кардинали Голлівуда* (Тиждень. – 18.07.2013).

Отже, інтертекстуальність є однією з визначальних рис постмодерністського медійного дискурсу, що уможливорює реалізацію його базових функцій інформування та впливу.

1.4. Методологічні основи та методи дослідження прецедентних одиниць у медійному дискурсі

На сьогодні в мовознавстві не існує єдиної викінченої класифікації методів і прийомів, використовуваних для дослідження мовних і мовленнєвих одиниць. Лінгвісти застосовують різні критерії для класифікації, внаслідок чого набір «базових» та «допоміжних» методів може суттєво відрізнитися. Відсутність загальноприйнятої методології проведення сучасних мовознавчих досліджень можна пояснити також тим, що часто їх здійснювано на межі декількох галузей знань, що вимагає застосування специфічного методологічного апарату залежно від матеріалу та мети дослідження.

Об'єктом нашого дослідження є прецедентні феномени (одиниці), що характеризовані еkleктичною сутністю, тому потребують застосування комплексної методології для їх дослідження: методів і прийомів, традиційно

застосовуваних у когнітивній лінгвістиці, лінгвокультурології, дискурсології тощо.

Усталеним є розуміння методу як «системи правил і прийомів підходу до вивчення явищ і закономірностей природи, суспільства і мислення; шляху, способу досягнення певних результатів у пізнанні і практиці, тобто способу організації теоретичного і практичного освоєння дійсності» [Кочерган 2006: 355]. Поняття методології М.П. Кочерган визначає як «1) вчення про наукові методи пізнання; 2) сукупність методів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки її об'єкта» [Кочерган 2006: 355].

Традиційно сукупність застосовуваних у лінгвістичних дослідженнях методів поділяють на дві групи: загальнонаукові та спеціально-наукові [Кочерган 2006]. Проте зауважмо, що існують інші класифікації аналогічних груп методів. Наприклад, А.А. Гіруцький поділяє методи на філософські (індукція, дедукція, аналіз, синтез), загальнонаукові (спостереження, моделювання, експеримент) та часткові (такі, що притаманні певним науковим галузям) [Гіруцький 2003]. В.М. Базилев розмежовує методи спостереження, вивчення, організації й інтерпретації [Базилев 2007]. А.С. Зеленько взагалі не класифікує методи на групи, а виокремлює як основні лише описовий, зіставний та порівняльно-історичний методи мовознавства [Зеленько 2010]. Крім того, методи синтезу, аналізу, індукції та дедукції вчений розглядає не як методи, а як «операції процесу понятійного мислення» [Зеленько 2010: 318].

Ми погоджуємося з поглядами А.С. Зеленька на процеси синтезу, аналізу, індукції та дедукції й також розглядатимемо їх не як методи (оскільки в межах цих методів неможливо виділити окремі прийоми), а як окремі процедури, що можуть бути застосовані в межах використання будь-якого методу мовознавчого дослідження.

За М.П. Кочерганом, індукція становить «узагальнення результатів окремих конкретних спостережень, за якого на підставі вивчення окремих явищ робиться загальний висновок про весь клас цих явищ»; дедукцію ґрунтовано на аксіомі: «все, що стверджується стосовно всього класу, стверджується стосовно окремих предметів цього класу» [Кочерган 2006: 358]. Аналіз дослідник

розглядає як «мислене або практичне розчленування цілого на частини», а синтез – як «мислене або практичне з'єднання частин у ціле» [Кочерган 2006: 359].

Щодо набору частково-наукових (спеціально-наукових) методів єдність з-поміж дослідників досягнуто тільки в питанні зарахування до нього описового, порівняльно-історичного та зіставного методів мовознавства. Методи на кшталт конверсаційного аналізу, контент-аналізу, дискурс-аналізу, квантитативного аналізу тощо деякими дослідниками зараховано до групи частково-наукових методів, а деякими – залишено поза системою протиставлень загально- і спеціально-наукової методології. Ми дотримуємося думки, що названі методи не варто зараховувати до методологічного апарату лінгвістики, оскільки вони включають специфічні комплексні прийоми аналізу, що не є характерними саме для мовознавчих студій.

А.С. Зеленько наголошує, що вибір методології наукового дослідження слід базувати на тому, в якому аспекті це дослідження проводиться: синхронійному, діахронійному, ареальному, функційному, структурному, соціальному тощо [Зеленько 2010: 318].

Ми вивчаємо прецедентні одиниці, що функціонують як засіб сугестії в сучасному українському медійному дискурсі, відповідно наше дослідження проводиться в синхронійному (ми вивчаємо прецедентні одиниці, що функціонують в українському медійному дискурсі початку ХХ ст.), структурному (зокрема, досліджуємо структуру трансформованих прецедентних одиниць) та функційному (встановлюємо функції прецедентних одиниць дискурсі українських мас-медіа) аспектах. З огляду на це, базовим лінгвістичним методом нашої розвідки є описовий (зіставний та порівняльно-історичний методи не були використані, оскільки дослідження проводилося на базі однієї мови (української) та в синхронійному аспекті).

За М.П. Кочерганом описовий метод полягає у «планомірній інвентаризації одиниць мови і поясненні особливостей їх будови та функціонування на певному (даному) етапі розвитку мови, тобто в синхронії» [Кочерган 2006: 360]. Згідно з М.П. Кочерганом, А.С. Зеленьком та

А.А. Гіруцьким, етапами описового методу є: 1) спостереження, або виділення одиниць аналізу; 2) узагальнення, на якому відбувається членування (вторинна сегментація) виділених одиниць; 3) інтерпретація, що становить тлумачення фактів і результатів дослідження; 4) класифікація, яка полягає в розподілі сукупності фактів за певними ознаками [Кочерган 2006], [Зеленько 2010], [Гіруцкий 2003].

Описовий метод застосовувався в нашому дослідженні для виділення базових текстово-дискурсивних категорій медійного дискурсу; класифікації інтертекстуальних одиниць та прецедентних одиниць зокрема за основними типами; для виокремлення основних сфер-джерел прецедентності; визначення функцій прецедентних одиниць у медійних текстах; для дослідження типів трансформацій прецедентних одиниць; вивчення основних механізмів мовної сугестії.

З-поміж основних прийомів структурного методу за М.П. Кочерганом [Кочерган 2006: 373-388] (дистрибутивний аналіз⁵, методика безпосередніх складників⁶, трансформаційний аналіз⁷, компонентний аналіз⁸) під час дослідження було застосовано дистрибутивний аналіз для з'ясування маніпулятивного потенціалу прецедентних одиниць залежно від їхнього розташування у певних позиціях тексту; трансформаційний аналіз для визначення вихідної структури трансформованих прецедентних одиниць;

---

⁵ «Методика дослідження мови на основі оточення (дистрибуції, розподілу) окремих одиниць у тексті» [Кочерган 2006: 373].

⁶ «Приєм подання словотвірної структури слова і синтаксичної структури словосполучення та речення у вигляді ієрархії складників» [Кочерган 2006: 377].

⁷ «Експериментальний прийом визначення синтаксичних і семантичних подібностей і відмінностей між мовними об'єктами через подібності й відмінності в наборах їх трансформацій» [Кочерган 2006: 381].

⁸ «Система прийомів лінгвістичного вивчення значень слів, суть якої полягає в розщепленні значення слова на складники, які називають семами, семантичними множниками і, зрідка, маркерами» [Кочерган 2006: 385].

компонентний аналіз для з'ясування значення трансформованої прецедентної одиниці (виразу) в дискурсі.

Предмет нашого дослідження зумовлює необхідність застосування додатково, окрім традиційної мовознавчої методології, дискурсивних методів аналізу, що уможливають вивчення тексту разом із його екстралінгвістичними ознаками, як результату дискурсу. Умовно до таких методів зараховуємо лінгвокультурний аналіз, прагматичний аналіз, критичний дискурс-аналіз.

Лінгвокультурний аналіз використовувався для виявлення культурно-значущих компонентів значення прецедентних одиниць, національно-культурної специфіки досліджуваних текстів. Проведений аналіз полягав у з'ясуванні культурної семантики досліджуваних одиниць, зіставленні їх зі значущими лінгвокультурними одиницями на кшталт фразеологізмів, символів, стереотипів.

К.С. Серажим характеризує лінгвопрагматичний метод як такий, що уможливорює вивчення «ролей комунікантів, комунікативно-прагматичних намірів адресанта, міжособистісних стосунків учасників комунікації» тощо [Серажим 2002: 24]. У дослідженні цей метод був застосований передусім для з'ясування маніпулятивного навантаження та функціоналу, а також мети вживання прецедентних одиниць у медійному дискурсі.

Застосування методів дискурс-аналізу (критичного дискурс-аналізу) уможливило виокремлення постмодерністських дискурсивних категорій медійного дискурсу, виявлення прихованих смислів медіа-тексту, механізмів здійснення впливу на формування думки реципієнтів, з'ясування інтертекстуальних зв'язків тексту з іншими дискурсами. Він полягав у дослідженні глибинного рівня текстів, їхнього інтонаційного оформлення та прагматичного потенціалу, співвідношення текстів із екстралінгвістичними чинниками – вертикальним контекстом, соціокультурними умовами, в яких їх було створено.

В окрему групу застосовуваних методів дослідження варто виокремити статистичні (кількісні, математичні, квантитативні, кількісного контент-

аналізу) методи, що застосовувані для характеристики взаємозв'язків між мовними елементами, встановлення тенденцій у їх функціонуванні тощо. У нашій розвідці статистичні методи використовувалися для створення генеральної сукупності та побудови репрезентативної вибірки дослідження; вивчення відсоткового співвідношення прецедентних одиниць з різних сфер-джерел у медійному дискурсі; з'ясування найчастотніших способів сугестивного впливу засобами прецедентних одиниць у медійному дискурсі.

Вибірка текстів для дослідження була сформована згідно з правилами організації вибірки В.І. Перебийніс:

1) «тексти повинні бути хронологічно обмежені» (хронологічними межами для добору матеріалів нашого дослідження є 01.07.2010 – 30.06.2015, що складає рівно 5 років);

2) «тексти повинні бути жанрово обмежені» (вибірка для нашого дослідження містить тільки авторські статті та нариси інформаційно-аналітичного характеру);

3) «тексти повинні бути тематично обмежені» (темами матеріалів, що склали вибірку для розвідки, є міжнародна й національна політика й економіка, суспільне та культурне життя країни);

4) тексти мають бути однорідними за авторським стилем (оскільки ми вивчаємо медійний дискурс, який за своєю суттю є еkleктичним і не може належати одному авторові, цей параметр вважаємо несуттєвим для нашого дослідження) [Перебийніс 2002: 15-16].

Для проведення дослідження методом зональної (типової) вибірки було сформовано генеральну сукупність, до якої увійшли тексти всеукраїнських українськомовних медіа-ресурсів (друкованих та інтернет-видань) універсального типу (загального спрямування або суспільно-політичного характеру). Із генеральної сукупності методом механічної вибірки (обирався кожний 2-й випуск для щотижневих видань та кожний 14-й – для щоденних) було сформовано вибірку, що відповідає основній умові своєї організації – репрезентативності. Розмір вибірки становить 3217 текстових відрізків (5000

контекстів уживання прецедентних одиниць), величина відносної похибки складає 2,8%.

Матеріалами дослідження є тексти друкованих видань «Український тиждень», «Дзеркало тижня», «Високий замок», «Газета по-українськи», а також інтернет-видання «Українська правда» (<http://www.pravda.com.ua/>).

Висновки до Розділу 1

Дискурс ЗМІ є унікальним комунікативним середовищем, у якому відбито не лише всі суттєві суспільно-політичні та культурні зміни в житті країни, але й усі актуальні лінгвістичні тенденції, тому саме цей вид дискурсу можна вважати універсальною платформою для дослідження функціонування будь-яких мовних і мовленнєвих одиниць.

Медійний дискурс, як і будь-який інший вид дискурсу, можна розглядати в широкому та вузькому аспектах. Згідно з першим дискурс досліджують як комунікативний процес, дію, що є тривалою в часі та містить вербальні й невербальні складники. Відповідно до вузького розуміння дискурсу він становить продукт комунікативного процесу, його усний чи письмовий результат.

Поняття дискурсу у вузькому розумінні співвідносне з поняттям тексту, ці два терміни можна навіть вважати синонімічними з огляду на те, що у процесі мовленнєвої діяльності текст (під час його відтворення) перетворюється на дискурс, а дискурс в результаті мовленнєвої діяльності (як її кінцевий продукт, «фіксована форма») набуває текстової форми.

Сукупність текстово-дискурсивних категорій (специфічних ознак, що притаманні дискурсу й тексту) можна умовно поділити на ядерні (текстотвірні) та периферійні. До першої групи належать когезія, когерентність, модальність, інформативність, членованість, ситуативність, інтертекстуальність (у широкому розумінні). Периферійними категоріями тексту й дискурсу вважаємо

ціліснооформленість, смислову повноту, континуум, клішованість, жанрову та стильову належність, персональність, інтерактивність, антропоцентричність, референційність, інтерсеміотичність.

Сучасному українському медійному дискурсові властиві всі вищевказані текстово-дискурсивні категорії, однак йому також притаманні низка специфічних ознак, мотивованих постмодерністським світоглядним фреймом, у якому існують і розвиваються сучасні медіа. До таких ознак зараховуємо культурну та соціальну зумовленість текстів, дискурсивну інтерференцію, мультимедійність, гіпертекстуальність, тематичну відтворюваність, а також інтертекстуальність (у вузькому розумінні). Зазначені категорії втілюють у медійному дискурсі базові риси постмодерністської культурної парадигми – карнавальну атмосферу, еkleктичність, багатосаровість, децентрацію, використання готових форм.

Центральною рисою постмодернізму та однією з визначальних категорій сучасного медійного тексту є його інтертекстуальність, що полягає в існуванні у структурі тексту елементів інших текстів, з якими текст-реципієнт вступає в діалогічний зв'язок. Феномен інтертекстуальності можна досліджувати з широкого та вузького поглядів. У широкому розумінні інтертекстуальність є показником включеності тексту у «вертикальний» історико-культурний контекст, вона експлікує зв'язки тексту з іншими дискурсами та культурами. За вузького підходу інтертекстуальність становить наявність у тексті-реципієнті експліцитних засобів взаємодії з іншими текстами, тобто їхніх фрагментів у вигляді цитат, покликань, алюзій, парафраз тощо.

Ми розмежовуємо поняття інтертекстуальної одиниці як вербального засобу реалізації інтертекстуальності (у вузькому розумінні) в тексті та інтертекстуальної форми як специфічним чином організованого тексту, що містить елементи інтертекстуальності (інтертекстуальні одиниці) у своїй структурі. До інтертекстуальних форм зараховуємо імітацію, парафразу, центон, плагіат тощо. Інтертекстуальними одиницями вважаємо цитату, згадку, алюзію та прецедентну одиницю.

Атрактивна, консолідувальна, оцінна та емоційно-експресивна функції інтертекстуальних одиниць допомагають зреалізувати ключові функції медіа, до яких належать інформування та вплив.

Вибір методологічного апарату розвідки зумовлено аспектами, в яких здійснювано дослідження – функційним, структурним, синхронійним, тому основним методом роботи є описовий. Для розв'язання поставлених завдань під час дослідження також використовувалися методи лінгвокультурного та лінгвопрагматичного аналізу, критичний дискурс-аналіз, сукупність математичних (статистичних) методів і прийомів.

РОЗДІЛ 2. СУТНІСТЬ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ФЕНОМЕНІВ ТА ОДИНИЦЬ У ФОРМАЛЬНО-ЗМІСТОВОМУ ТА ФУНКЦІЙНОМУ АСПЕКТАХ

Дослідження прецедентності в лінгвістиці започаткував Ю.М. Караулов, який увів до наукового обігу поняття *прецедентного тексту* на позначення одиниць, що є значущими для певної особистості у пізнавальному та емоційному планах, які є добре відомими оточенню цієї особистості, а також такі, звернення до яких відновлюється багаторазово в дискурсі цієї мовної особистості. До числа таких одиниць дослідник зараховує різнотипні одиниці – лексеми, фразеологізми, речення, а також невербальні одиниці [Караулов 1987: 216]. Подальший розвиток теорія прецедентності здобула у працях В.В. Красних, Д.Б. Гудкова, І.В. Захаренко, В.Г. Костомарова, Н.Д. Бурвікової, Г.Г. Слишкіна, О.В. Найдюк та ін., які значно доповнили і розширили теорію прецедентності. В.В. Красних увела термін *прецедентний феномен* [Красных 1997].

Поняття прецедентного феномену виходить за межі мовознавства у традиційному його розумінні й торкається таких галузей знань, як когнітивістика, лінгвокультурологія, соціолінгвістика, психолінгвістика. З цієї причини прецедентність потребує комплексного вивчення із залученням аналізу індивідуальних, етнокультурних, соціальних особливостей носіїв певної лінгвокультури.

Сам термін *прецедент (прецедентний феномен)* є міжгалузевим і таким, що активно використовувався дослідниками різних наукових напрямків. Зокрема, прецедент у юриспруденції – це «вердикт або рішення суду, цитований під час наступних оскаржень як приклад або аналогія, щоб обґрунтувати винесення рішення у подібній справі або юридичному випадку в такій же спосіб» [Encyclopaedia Britannica].

Прецедент у соціології – «поведінка в певній ситуації, що розглядається як зразок за інших аналогічних обставин» [Осипов 2000: 260].

Прецедент у програмуванні – «специфікація послідовностей дій, які може здійснювати система під час взаємодії із зовнішніми акторами (люди,

комп'ютерні системи тощо). Прецеденти описують взаємодію програмної системи з акторами у вигляді повідомлень» [Палмер 2002: 66].

Спільним для всіх цих визначень є значення повторюваності, показовості, діяльності «за зразком, еталоном, моделлю». Подібну сему містить і поняття прецедентної одиниці в лінгвістиці, що означає таку одиницю мови, яка відсилає до типової, «еталонної» ситуації, зразка.

2.1. Прецедентні феномени та їхні визначні характеристики

Прецедентні одиниці є унікальним мовним (або мовленнєвим, якщо розглядаються прецедентні вирази) явищем, що експлікує результати взаємоіснування і взаємовпливу національної когнітивної бази, мови та культури. Вони вміщують у собі всю сукупність фонових знань і уявлень мовця, а також відображають національні стереотипи у сприйнятті фактів і подій.

Національний ментально-лінгвальний комплекс репрезентований «трьома іпостасями: мисленням, свідомістю та мовою. Ці три об'єкти є частиною єдиного, тому вони є нероздільними» [Морковкин 1997: 19]. Ядром культурного простору є національна когнітивна база, яку розуміють як «певним чином структуровану сукупність обов'язкових знань, національно-детермінованих і мінімізованих уявлень тієї чи іншої національно-лінгвокультурної спільноти, якими володіють носії певного національно-культурного менталітету» [Бацевич 2007: 39]. Когнітивну базу проєктовано на культурний простір, вона входить до нього як невід'ємна частина. Водночас «культурний простір відображається у когнітивній базі в редукованому, мінімізованому вигляді, а основним каналом трансляції культури є мова» [Русское 2004: 11-12].

Трибічна взаємодія мови, свідомості та культури виявляється особливо яскраво в існуванні специфічних мовно-культурних компонентів, слів із «культурними смислами», до яких можна віднести і прецедентні одиниці, що

мають вербальну природу, зберігаються в когнітивній базі та актуалізують фонові культурні знання мовців.

2.1.1. Сутність явища прецедентності

Ідея «потрійної» природи прецедентного феномену як одночасно одиниці мови, свідомості та культури є однією з центральних у дисертаційній праці О.С. Боярських, яка з опертям на погляди Д.Б. Гудкова та В.В. Красних розмежовує три комплекси ознак прецедентних феноменів [Боярских 2008]. На думку дослідниці, до ознак прецедентних феноменів як одиниць мови належать такі:

- 1) «прецедентні феномени мають вербальне вираження;
- 2) відтворюються у процесі комунікації, а не створюються заново;
- 3) можуть трансформуватися в межах збереження впізнаваності» [Боярских 2008: 47].

До ознак прецедентних феноменів як одиниць свідомості О.С. Боярських зараховує такі:

- 1) «прецедентні феномени є результатом певних когнітивних операцій (редукції, мінімізації та ін.);
- 2) є засобом кодування та трансформування інформації;
- 3) задають моделі оброблення, оцінювання інформації та її порівняння з уже наявною» [Боярских 2008: 47-48].

З-поміж ознак прецедентних феноменів як одиниць культури дослідниця виділяє такі:

- 1) «прецедентні феномени характеризуються наповненістю певним знанням культурного характеру;
- 2) потребують співвіднесення з іншими текстами як фактами культури;
- 3) визначають специфіку культурного простору» [Боярских 2008: 48].

Варто зауважити, що прецедентні феномени не можна вважати мовними одиницями, оскільки не всі ці феномени мають вербальну природу. Крім того,

деякі вербальні прецедентні одиниці є явищами мовленнєвого, не мовного рівня.

Прецедентність є досить складним і багатовимірним явищем, тому в науці досі не існує його єдиного усталеного визначення. Ми розуміємо її як властивість прецедентних одиниць, яка полягає у зв'язку цих феноменів із певними значущими одиничними явищами суспільного або культурного життя, актуальності цих одиниць для носіїв певної лінгвокультури в когнітивному плані. Основним критерієм прецедентності одиниці є необхідність урахування значення першоджерела (прецеденту) для повного і адекватного тлумачення значення цієї одиниці.

Неоднозначність прецедентних феноменів та одиниць полягає в тому, що вони можуть співвідноситися і відповідно тлумачитися через низку подібних понять. Наприклад, прецедентна одиниця може містити в собі ознаки ремінісценції (елемент художньої системи, що відсилає до прочитаного / почутого раніше твору мистецтва), якщо джерелом прецедентності був саме твір мистецтва. Зокрема, у працях А.Є. Супруна прецедентні феномени співвідносяться саме з текстовими ремінісценціями. Дослідник вважає, що до текстових ремінісценцій належать цитати (від цілих фрагментів до окремих словосполучень), «крилаті слова», імена персонажів, назви творів, імена їхніх авторів, особливі конотації слів і виразів, прямі або непрямі нагадування про ситуації [Супрун 1995: 17]. Проте прямі й непрямі нагадування про прототекст не варто зараховувати до однієї категорії, оскільки вони функціонують у дискурсі в принципово різний спосіб (про функціонування в тексті імпліцитних та експліцитних інтертекстуальних елементів див. нижче).

Прецедентний феномен може бути пояснений через поняття еталона – «ідеалізований стереотип (певне мінімізоване і національно-детерміноване уявлення про об'єкт або ситуацію), який на соціально-психічному рівні виступає як вияв нормативних уявлень про людину, світ, суспільство» [Маслова 2004: 59]. Еталон як зразок, з яким порівнюють явища та факти дійсності, та прецедентний феномен співвідносяться як одиниці ментального плану, яким властиві одиничність та відтворюваність як базові ознаки. Еталон,

згідно з поглядами В. В. Красних, виступає «мірилом, відповідно до якого оцінюють предмети та явища» [Красных 2002: 108]. Таким мірилом (еталоном) може бути і прецедентний феномен. Наприклад, прецедентна особистість Робіна Гуда є еталоном шляхетності, безкорисливості, доброти; прецедентна ситуація сходження манни небесної, описана у Старому Заповіті, є еталоном милості Божої, допомоги надприродних сил тощо.

Прецедентний феномен можна вважати і ментефактом, що стосується окремої семіотичної системи і має лінгвокогнітивну природу [Красных 2008: 54]. Також поняття прецедентного феномену певним чином співвідноситься і з поняттям константи, що становить собою «концепт, що існує протягом тривалого часу або постійно; деякий постійний принцип культури» [Степанов 1997: 76]. Стереотипність, усталеність, віднесеність до ментально-лінгвального комплексу співвідносить прецедентний феномен зі стереотипом [Русское 2004: 18].

На думку Л.П. Дядечко, прецедентні феномени можна зараховувати до числа ептонімів (крилатих слів, виразів) – «слів або висловів, що є національно-культурно детермінованими та соціумно-орієнтованими, відносно широко відтворюваними в значенні, відмінному від вихідного при збереженні живого зв'язку з першоджерелом» [Дядечко 2002: 25].

Г.Г. Слышкін розглядає прецедентні феномени як особливий різновид концептів, оскільки вони становлять «одиниці, що належать свідомості, детерміновані культурою та втілювані в мові» [Слышкин 2000: 9].

Д.Б. Гудков визначає прецедентні феномени як «одиниці, що входять до когнітивної бази тієї чи іншої лінгвокультурної спільноти та відомі будь-якому пересічному представнику цієї спільноти» [Гудков 2003: 153]. Вчений вважає, що прецедентні феномени є «одиницями дискурсу, елементами свідомості, знаками тих колективних уявлень, що входять у когнітивну свідомість лінгвокультурної спільноти» [Гудков 1999: 7].

У термінологічній енциклопедії «Сучасна лінгвістика» О.О. Селіванова прецедентними феноменами називає «компоненти знань, позначення та зміст яких добре відомі представникам певної етнокультурної спільноти, актуальні й

використані в когнітивному й комунікативному плані» [Селіванова 2006: 492-493]. Дослідниця зауважує, що знаки прецедентних феноменів характеризовані значним інформаційним обсягом і є подібними до символів.

Хоча прецедентний феномен, як і концепт, є одиницею когнітивного плану, квантом знання, частиною когнітивної бази, йому притаманна низка специфічних диференційних ознак, з-поміж яких основними є: 1) наявність обмеженої кількості диференційних ознак та чітко визначених атрибутів, які дозволяють зрозуміти феномен правильно та однозначно; 2) можливість трансформації структури одиниць, що вербалізують феномен у тексті; 3) співвідношення з певною одиничною ситуацією, особистістю або текстом, що є культурно, історично і соціально значущими та містяться в ментальній пам'яті народу як складники етичних, естетичних, орієнтаційних або інших цінностей.

Існують також спроби співвіднесення прецедентних феноменів з відтвореними текстами (Ф.А. Литвин) та прецедентними культурними знаками (Ю.Б. Пікулева) [Мельник 2011: 5].

Ми вважаємо, що найближчим до поняття прецедентної одиниці, що є вербалізатором прецедентного феномену, є поняття логоепістеми, яка позначає «мовне вираження закріпленого суспільною пам'яттю відбитка дійсності у свідомості носіїв мови в результаті досягнення ними духовних цінностей вітчизняної та світової культур» [Костомаров, Бурвикова 2001: 39]. За логоепістею завжди стоїть певний смисл, знання, інформація. Т.Г. Сергеева під логоепістею розуміє різноманітні лінгвокраїнознавчо ціннісні одиниці, смисл яких може виявлятися у слові або словосполученні. Авторка вважає, що через матеріальну форму у вигляді прислів'їв, приказок, фразеологізмів, крилатих висловів та прецедентних феноменів логоепістеми виражають знання, думки, традиції, звичаї, прикмети, уявлення етносу, особливості його національного характеру [Сергеева].

О.А. Нахімова, О.О. Ворожцова, Ю.А. Мельник, С.Л. Кушнерук та інші дослідники спираються на дефініцію прецедентних феноменів, запропоновану у праці «Етнопсихолінгвістика та лінгвокультурологія» В.В. Красних, яка

визначає їх як: «1) добре відомі всім представникам національно-лінгвокультурної спільноти; 2) актуальні в когнітивному (пізнавальному та емоційному) плані (за прецедентним феноменом завжди стоїть певне уявлення про нього, спільне для всіх носіїв того чи іншого менталітету, яке і робить усі апеляції до прецедентного феномену «прозорими» та зрозумілими); 3) апеляція до яких постійно відновлюється в мовленні представників тієї чи іншої національно-лінгвокультурної спільноти (тобто апеляція може не бути частотною, але зрозумілою співрозмовнику без додаткового коментаря)» [Красных 2002: 44-45].

О.А. Нахімова виділяє такі основні критерії виявлення прецедентних феноменів у текстах:

- 1) «пов'язаність відповідного поняття з класичним твором;
- 2) загальновідомість відповідного феномену та регулярна відтворюваність його в текстах;
- 3) неденотативне використання того чи іншого імені у функції культурного знака» [Нахимова 2007: 56-57].

На думку ж О.О. Ворожцової, важливими диференційними характеристиками прецедентних феноменів є їхня здатність:

- 1) «виконувати роль еталону культури і виступати «породжувальною моделлю» для цілого класу об'єктів;
- 2) функціонувати як згорнута метафора, що виражає не раціональну, але емоційну оцінку;
- 3) виступати як символ такого феномену або ситуації, що не можуть бути адекватно вербалізовані, або ж їх вербалізація виявляється занадто громіздкою» [Ворожцова 2007: 32].

Н.В. Кондратенко вважає однією з характерних рис прецедентних феноменів як елементів інтертексту їхню експліцитність, яка сприяє адекватному розумінню тексту [Кондратенко 2009: 157].

Ми вважаємо за доцільне розмежовувати прецедентні феномени та прецедентні одиниці як родові і видові поняття. Як *прецедентний феномен* ми розумітимемо суспільне, історичне або культурне явище, текст або особу, які є

широко відомими і значущими для певної соціальної спільноти, та до яких здійснювано регулярну апеляцію в дискурсі. *Прецедентна одиниця* натомість має вербальну природу і становить засіб актуалізації прецедентного феномена в дискурсі.

Визначальними рисами прецедентного феномену є його одиничність, тобто існування в когнітивній базі мовця лише одного модельного феномену, властивості якого переносяться на інші аналогічні явища; відтворюваність; семантична ємність, тобто передача кожним прецедентним феноменом певного значення, а також низки пов'язаних із ним асоціацій; наявність стійкого набору диференційних ознак, назви або атрибутів, які дозволяють розуміти феномен правильно та однозначно; зв'язок із типовими ситуаціями; адекватне сприйняття на всьому національно-мовному або цивілізаційно-світовому просторі.

Прецедентними феноменами можуть бути історичні постаті, літературні герої, відомі літературні тексти, ситуації. Наприклад, прецедентним є текст Біблії, постаті Попелюшки, Гаррі Поттера, Вінстона Черчілля, Наполеона, ситуація оборони Фермопільської ущелини 300 спартанцями під проводом царя Леоніда у 480 р. до н.е. тощо. Відповідно до цього ми розмежовуємо три види прецедентних феноменів: *прецедентний текст*, *прецедентна ситуація* та *прецедентна особистість* (розгорнуті дефініції вказаних типів прецедентних феноменів див. у Додатку Б).

Прецедентний феномен може мати вербальну (прецедентний текст) або невербальну (прецедентна ситуація та прецедентна особистість) природу, проте в конкретному тексті прецедентний феномен завжди вербалізовано через *прецедентні одиниці* – *прецедентні імена* (*Клеопатра, Чарлі Чаплін, дядько Сем, граф Монте-Крісто*) та *вирази*⁹ (*соломонове рішення, нове покоління*

---

⁹ Термін *прецедентне висловлення*, який є усталеним і закріпленим у низці праць, є не зовсім коректним, оскільки такі одиниці далеко не завжди мають стосунок до мовленнєвого акту. Найчастіше це просто одиниці, менші за текст, що становлять словосполучення або рідше речення (в окремих випадках це може бути навіть одне слово), тому доцільнішим є називати такі одиниці *прецедентними виразами*.

обирає *Pepsi, I'll be back, авгієві стайні*), що є атрибутами прецедентних феноменів [Красных 2002: 64-69]. Наприклад, прецедентний текст М. Сервантеса «Хитромудрий гідальго Дон Кіхот Ламанчський» може актуалізуватися через прецедентні імена *Дон Кіхот, Санчо Панса, Росинант* та прецедентні вирази *хитромудрий гідальго, битва з вітряками* тощо. Апеляція в тексті до прецедентної особистості Джеймса Бонда може здійснюватися через відповідне прецедентне ім'я, а також через прецедентні вирази *Бонд. Джеймс Бонд, агент 007, ліцензія на вбивство* тощо. Прецедентна ситуація подружньої зради Отелло Дездемоною вербалізована через прецедентні імена *Отелло, Дездемона, Яго* та ін., а також прецедентні вирази *венеційський мавр; чи ви молились на ніч, Дездемоно?* тощо.

Подібний погляд висловлює й В.В. Красних, зазначаючи, що прецедентні тексти та прецедентні ситуації не «розгортаються» у всій своїй повноті в тексті чи дискурсі, а звернення до них відбувається через перекази, алюзії або, частіше, через уживання прецедентних висловлень (виразів) та імен: *Без тотального обліку споживаних ресурсів і економії всі наші дії нагадуватимуть «битву з вітряками»* (Дзеркало тижня. – №39. – 28.10.2011). Проте дослідниця не розмежовує прецедентні феномени як джерела прецедентності, визначні культурні або суспільні феномени, що є відомими і значущими для носіїв певної лінгвокультури, та прецедентні одиниці як засоби актуалізації прецедентних феноменів у тексті.

У західноєвропейській та американській лінгвістичних традиціях поняття прецедентності в лінгвістиці відсутнє, натомість для позначення прецедентних одиниць використовувано терміни *catchphrases* (крилаті слова, влучні вирази) [Gläser 1998; Moon 1998; ODC 2002], *winged words* (крилаті слова) [Fiedler 2007; Gläser 1998], *fixed expressions* (сталі вирази) [Fiedler 2007; Moon 1998], *allusions* (алюзії) [ODA 2001], *idiomatic phrases* (ідіоматичні фрази) [Gläser 1998],

*widespread idioms*¹⁰ (поширені ідіоми) [Piirainen 2005], *quotations* (цитати) [ODQ 2009]. Чіткої диференціації наведених одиниць не пропоновано.

Термін *catchphrases* (крилаті слова, популярні, яскраві, влучні вирази) вживається на позначення «фраз або слів, які легко запам'ятовуються, широко вживаються та співвідносяться з певною індивідуальною, організаційною або культурною сутністю» [ODC 2002: vii-viii]. Автор Оксфордського словника влучних виразів Анна Фаркас зауважує, що джерелами таких одиниць є література, спорт, політика, реклама та сфера розваг – теле- і радіопрограми, фільми тощо. Дослідниця наголошує, що саме остання група є на сьогодні найбільш ефективною і динамічною [ODC 2002: viii].

Сабін Фідлер кваліфікує *winged words* (крилаті слова) як одну з груп фразеологічних одиниць і тлумачить її як «клас ідіом реченнєвого типу», до складу якого зараховано слогани, влучні вислови (*catchphrases*), сентенції та цитати [Fiedler 2007: 52]. Групу крилатих слів дослідниця розташовує на периферії фразеологічної системи мови поряд із прислів'ями, стереотипними порівняннями, кліше.

Термін *fixed expressions* (сталі вирази) є найбільш загальним і широким щодо інших, він вживається на позначення «декількох типів фразових лексем, фразеологічних одиниць, багатослівних лексичних одиниць, що є цілісними поєднаннями двох або більше слів» [Moon 1998: 2]. Розамунд Мун до складу сталих виразів зараховує приказки, прислів'я, словесні формули і кліше та ін. Дослідниця зауважує, що сталі вирази можуть становити реалізації інтертекстуальності у випадку, коли «влучні вирази (*catchphrases*) походять із кіно, телебачення, політики, журналістики тощо і набувають статусу приказок або інших типів кліше» [Moon 1998: 42]. Такі одиниці можуть уживатися як певні «маркери меж, коментувальні засоби, привітання тощо і ставати ситуаційно або культурно зв'язаними» [Moon 1998: 43].

---

¹⁰ До прецедентних одиниць можна віднести тільки ті поширені ідіоми (*widespread idioms*), що мають біблійне походження.

В Оксфордському словнику алюзій Ендрю Делаганті та ін. *алюзія* (allusion) тлумачиться як «згадка імені реальної особистості, історичної події або літературного персонажа, що становить не просту вказівку (відсилку – *І.Б.*) (як у «Геркулес був давньогрецьким героєм»), а викликає певне додаткове значення, втілює певну якість або характеристику, для якої вживається це слово. У такий спосіб ми можемо описати скупія як Скруджа, сильного чоловіка – як Геркулеса, а вродливу жінку – як Венеру» [ODA 2001: vii]. Зауважимо, що в цій праці алюзією є пряма згадка імені або певної ситуації, натомість ми розглядатимемо алюзію як засіб непрямой апеляції до першоджерела (див. п. 2.2). Автори словника поділяють думку, що алюзія може передати більше і ширше значення, ніж еквівалентний описовий термін, за рахунок передачі алюзією конотацій, властивих всьому творові, з якого її взято, а також тому факту, що власне ім'я часто може бути символом більше, ніж однієї характерної риси [ODA 2001: vii]. Словник становить алфавітно-тематичний покажчик імен-алюзій (напр., *Калінсо, Вельзевул, Калігула, Авраам Лінкольн, П'ятниця, Санта Клаус* тощо), які цілком можуть розглядатися як прецедентні імена.

Розмарі Глезер розглядає влучні вирази (catchphrases) на кшталт *ахілесова п'ята, скринька пандори* як алюзії на відповідні літературні твори. Водночас авторка синонімічно вживає термін *ідіоматичні фрази* (idiomatic phrases). Будову фразеологічної системи мови Р. Глезер презентує як трирівневу структуру, що містить центр (номінації – «словоподібні фразеологічні одиниці, що називають явище, об'єкт, дію, процес або стан, властивість або відношення у навколишньому світі» [Gläser 1998: 126]), перехідну зону (у ній розташовано скорочення пропозицій – алюзії, фрагменти цитат, прислів'їв, стереотипні порівняння та ін.) та периферію (пропозиції – реченнєві фразеологічні одиниці, логічна структура яких містить номінацію та предикацію, та які позначають цілісний стан речей у навколишньому світі; до їх числа зараховано цитати та крилаті слова, прислів'я, максими, слогани, кліше та ін.) [Gläser 1998: 128]. Отже, згідно з поглядами Р. Глезер, прецедентні одиниці можуть

розташовуватися як у центрі фразеосистеми мови (прецедентні імена), так і в перехідній зоні і на периферії (прецедентні вирази).

Елізабет Піірайнен вивчає фразеологічний фонд, спільний для переважної більшості європейських мов, відповідно ідіоми, що є поширеними у цих мовах, дослідниця називає *поширеними ідіомами* (widespread idioms) (авторка також зауважує, що іншими актуальними термінами на позначення аналогічного поняття є *інтернаціоналізми, універсалії та інтерфразеологізми*) [Piirainen 2005: 48]. Е. Піірайнен вважає базовими джерелами становлення і поповнення фонду поширених ідіом Біблію, античну літературу, белетристику, цитати відомих людей [Piirainen 2005: 52]. Відповідно одиниці, що мають вказані джерела походження, також є і прецедентними одиницями (прецедентними фразеологізмами – див. п. 2.1.2.3), напр.: *відділяти зерно від полови, бачити порошок в оці ближнього, будувати повітряні замки, левина доля* тощо.

Термін *quotation* (цитата) тлумачать як «висловлення, яке так вражає людей своєю правдивістю або влучністю, що вони починають його цитувати (або натякати на нього) в усному та писемному мовленні» [ODQ 2009: 2]; визначальними рисами таких одиниць є їхня загальновідомість й активний ужиток [ODQ 2009: 2]. Деякі цитати можуть вважатися прецедентними одиницями за умови, якщо вони вживаються у тексті без указівки на їхнє джерело і відповідно становлять засіб непрямої апеляції до прецедентного феномена.

Отже, з огляду на складність визначення природи прецедентних одиниць у західноєвропейській і американській лінгвістиці одиниці такого типу (які фактично є прецедентними, але позначаються низкою різних термінів) зараховують до периферії фразеологічної системи мови. Однак така кваліфікація може бути лише умовною, оскільки прецедентні одиниці не є компонентами мовної системи, а становлять мовленнєві одиниці.

2.1.2. Прецедентна одиниця та суміжні поняття

Оскільки прецедентність є багатоаспектним явищем, що має міжгалузеву природу, прецедентні одиниці виявляють риси схожості з цілою низкою подібних мовних (або мовленнєвих, якщо розглядати крилаті вислови, метафори та афоризми) одиниць, що мають культурний компонент у значенні та зберігаються в когнітивній базі мовців. Досить часто прецедентні одиниці¹¹ зараховують до периферії фразеологічної системи мови, що є не зовсім коректним, оскільки вони (зокрема прецедентні вирази) не є одиницями мови. Не розмежовано послідовно прецедентні одиниці та метафори, в основі яких лежить фактично однаковий принцип називання одних явищ і речей засобами інших. У науковій літературі часто сплутувано і не розрізнено афоризми та прецедентні одиниці, хоча названі мовні феномени є принципово відмінними за своєю сутністю.

На окрему увагу заслуговує питання співвідношення прецедентних одиниць та крилатих слів (висловів), внаслідок непослідовного розмежування яких у деяких лінгвістичних працях навіть витворювано нові мовні одиниці.

2.1.2.1. Прецедентні одиниці та крилаті слова

Найпоширенішим терміном у західноєвропейській та американській мовознавчій традиції на позначення явищ прецедентності у мові є *catchphrases* (влучні вирази, крилаті слова, популярні вирази) [Gläser 1998; Moon 1998; ODC 2002]. До цієї групи, що є вербальним відбитком популярної культури, зараховано фрази / слова з телевізійних і радіопрограм, книжок, фільмів, пісень, політики, реклами, напр., *Just do it; Elementary, my dear Watson* тощо.

---

¹¹ У деяких працях [Адзинова 2007] синонімічно до терміна *прецедентна одиниця* на позначення конкретних реалізацій прецедентності в тексті вживається термін *прецедентизм*.

У вітчизняному мовознавстві крилаті слова визначено аналогічно – як «своєрідні «цитати» – уламки різних розповідей: назви місць, подій, імена персонажів, творів, висловлення історичних і легендарних осіб та ін.», найбільш влучні, яскраві й точні загальновідомі вислови, усталені за формою [Коваль 1983: 3-4]. Панівним у славістиці є підхід, згідно з яким до крилатих одиниць зараховують усі ті одиниці, що є прецедентними (вислови біблійного походження, фрази з відомих літературних творів і кінофільмів, реклами, прецедентні імена тощо) [Коваль 1975; Шулежкова 2001; Дядечко 2002], тобто фактично поняття прецедентних та крилатих одиниць не розмежовано і їх розглядають як тотожні.

Однак прецедентні одиниці можна вважати родовим поняттям щодо крилатих одиниць¹² (winged words, catchphrases), оскільки останні входять до підгруп прецедентних виразів та прецедентних імен і також є атрибутами прецедентних феноменів (текстів, ситуацій або особистостей): наприклад, крилатий вислів *альфа й омега*, що позначає саму сутність, щось надзвичайно значуще, походить із прецедентного тексту Біблії.

Варто зауважити, що клас прецедентних виразів є ширшим за клас крилатих виразів. Умовно ці два типи одиниць можна розмежувати за ступенем зв'язку одиниці з джерелом її походження. Крилатим одиницям притаманний менш тісний зв'язок із прототекстом, вони є більш усталеними і їм властивий більший ступінь «фразеологізації», коли одиниця починає функціонувати переважно у новому значенні: *свята святих; барон Мюнхгаузен; Прощавай, зброє!* тощо. Одиниці саме такого типу вміщено у численних словниках крилатих слів і виразів [Берков 2005; Коваль, Коптілов 1975; Серов 2005].

Натомість прецедентними виразами є одиниці, що відсилають до певних значущих суспільних, історичних, культурних подій, є актуальними у

---

¹² У працях славістів на позначення цього ж явища можуть використовуватися терміни *крилаті слова* (Н.С. Ашукін, М.Г. Ашукіна), *крилаті вислови* (А.П. Коваль, В.В. Коптілов), *крилаті одиниці* (С.Г. Шулежкова) (у межах крилатих одиниць за структурним критерієм дослідниця також розмежовує *крилаті слова* та *крилаті вирази*), *ептоніми* (Л.П. Дядечко). У цій роботі всі ці терміни вважатимемо синонімічними.

когнітивному плані для носіїв лінгвокультури, але ще не стали крилатими (тобто зберігають потужний зв'язок із джерелом свого походження): *Твоя проблема – захистити мене від «зелених чоловічків», гопоти, олігархів і себе самої, себто твоїх чиновників і ментів* (Український тиждень. – №19. – 07.05. – 13.05.2014). У наведеному прикладі вираз *зелені чоловічки* відсилає до прецедентної ситуації окупації АР Крим навесні 2014 року російськими солдатами, що були одягнуті в камуфляж без розпізнавальних знаків. Вираз є прецедентним з огляду на те, що він потребує обов'язкового співвіднесення із прецедентним феноменом.

Крилаті вислови (catchphrases) у західній лінгвістичній традиції та в працях деяких вітчизняних мовознавців (Л.П. Дядечко) зараховано до лексико-фразеологічного фонду мови, натомість прецедентність може бути і граматичною (синтаксичною) у тих випадках, коли прецедентною є сама структура речення або висловлення, напр.: *Що простіше: повторювати «Героям слава!» чи шанувати справжніх героїв, які боролися за вільну Україну понад 60 років тому?* (Тиждень. – 17.07.2014), пор. з *Що легше – сказати розслабленому: Відпускаються тобі гріхи, а чи сказати: Встань, візьми твоє ліжко й ходи?* (Єв.: Мр. 2, 9).

Отже, ептоніми (крилаті слова та крилаті вислови) входять до складу прецедентних одиниць: прецедентних імен та виразів відповідно. Можна стверджувати, що крилаті одиниці власне і є одиницями прецедентними, оскільки мають у своїй основі прецедентний феномен – значуще для носіїв певної лінгвокультури історичне, суспільне чи культурне явище. Обидва типи одиниць мають низку спільних рис, до яких можна віднести зв'язок із прототиповим текстом / ситуацією / особистістю, загальновідомість, відтворюваність, цілісність, семантичну ємність.

2.1.2.2. Прецедентні одиниці й афоризми

У працях деяких вчених до прецедентних феноменів або крилатих висловів віднесено афоризми [Нефедова 2005; Полчанинова 2011]. Проте такі одиниці не можуть вважатися прецедентними виразами, оскільки переважно вони не виявляють зв'язку із прецедентним феноменом. Афоризми мають генералізоване значення, тобто для того, щоб зрозуміти смисл такої одиниці, не потрібно звертатися до контексту її існування або утворення, напр.: *Всі щасливі сім'ї схожі одна на одну, кожна нещаслива сім'я нещаслива по-своєму* (Л. Толстой). Унаслідок масового вжитку деякі афористичні одиниці можуть втрачати свою паспортизованість (зв'язок із автором афоризму) і ставати «народними», напр.: *Час – це гроші* (Е. Дж. Бульвер-Літтон). На відміну від прецедентних виразів, афоризми завжди характеризуються логічною та граматичною завершеністю, вони передають закінчену думку, тому мають форму не словосполучення, а речення. Афоризми споріднені з пареміологічним фондом мови (прислів'ями та приказками), а їхньою диференційною ознакою є наявність авторства.

Однак варто зазначити, що афоризм може функціонувати і як прецедентний мікротекст, оскільки фактично він становить цитату, що набула прецедентного характеру. У тексті такий афоризм може вербалізовуватися прямо (цитатно): *Але не слід звинувачувати зайвий раз ближнього, навіть такого несамовитого: **природа не терпить порожнечі**, й шалені бюджети сусідів, байдуже, ким і для чого спрямовані на нас, із дозволу сказати, ринок, лише накладаються на внутрішні українські проблеми медіа-простору* (Тиждень. – 17.04.2014); або непрямо (алюзивно): *В інших випадках **країнам, що стукали, відчиняли, щоправда, Туреччина чекала 12 років, поки їй лише надали статус кандидата на вступ*** (Тиждень. – 05.03.2010). У випадку, коли афоризм виконує роль прецедентного тексту, він може існувати в трансформованому вигляді, напр.: *Не лише ж кури і горілку красти, правда,*

*Донбас, який ніхто ніколи не поставить на коліна?*¹³ (Українська правда. – 02.06.2014). Афоризми, на відміну від прецедентних феноменів, не мають атрибутів, тому не можуть реалізовуватися через прецедентні одиниці.

Отже, диференційними рисами, що відрізняють прецедентну одиницю від афоризму є такі:

- 1) співвіднесеність із прототекстом-джерелом – прецедентним феноменом, без знання якого повне адекватне розуміння значення одиниці неможливе;
- 2) функціонування як атрибута прецедентного феномена;
- 3) факультативність автора;
- 4) функціонування у формі словосполучення або речення (для прецедентних виразів).

2.1.2.3. Прецедентні одиниці та фразеологізми

Досі дискусивним залишається питання про співвідношення прецедентних одиниць і фразеологізмів. Р. Мун зараховує прецедентні вирази (catchphrases) до підгрупи сталих виразів та ідіом (fixed expressions and idioms) на підставі відтворюваності обох типів одиниць [Moon 1998]. До фразеологічного фонду мови відносить прецедентні вирази Б.Е. Кіпфер [Kipfer 2008]. Р. Глезер розглядає крилаті слова (winged words) (очевидно, дослідниця має на увазі крилаті вислови) як фразеологічні сполуки реченнєвого типу, або реченнєві ідіоми; названу категорію розташовано на периферії фразеосистеми мови, вона також включає також прислів'я, афоризми, слогани, максими, цитати та ін. Подібні одиниці Р. Глезер називає пропозиціями з огляду на їхню

---

¹³ Прототекстом для поданого виразу є рядки з відомого вірша Павла Беспощадного «Клятва» (1942), які набули статусу афоризму і дуже широко вживаються у ЗМІ протягом останніх років: *Донбас ніхто не ставил на колени и никому поставит не дано!*

предикативність [Gläser 1998: 126-127]. Аналогічно класифікує крилаті слова (вирази) С. Фідлер [Fiedler 2007].

У славистиці поширеними є інші погляди на співвідношення фразеологічних та прецедентних одиниць. С.Г. Шулежкова аналізує два протилежні підходи до визначення меж фразеологічного фонду: вузький, прихильниками якого є Н.М. Амосова, В.М. Мокієнко, В.М. Телія та ін., та широкий, який розвивали М.М. Шанський, В.Л. Архангельський, Л.І. Ройзензон та ін. Згідно з вузьким розумінням фразеології, до її складу включено такі прецедентні вирази, як *гидке каченя*, *ахілесова п'ята*, *наріжний камінь* тощо. С.Г. Шулежкова щодо цього зазначає, що такі одиниці мають «загальне переносне, метафоричне значення» [Шулежкова 2001: 20]. За широким підходом, до розряду фразеологічних одиниць включено всі стійкі словесні комплекси, приказки і прислів'я, відповідно всі прецедентні одиниці можуть розглядатися як «фразеологічні утворення, які зберегли зв'язок із джерелом» [Шулежкова 2001: 20]. Отже, за обох підходів крилаті вирази включено до фразеологічної системи.

В.Д. Ужченко щодо обсягу фразеосистеми зауважує, що коректнішим є виділення не вузького і широкого підходів до фразеології, а поділ системи фразеологічних одиниць на центр і периферію. До центральної частини дослідник пропонує зараховувати ідіоми, а до периферії – інші стійкі сполуки (тавтологізми, дієслівно-іменні перифрази та ін.) та «деякі види крилатих слів» [Ужченко 2005: 27].

Л.Г. Скрипник до фразеологічного фонду української мови залучає крилаті вислови, натомість крилаті слова дослідниця зараховує до системи лексичних одиниць. Різницю між двома типами крилатих одиниць Л.Г. Скрипник убачає лише в їх будові і зазначає, що «за всіма іншими ознаками – і за походженням, і за стилістичним використанням – і крилаті слова і крилаті вислови являють собою неподільну єдність» [Скрипник 1973: 46].

Ми пристаємо до поглядів Л.Г. Скрипник і вважаємо крилаті вислови, що входять до системи прецедентних одиниць, елементами периферії фразеологічної системи мови, що мають принципову відмінність від власне-

фразеологізмів¹⁴, що становлять центр фразеосистеми мови. Такою ключовою диференційною ознакою є наявність зв'язку одиниці з джерелом походження. Наприклад, чітко встановити авторство або походження фразеологічних одиниць на кшталт *накивати п'ятами*, *наговорити сім міхів гречаної вовни*, *лізти поперед батька в пекло*, *сьома вода на киселі* тощо неможливо, проте можна з упевненістю говорити про те, що одиниці типу *камо грядеши*, *зіниця ока*, *вавилонське стовпотворіння* тощо мають біблійне походження, вирази *яблуко розбрату*, *нитка ариадни*, *танталові муки* тощо мають джерелом античну міфологію і т.д., і відповідно є прецедентними виразами.

З часом найбільш загальновідомі, широковживані, емоційно навантажені прецедентні одиниці внаслідок масового вжитку можуть фразеологізуватися (набувати ознак фразеологізмів – відтворюваності, ціліснооформленості, семантичної цілісності та починати функціонувати як фразеологізм), тобто зсуватися від периферії фразеологічної системи до її центру, внаслідок чого їхній зв'язок із джерелом походження значно слабшає, втрачається оригінальність образності та зменшується оцінний та маніпулятивний потенціал: *блудний син*, *прокрустове ложе*, *перейти рубікон* тощо. Такі одиниці вважаємо за доцільне називати *прецедентними фразеологізмами*¹⁵ і розташовувати їх у «перехідній зоні» між власне-фразеологізмами центральної частини системи та прецедентними виразами периферії.

Безперечно, не існує чітких об'єктивних критеріїв «втрати» одиницею зв'язків із своїм прототекстом, бо залежно від повноти або змісту когнітивної бази певного мовця, така одиниця може бути або не бути для нього прецедентною. Проте умовно можна вважати, що одиниця втратила зв'язок із

---

¹⁴ С.Г. Шулежкова щодо цього зауважує, що крилаті (у нашій термінології – прецедентні – *І.Б.*) одиниці, на відміну від фразеологізмів, «мають семантичний довісок – їхні значення обтяжені генетичною пам'яттю про авторів, що їх створили, твори, з яких вони вичленувалися, або історичні події, що стали підґрунтям для їхньої появи» [Шулежкова 2001: 31].

¹⁵ На позначення аналогічних одиниць Л.А. Нефедова [Нефедова 2005] та І.О. Наумова [Наумова 2012] використовують терміни *інтерфразема* або *інтерфразеологізм*.

своїм джерелом, коли вона перестає співвідноситися з певним одиничним прецедентним феноменом і водночас набуває «самостійного» значення. Наприклад, вираз *дамоклів меч* на сьогодні вже фразеологізувався і позначає неминучу серйозну небезпеку, що нависає над людиною; зв'язок цього виразу з його міфологічним прототекстом майже стерся і не актуалізований під час вживання цієї одиниці.

2.1.2.4. Прецедентні одиниці та метафори

Метафора в широкому розумінні становить смислове уподібнення, перенесення характеристик; це будь-який спосіб непрямого та образного вираження значення. М. Блек щодо цього зазначає, що «метафоричне використання висловлення полягає в його вживанні в тому смислі, що відрізняється з його звичайним або прямим смислом, і в такому контексті, який сприяє виявленню цього прямого або нестандартного смислу» [Блэк 1990: 158].

Саме здатність позначати і характеризувати одне поняття засобами іншого становить, на нашу думку, основний аспект «спорідненості» метафоричних і прецедентних одиниць. Як і метафори, прецедентні одиниці описують об'єкт або явище, спираючись на вже наявні у свідомості моделі або зразки. Відмінність же полягає в тому, що метафора апелює до образної уяви людини, а прецедентна одиниця – до когнітивної бази реципієнта, його культурного бекграунду.

Співвіднесеність метафоричних та прецедентних одиниць виявляється і в їхньому функціоналі. Н.Д. Арутюнова вважає, що «метафора не лише формує уявлення про об'єкт, але й визначає спосіб і стиль мислення про нього, становить засіб емоційного впливу» [Арутюнова 1990: 14], а отже й засіб експресивної оцінки: *Проросійську силу ламають через коліно, змушуючи штовхати державу до Європи* (Українська правда. – 12.09.2013). Аналогічно експресивно-оцінну функцію виконують і прецедентні одиниці: *А прями диверсанти й саботажники тим часом підготовуватимуть sancta simplicitas*

луганських бабусь і люмпенів, витрачаючи не без ефекту шалені гроші...
(Тиждень. – 17.04.2014).

Однак порівняно з метафорами прецедентні одиниці становлять більш високий рівень «шифрування» тексту, оскільки для «декодування» такого роду елементів тільки базових емпіричних знань буде недостатньо, необхідним тут є володіння певним набором культурних знань, рівнем ерудиції.

О.О. Ворожцова вважає, що прецедентна одиниця відрізняється від метафори тим, що «в процесі пізнання нового аналогії проводяться з культурно навантаженими знаками, тобто з прецедентними феноменами, а не просто з образними мовними структурами» [Ворожцова 2007: 60–61]. Отже, основним критерієм розрізнення прецедентної одиниці і метафори є наявність потреби для адекватного розкриття значення одиниці звертатися до її джерела (прецедентного тексту чи ситуації). Якщо така потреба є, визначаємо мовний феномен як прецедентний, якщо вона відсутня – як метафоричний. Наприклад, слово *утопія* вживається на позначення фантазії, нездійсненої мрії [ВТССУМ 2005: 1520]: *В історії України був, однак, один момент, коли реальність і утопія зустрілися. Маю на увазі референдум 1 грудня 1991 року* (Газета по-українськи. – 05.12.2014), проте витлумачити його правильно неможливо без апеляції до джерела цього виразу – однойменного роману Т. Мора (прецедентного тексту), в якому описано фантастичний острів Утопію з ідеальним суспільним ладом. Відповідно кваліфікуємо вказану одиницю як прецедентну (прецедентне ім'я). Натомість слово *агонія*, що, вживається на позначення передсмертного стану, останніх активних проявів життєдіяльності, що безпосередньо передують смерті, є метафорою, оскільки не має одиничного прецедентного феномена-джерела: *Фантастична корупція правлячої сім'ї, державний бандитизм і повне беззаконня, введення фашистських правил життя – все це лише агонія тоталітарного минулого, яке ніяк не мине в Україні* (Високий замок. – 27.01.2014).

Аналогічно вираз *винаходити (вигадувати, придумувати) велосипед* не відсилає до певної одиничної культурної або історичної ситуації, яку актуалізовано під час вжитку поданої мовної одиниці, отже, вираз є

метафоричним: *Щоправда, нинішній режим нарешті почав бодай на рівні документів і законів говорити про необхідність залучення резервістів для доукомплектування військових частин Сил постійної готовності. Адже не варто вигадувати велосипеда. Варто переняти найкращий досвід позаблокових країн* (Тиждень. – 12.10.2013). Натомість вираз *нести свій хрест*, що позначає «терпляче переносити страждання, випробування долі» [СУМ 1980, Т.11: 139], має своїм джерелом прецедентний текст Біблії, відповідно вираз є прецедентним: *Раз Боженька дав такий хрест, мушу його нести*, – зітхнув Дмитро Сосновський, за яким після олімпійського тріумфу в Лондоні нашої боксерської команди почали активно полювати журналісти (Високий замок. – 29.11.2012).

Прецедентні вирази на кшталт *нести свій хрест* вважаємо прецедентними фразеологізмами (прецедентними виразами, що функціонують як фразеологізми) на підставі того, що їм притаманна зв'язаність компонентів, відтворюваність, стерта образність. Проте прецедентні імена, що також набули широкого вжитку, є емоційно навантаженими і втратили безпосередній зв'язок із джерелом свого походження, вважаємо *прецедентними метафорами* (пор. з думкою деяких дослідників, які називають прецедентні феномени (одиниці) «інтертекстуальними метафорами» [Ворожцова 2007: 60–61]), тобто прецедентними одиницями, що метафоризувалися¹⁶. Наприклад, прецедентне ім'я *Геракл (Геркулес)* вживається не лише для найменування героя давньогрецької міфології, що здійснив 12 подвигів, а й метафорично на позначення надзвичайно сильної, непереможної людини / істоти: *Якщо ті люди, які протягом певного часу були при владі і не використали її для того, щоб стало жити легше, то хіба підуть за ними? Якщо штучно об'єднати трьох інвалідів, то Геракла не вийде* (Газета по-українськи. – 15.07.2010).

---

¹⁶ Метафоризація становить «семантико-когнітивний механізм, який дозволяє виявляти спільність у різних об'єктів дійсності на підставі аналого-асоціативних комплексів, що існують у свідомості представників певної лінгвокультури» [Кравцова 2011: 47].

Такі одиниці можна вважати певним чином спорідненими зі «стертими метафорами» Дж. Сьорля. Дослідник називає мертвими (стертими – *І.Б.*) метафорами «ті, які вижили; тобто вони померли від постійного вживання, але саме це свідчить про те, що вони задовольняють певну семантичну потребу» [Searle 1981: 83]. Мовознавець так описує структуру мертвої метафори: «вихідне значення висловлення залишається осторонь, натомість висловлення отримує нове буквальне значення, що збігається з вихідним метафоричним значенням висловлення» [Searle 1981: 115]. Наприклад, у реченні *Пікетувальники вигукували щодо патріарха Філарета (Михайла Денисенка): «Денисенко – розкольник», «Денисенко – Іуда»* (Тиждень. – 21.07.2013) лексема *Іуда* є прецедентною метафорою, оскільки прецедентне ім'я *Іуда* вживається метафорично, для номінації зрадника, проте водночас ця одиниця має біблійне походження, відповідно є прецедентною.

У подібних прецедентних метафорах на перший план виходить моделювальна функція, тобто прецедентна одиниця є носієм еталонної інформації, що «формує уявлення про світ у вигляді моделі» [Sakharuk 2012б: 108]. Формальним показником метафоризації прецедентного імені можна вважати його написання з маленької літери, напр., *олімп*, *атлант*, *робін гуд*, *феміда* тощо.

Отже, рисами відмінності між прецедентними одиницями та метафорами вважаємо такі:

- 1) прецедентні одиниці завжди апелюють до значущих культурних або історичних феноменів та є інтертекстуальними елементами (див. п. 2.2);
- 2) метафора є «загальнозрозумілою», а прецедентні одиниці можуть залишатися незрозумілими залежно від обсягу когнітивної бази мовця та ступеня універсальності одиниці (класифікацію прецедентних одиниць за параметром універсальності див. у п. 2.3);
- 3) метафора не може мати трансформованої структури (огляд основних типів трансформацій прецедентних одиниць див. у п. 2.4);
- 4) прецедентні одиниці не можуть бути індивідуально-авторськими

(метафори ж навпаки набувають особливої своєї цінності, якщо вони є індивідуально-авторськими);

- 5) метафора утворює схожість, «пропонуючи нові перспективи і напрямки для зіставлення» [Глазунова 2000: 129], а прецедентна одиниця виражає схожість, актуалізуючи у свідомості вже наявні «прецедентні моделі» [Сахарук 2015б].

2.2. Прецедентні одиниці як інтертекстуальні засоби в українському медійному дискурсі

Сутність прецедентності як явища є дуже близькою до сутності феномену інтертекстуальності. Щодо зв'язку прецедентності та інтертекстуальності Р.С. Чорновол-Ткаченко зазначає, що «реалізація інтертекстуальності як текстотвірної категорії уможлиблюється існуванням прецедентних текстів як системних одиниць тезаурусу лінгвокультурної спільноти, що мають соціально зумовлену значущість для її членів, котрі актуалізують окремі аспекти прецедентності таких текстів у текстах-приймачах у процесі комунікації» [Чорновол-Ткаченко 2007: 16].

О.В. Ворожцова розглядає теорію прецедентних феноменів як «один із виявів теорії інтертекстуальності, що вивчає запозичені елементи у структурі тексту як культурно навантажені знаки, що є ядерними елементами національної когнітивної бази» [Ворожцова 2007: 18].

Натомість Н.О. Фатєєва не включає прецедентні одиниці до класифікації інтертекстуальної елементів у тексті. Такі одиниці дослідниця взагалі не виділяє в окремий клас, а досліджує лише аналогічні феномени – крилаті слова та вирази [Фатєєва 2000].

О.М. Назаренко спирається на праці Н.О. Фатєєвої і також не визнає прецедентність виявом інтертекстуальності. Однак дослідниця виокремлює прецедентність в окрему текстову категорію і розглядає її лише на прикладах газетних заголовків [Назаренко 2012: 13].

Ми вважаємо поняття прецедентності та інтертекстуальності суміжними і такими, що мають однакову природу [Сахарук 2013а]. Проте ми співвідносимо поняття прецедентності й інтертекстуальності (у вузькому смислі) не як видове і родове, а навпаки – як родове і видове. Якщо розуміти інтертекстуальність формально, або з суто мовознавчого погляду (як зв'язок двох текстів на основі наявності в тексті-реципієнті елементів тексту-донора), то вона становить різновид прецедентності (як зв'язку між двома феноменами, не обов'язково вербальної природи). У випадку, якщо ми аналізуватимемо інтертекстуальність у широкому розумінні, як діалог тексту з культурою, тоді поняття прецедентності й інтертекстуальності можна вважати тотожними.

З огляду на те, що ми аналізуємо інтертекстуальність як лінгвістичне явище, ми зосереджуємося лише на вербальній апеляції до прецедентних феноменів засобами інтертекстуальних одиниць, яка може бути прямою та непрямою.

Пряма вербальна апеляція полягає у використанні готового вербального утворення з обов'язковою вказівкою на джерело його походження (автора, прототиповий текст або ситуацію), напр.: *Наче підтверджував звіт свого попередника Бернардо Наваджеро: «Його величність настільки кохає дружину, що ніколи ще не було в оттоманському палаці іншої жінки, яка мала би більшу владу»* (Дзеркало тижня. – №30. – 22.08. – 30.08.2013). Інтертекстуальними одиницями прямої вербальної апеляції є **цитати** та **згадки**.

Непряма вербальна апеляція характеризується прихованим, імпліцитним зв'язком між прототекстом й інтертекстуальною одиницею в дискурсі. Реципієнт має встановити цей зв'язок і лише за такої умови він здобуде повне розуміння авторського повідомлення. Непряма, або імпліцитна, вербальна апеляція до прецедентного феномену може відбуватися через прецедентні одиниці, що є атрибутами прецедентних феноменів, й *алюзії*¹⁷, які описують

---

¹⁷ У деяких лінгвістичних працях поняття алюзії замінювано поняттями цитата-комемората [Стариченок 2008: 517] або цитата-ремінісценція [Дядечко 1989] (які фактично становлять прецедентні вирази), проте ми чітко відмежовуємо цитату як засіб прямої вербальної апеляції до претекста, яка не може бути прихованою та функціонувати без

прецедентний феномен, не називаючи його і не використовуючи його атрибутів, напр.: *Спитайте хоч би у тих же кримчан, автономія яких була окупована єнакіївськими кадрами*¹⁸ (Українська правда. – 11.06.2014) [Сахарук 2015в].

У деяких лінгвістичних працях до інтертекстуальних одиниць зараховують також ремінісценції [Супрун 1995; Арнольд 1999; Слышкин 2000; Фатеева 2007], що становлять «периферію алюзії, незаплановану, випадкову, мимовільну алюзію, що цілком залежить тільки від пам'яті та асоціацій реципієнта» [Евсеев 1990: 10]. Виходячи з характеристики ремінісценцій як випадкових або мимовільних асоціацій, викликаних текстом, ми не розглядаємо їх як елемент системи інтертекстуальних одиниць, оскільки існування зв'язку між двома текстами може навіть не усвідомлюватися автором та / або читачем. Ремінісценції не містять умисне включених вербальних інтертекстуальних елементів у своїй структурі, тому, на нашу думку, мають бути предметом дослідження літературознавства або герменевтики.

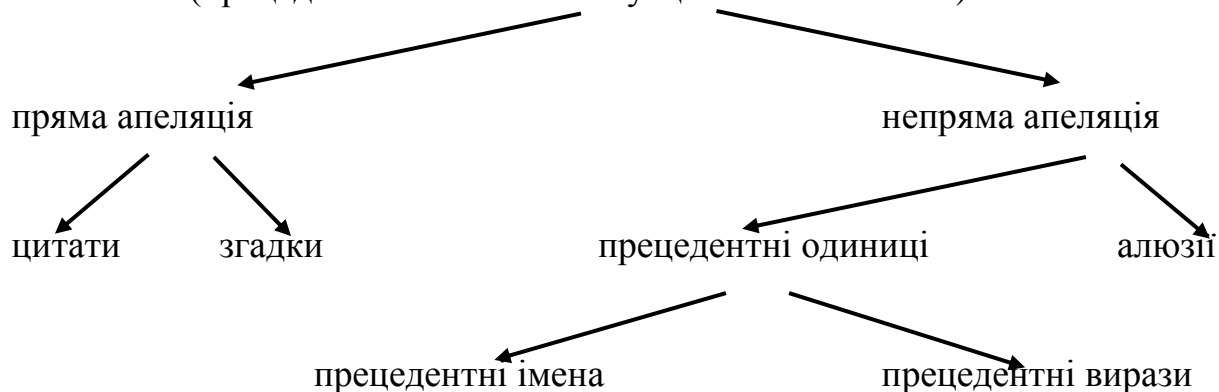
Отже, систему інтертекстуальних одиниць, що вербалізують прецедентні феномени в українському медійному дискурсі, можна подати у вигляді схеми (див. Рис. 2.1).

вказівки на авторство, від інших імпліцитних інтертекстуальних одиниць. А.С. Євсеев зазначає, що також синонімічно до поняття алюзії можуть вживатися терміни *іннуендо* (від лат. *in + nuere* – кивати на, робити знак) та *інсинуація* [Евсеев 1990].

¹⁸ Фраза *єнакіївські кадри* (від назви м. Єнакієве в Донецькій області) є алюзією на ситуацію, що склалася за часів президентства В. Януковича, коли значна кількість керівних посад в Україні, в т.ч. й у АР Крим, обіймалася вихідцями з Донецької області (що є батьківщиною В. Януковича) або близькими до екс-президента людьми.

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІ ОДИНИЦІ, ЩО
АПЕЛЮЮТЬ ДО ПРЕЦЕДЕНТНИХ ФЕНОМЕНІВ
(прецедентних текстів / ситуацій / особистостей)

Рис. 2.1. Система інтертекстуальних одиниць, що вербалізують прецедентні феномени в українському медійному дискурсі

Одним із засобів прямої апеляції до прецедентного феномена є цитата, яка становить «відтворення двох і більше компонентів тексту-донора з власною предикацією» [Фатеева 2007: 122]. Згідно з І.Р. Гальперінім, її використовувано як «звернення до авторитету, ілюстрація, аргумент або основа для подальших роздумів у певному напрямку» [Galperin 1977: 186]. Дослідник також зазначає, що повторенням уривку в новому оточенні ми додаємо виразу важливості, якої він може і не мати у вихідному контексті. Крім того, «цитата завжди протиставляється іншим реченням тексту за своєю збільшеною значущістю» [Galperin 1977: 186]. Вона вважається «свідомим включенням «чужого тексту» автором до власного тексту, про що можна говорити на підставі маркованості інтертексту лапками або вказівкою на автора» або претекст, тобто експлікованості джерела цитати [Баширова 2011: 194]. На підставі того, чи наявне в тексті посилання на джерело цитати, Н.О. Фатеева розмежовує цитати з атрибуцією та без атрибуції відповідно [Фатеева 2007]. Ми вважаємо, що цитата має обов'язково супроводжуватися посиланням на джерело свого виникнення, оскільки вона становить експліцитний засіб вербалізації прецедентного феномену.

В окрему групу варто виділити т.зв. *згадки* [Баширова 2011], що становлять вказівки на цитати, за яких не обов'язково джерело має цитуватися дослівно, припустимим є витяг із цитати або її парафраза, однак обов'язковим тут є посилання на джерело цієї цитати, напр.: *Також повідомлялося, що за словами військового експерта Дмитра Тимчука, ситуація у зоні АТО станом на 27 серпня ускладнилася* (Тиждень. – 28.08.2014).

У західноєвропейській та американській традиціях цитати розуміються ширше, часто вони не відмежовані від крилатих (прецедентних) виразів. Наприклад, Е. Ноулз в *Оксфордському словнику цитат* [ODQ 2009] включає до складу словника цитати з романів, п'єс, віршів, есе, промов, реклами тощо, а основними критеріями відбору одиниць вважає їхню популярність (широкий вжиток) та знайомість читачам (пор. з *Оксфордським словником крилатих виразів* [ODC 2002], де критерії відбору одиниць аналогічні). Дослідниця звертає увагу на те, що диференціювати цитати та схожі вислови на кшталт прислів'їв, крилатих виразів та ідіом дуже складно, тому вона включає такі одиниці до складу словника, за умови якщо можна прослідкувати їхнє походження [ODQ 2009: 1].

Цитати варто виділяти з-поміж інших інтертекстуальних одиниць на підставі їхньої прямої апеляції до прецедентного феномену.

У підгрупі засобів непрямой апеляції до прецедентних феноменів прецедентним одиницям протиставлено алюзію, яка становить непряме посилання словом або фразою на історичний, літературний, міфологічний або біблійний факт або на факт повсякденного життя, зроблене усно або письмово. Вживання алюзії передбачає «знання реципієнтом факту, речі або особистості, до яких здійснювано апеляцію» [Galperin 1977: 187]. Згідно з О.С. Євсєєвим, алюзія має денотат (означуване, прецедентний феномен) та репрезентант (власне алюзивні одиниці в тексті) [Євсєєв 1990: 10].

Сутність явища алюзії детально висвітлена в монографії Н.О. Фатєєвої. Дослідниця зазначає, що в алюзії запозичення елементів відбувається вибірково, на перше місце виходить конструктивна інтертекстуальність, мета якої «організувати запозичені елементи в такий спосіб, щоб вони виявлялися

вузлами зчеплення семантико-композиційної структури нового тексту, на противагу реконструктивній інтертекстуальності, яка просто реєструє спільність «свого» та «чужого» текстів» (як у випадку цитування) [Фатеева 2007: 128-129].

Диференційною ознакою алюзії є те, що вона не містить атрибутів прецедентних феноменів, а апелює до явища описово, напр.: *І це завдання не лише для військових та дипломатів, але й для всього народу. В тому числі й для тієї його частини, яка розмахує російськими прапорами та георгіївськими стрічками*¹⁹ (Українська правда. – 11.06.2014); або з використанням тропів: *Мукачівський вестерн*²⁰, *замість затулити собою столичний патрульний експеримент лише підкреслив його актуальність* (Тиждень. – 16.07.2015). О.С. Євсеев зауважує, що репрезентантами алюзії можуть бути одиниці будь-якого рівня мови [Євсеев 1990: 3].

Н. Панасенко та М. Шестакова вивчають алюзивні вияви в Біблії й ототожнюють їх із прецедентними одиницями, водночас виділяючи як типи алюзії номінативні біблійні алюзії та алюзивні цитати, що співвідносяться з прецедентними іменами та виразами відповідно [Panasenکو 2013: 193].

Аналогічно алюзії та прецедентні одиниці не розмежовано в західноєвропейській та американській традиціях. В *Оксфордському словнику алюзій* [ODA 2001] та *Словнику алюзій* від видавництва Меріам-Вебстер [MWDA 1999] наведено перелік алюзій (фактично прецедентних імен та виразів), що актуалізують прецедентні феномени в тексті.

---

¹⁹ Алюзія на ситуацію, яка мала місце навесні 2014 р. у деяких східних та південних областях України, коли місцеві мешканці проводили численні мітинги та псевдо-референдуми за вихід із складу України, незалежність регіону або його приєднання до РФ. Одним із символів сепаратистського руху на сході України вважається чорно-помаранчева георгіївська стрічка.

²⁰ Алюзія на події липня 2015 р., що сталися у м. Мукачеве Закарпатської області, коли між представниками міліції, організації «Правий сектор» та людьми, близькими до одного з народних депутатів України, відбулася перестрілка, в результаті якої декілька людей було поранено і вбито.

Використання прецедентних одиниць та алюзій у тексті передбачає спільність когнітивної бази реципієнта та автора повідомлення, наявність у них спільних фонових знань. Натомість основною відмінністю алюзій від прецедентних одиниць постає саме їхня «неатрибутивність», тобто апеляція до прототекстів не засобами відтворюваних стійких одиниць, а через описові конструкції та тропи.

2.3. Сфери-джерела прецедентності в українському медійному дискурсі

Джерелами прецедентних феноменів і відповідно прецедентних одиниць можуть поставати найрізноманітніші сфери соціальної практики, найпродуктивнішими серед яких є такі групи:

- 1) суспільна сфера, у межах якої плідними виявилися такі джерела, як політика; значущі суспільні та історичні події, дати і локації; суспільні та історичні діячі та об'єднання; політичні лозунги та словесні кліше;
- 2) сфера науки і мистецтва, до якої належать різні галузі знань; література; фольклор; міфологія; телебачення, реклама та естрадне мистецтво; кінематограф;
- 3) сфера релігії, куди зараховуємо всі наявні конфесії та вірування [Сахарук 2012а].

Подана класифікація може бути уточнена і розширена за рахунок деталізації кожної із визначених сфер. Узагальнено отримані дані наведено у Таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Сфери-джерела прецедентних феноменів в українських друкованих ЗМІ

Сфера-джерело		Кількість прецедентних одиниць, %
Суспільна сфера	Політика	11,4
	Політичні лозунги і словесні кліше	7,3
	Значущі суспільні та історичні події, дати і локації	12,2
	Суспільні та історичні діячі та об'єднання	9
Наука і мистецтво	Наука	1,3
	Література	23
	Міфологія	6,4
	Фольклор	4,6
	Телебачення, реклама та естрадне мистецтво	5,4
	Кінематограф	8,6
Релігія	Християнство	10,4
	Інші релігії	0,4
Всього:		100

За нашими спостереженнями, основними складниками суспільної сфери-джерела виявилися «Політика», «Політичні лозунги і словесні кліше», «Значущі суспільні та історичні події, дати і локації», «Суспільні та історичні діячі та об'єднання».

Сфера політики є однією з найпродуктивніших сфер виникнення прецедентних феноменів. Сюди зараховуємо цитати з промов політиків різного рівня, назви політичних партій, політичну пропаганду та політичні програми: *А Юлія Тимошенко традиційно позбиткувалася з Януковича, порівнявши його з Брежнєвим на з'їзді КПРС тридцятирічної давнини – «Обіцяли якусь*

стратегію, а вийшла, як завжди, «йолка» (Українська правда. – 11.04.2011). У наведеній цитаті слово «йолка» використувано у значенні синоніма до помилки, невдалого висловлення экс-президента Януковича, який вжив слово «йолка» замість «ялинка» під час свого виступу 3 грудня 2010 року. Отже, цитата з висловлення політика стала прецедентним виразом, що апелює як до самої постаті посадовця, так і натякає на таку ж незграбність і недолугість політики, яку він провадить.

У цитаті *Немає жодного сумніву, що медіа дружньої країни розгорнуть пропаганду стосовно «полювання на відьом» – що ж, нам не звикати до байок про розіп'ятого хлопчика й зґвалтованої епілептички* (Український тиждень. – №3. – 22.01. – 28.01.2015) прецедентний вираз *байки про розіп'ятого хлопчика і зґвалтовану епілептичку* апелює до відомої навесні 2014 р. політичної пропаганди, що поширювалася переважно східними областями України, про нібито жорстокість українських воїнів, які звільняли від сепаратистів Слов'янськ.

Апеляція до поширеної практики передвиборчого підкупу електорату здійснена у наведеному уривку: *В умовах поглиблення економічної кризи радикалізувалися вимоги страйкарів-робітників. Скривджені багатії занесли їм гречки – і понеслося* (Дзеркало тижня. – №41. – 07.11. – 13.11.2014). Ідеться про традиційну напередодні виборів, особливо до місцевих рад, практику роздачі харчових пайків і невеликих грошових допомог малозабезпеченим верствам населення в обмін на лояльність до певної політичної сили або особи.

Підгрупа «Значущі суспільні та історичні події, дати і локації» є джерелом походження прецедентного виразу *11 вересня*, який уживається метафорично на позначення безпрецедентної трагедії національного рівня, нечуваної за масштабом: *Для країни, де проживає лише 16 млн осіб, смерть 193 співгромадян на борту малайзійського Boeing MH17 стала своїм «11 вересня»* (Український тиждень. – №28. – 16.07. – 24.07.2014).

Досить поширеним у пресі є іронічне використання передвиборчого слогана экс-президента В. Януковича *Покращення життя вже сьогодні* на позначення абсолютно протилежних процесів у житті суспільства: *Як*

розгребти спадок Азарова? Численні «**покращення**» – ось що залишили нові «папєредніки» (Український тиждень. – №8. – 20.02. – 26.02.2014).

Апеляція до постаті президента Республіки Білорусь О. Лукашенка, здійснена через прецедентний вираз *Бацька*, наявна в уривку: *Припустімо, у прозахідність нинішнього режиму я не вірю ані секундошки, це все тимчасові хитання за рецептами **Бацьки**, хоча варто думати, як ними скористатися* (Український тиждень. – №37. – 13.09. – 19.09.2013). Прецедентний феномен, апеляція до якого здійснена в межах цього висловлення, походить із підгрупи суспільної сфери-джерела «Суспільні та історичні діячі та об'єднання».

Сфера-джерело «Наука і мистецтво» містить такі підгрупи: «Наука», «Література», «Міфологія», «Фольклор», «Телебачення, реклама та естрадне мистецтво», «Кінематограф».

Найбільша кількість проаналізованих прецедентних одиниць стосується сфери-джерела «Література», а отже, ця підгрупа є найактуальнішою й найпродуктивнішою на сьогодні. До неї зараховуємо назви літературних творів, імена авторів та героїв літературних творів, цитати з літературних творів, які стали прецедентними: *І тоді – патріархальний сон, де спогади про героїчне минуле й принесені жертви, а також плекання своєї унікальності надовго зачиняють нас у вишневому садочку в супроводі соловейка, але без шостого ай-фону* (Тиждень. – 15.09.2014).

У прикладі *Через політичний неспокій після здобуття незалежності після Другої світової війни велика частина сирійців пішла на своєрідну угоду **Фауста з Мефістофелем**, яку було втілено в часи батька нинішнього президента Хафіза Асада: зменшення рівня свободи в обмін на більшу політичну стабільність* (Дзеркало тижня. – №12. – 01.04. – 07.04.2011) прецедентні імена *Фауст* і *Мефістофель* апелюють до ситуації, що описана у творі Й. В. Гете «Фауст», коли Фауст і Мефістофель укладають угоду, згідно з якою Фауст стане слугою диявола, якщо після виконання своїх бажань доктор більше нічого не хотітиме і попросить спокою.

Наведемо приклад вживання в дискурсі назв і імен авторів літературних творів, що стали прецедентними: *І от у недавній розмові один експерт*

відкарбував формулу – візії *Пелевіна* часів «*Generation Пи*» втілилися в Україні, піарники прийшли до влади (Дзеркало тижня. – №7. – 25.02. – 03.03.2011). Прецедентні імена *Пелевін* та «*Generation Пи*» апелюють до однойменного твору Віктора Пелевіна, який присвячено сутності політичної влади та механізмам маніпулювання свідомістю мас.

До сфери-джерела «Наука» відносимо імена видатних дослідників у різних галузях, назви і описи наукових відкриттів і парадигм, значущих подій у науковому житті: *Тому в чергову обмовку «по Фройд» від Януковича – «прикриття корупційних схем – це моя категорична вимога» – віриться знову більше, ніж в те, що було справді написано в папірці перед його очима* (Українська правда. – 11.04.2011). У наведеному уривку вжито прецедентне ім'я *Фройд*, яке стосується галузі психології і використовувано для позначення мовленнєвої помилки, що не є випадковою, а «диктована» підсвідомістю.

Підгрупа «Міфологія», незважаючи на широку відомість прецедентних феноменів, що походять із цієї сфери-джерела, виявилася значно менш продуктивною, ніж підгрупа «Література»: *Культ зла в Росії має довжезне коріння, почнеш його розплутувати, як сам неочікувано для себе провалишся в такий **Тартар**, що й не продихнути* (Український тиждень. – №3. – 22.01. – 28.01.2015). У наведеному реченні прецедентне ім'я *Тартар* вжито на позначення темної безодні, мороку, безнадійності, пекла, з якого немає виходу.

До сфери-джерела «Фольклор» ми зараховуємо приказки і прислів'я, народні пісні, казки та оповідання, фразеологізми, анекдоти що стали джерелами прецедентності: *Стандартів боятися – у ЄС не ходити* (Дзеркало тижня. – №24. – 04.07. – 10.07.2014); *Сміття з прокурорської хати* (Дзеркало тижня. – №34. – 26.09. – 02.10.2014); *Водою – і мертвою, і живою...* (Дзеркало тижня. – №15. – 24.04. – 30.04.2015).

Підгрупа «Телебачення, реклама та естрадне мистецтво» включає прецедентні феномени, що мають за джерело походження широкий спектр розважальних телепрограм, ток-шоу, реклами, телевізійних заставок, естрадних пісень: *Тепер регіональні еліти замріялися позбутися надокучливого, подекуди небезпечного пана, і – **все буде Донбас!*** (Тиждень. – 29.08.2014). У наведеному

реченні прецедентний вираз *все буде Донбас!* є трансформацією відомого рекламного слогану *Все буде Кока-кола!*, що вживається на позначення оптимістичного ставлення до життя, швидкого розв'язання проблем, сподівання на зміни на краще.

Досить продуктивною (8,6%) сферою-джерелом прецедентності за нашими спостереженнями виявилася підгрупа «Кінематограф», що включає імена кіногероїв, назви фільмів і серіалів, цитати з них тощо: *На побачення з Богом: дату зустрічі змінити не можна?* (Український тиждень. – №16. – 17.04. – 23.04.2014); *Пушкін і Вагнер: перезавантаження матриці* (Тиждень. – 08.10.2014).

Про релігійність або тісне знайомство з релігійними канонами переважної більшості представників української лінгвокультурної спільноти свідчить висока продуктивність підгрупи «Християнство». Помітно частотним є використання у медіа-дискурсі прецедентних одиниць, що мають своїм джерелом Біблію: *Понад 10 років влада в Криму належала Партії регіонів, в якій політичну ідею витіснив «золотий телець»* (Дзеркало тижня. – №25. – 11.07. – 17.07.2014). Прецедентний вираз *золотий телець* вживається в тексті на позначення прагнення до багатства, поклоніння матеріальним цінностям. Джерелом одиниці є прецедентний текст Біблії, де золотим тельцем є поганський ідол, зроблений із золота, якому поклонялися іудейські племена.

Прецедентні феномени, що походять з інших релігій, актуалізовано в досліджуваних текстах значно рідше, що можна пояснити меншою популярністю інших релігій на території України: *На жаль, територією Аллаха, вільною від алкогольної залежності, наша держава не буде: сучасне керівництво кримців секуляризоване* (Український тиждень. – №5. – 08.02.2010).

Нижче наведемо приклади прецедентних одиниць для кожної зі сфер-джерел у зведеній таблиці (див. Таблицю 2.2).

Уживання прецедентних одиниць в українських друкованих ЗМІ відповідно до сфер-джерел походження

Сфера-джерело	Підгрупа	Приклад вживання
Суспільна сфера	Політика	<i>Це Україна позбавляється спадку можновладців, чії руки, за їхніми словами, ніколи не крали (Українська правда. – 31.08.2010).</i>
	Політичні лозунги та словесні кліше	<i>Хоча їхня мета дуже благородна ..., загалом ця царина стала ширмою для проросійської пропаганди, де кожне перепоховання загиблих у Другій світовій війні перетворюється на прорадянське шоу з георгіївськими стрічками, червоними прапорами та полум'яними виступами ветеранів від КПУ в руслі «спасибо деду за победу» (Український тиждень. – №23. – 05.06. – 11.06.2014).</i>
	Значущі суспільні та історичні події, дати і локації	<i>Після легкої розгубленості Гліб тихо, але досить твердо сказав: «Тату, а хто ж захищатиме нашу країну, коли трапиться лихо, не дай Боже, другий Чорнобиль або війна, якщо вона так б'є по своїх?! (Дзеркало тижня. – №33. – 16.09. – 22.09.2011).</i>
	Суспільні та історичні діячі та об'єднання	<i>У результаті знайшли дотепний вихід — винні у всьому «розумники» в особі «молодших наукових працівників» (гайдари, чубайси, явлінські й пинзеники) (Дзеркало тижня. – №29. – 19.08. – 25.08.2011).</i>

Наука і мистецтво	Наука	<i>Прем'єр-міністр Арсеній Яценюк – як кіт Шредінгера. Він і «живий» і «мертвий» одночасно (Українська правда. – 30.07.2014).</i>
	Література	<i>Чому? Тому що ми зрозуміли — стрічечка, футболка з тризубом, прапорець і пароль-відгук "Слава Україні — Героям Слава" — це символи. Маркери. Ідентифікація свій-чужий. Фіксація: «ми з тобою однієї крові, ти і я...» (Дзеркало тижня. – №15. – 24.04. – 30.04.2015).</i>
Наука і мистецтво	Міфологія	<i>Незаперечне досягнення сьогоднішньої влади — припинення чвар і публічних сварок на державному олімпі, всупереч сподіванням, не зупинило депрофесіоналізації чиновництва і зростання корупції чи її сприйняття збоку, що, на жаль, багато в чому одне й те саме (Дзеркало тижня. – №7. – 25.02. – 02.03.2011).</i>
	Фольклор	<i>Склалося враження, що президент, вирішуючи питання «куди податися – до розумних чи до красивих?», вирішив поки що застигнути в напівпозиції, яку Віктор Черномірдин колись називав «растопиркою» (Українська правда. – 11.04.2011).</i>
	Естрадне мистецтво	<i>Проте авторитет цього різновиду теж не аж який високий – навіть якщо вони у перервах старанно танцюють дикі танці (Українська правда. – 13.05.2011).</i>
	Кінематограф	<i>У чому сила, брате? 75 років тому розпочалася радянсько-фінська війна (Дзеркало тижня. – №45. – 28.11. – 03.12.2014).</i>
Релігія	Християнство	<i>Тим із людей, хто не уявляє, як можна протиснутися крізь вушко голки, сидячи, приміром, в автомобілі марки Lexus, і в'їхати в Царство Боже, вони популярно пояснюють: <i>це й як можна!</i> (Українська правда. – 14.09.2011).</i>
	Інші релігії	<i>Тобто не треба сприймати Україну як Мекку для сурогатного материнства (Український тиждень. – №13. – 07.04. – 13.04.2011).</i>

Отримані результати дослідження основних сфер-джерел прецедентності в українському медійному дискурсі можна пояснити значною зацікавленістю нашого суспільства політичними подіями у країні та світі, а також тим, що саме літературні образи є найемоційнішими й найяскравішими для людей середнього віку, на яких передусім і розраховано видання аналітичного спрямування, що складають основу нашої дослідницької бази.

2.4. Типологія прецедентних феноменів та одиниць у медійному українському дискурсі

Щодо обсягу поняття прецедентних феноменів (у нашому розумінні – прецедентних одиниць) учені дотримуються різних поглядів. Одні дослідники (Д.Б. Гудков, О.С. Боярських) підтримують вузький погляд на проблему прецедентних феноменів і вважають прецедентними лише ті одиниці, що мають вербальне вираження (тексти, вирази тощо), але більшість дослідників (Ю.М. Караулов, В.В. Красних, О.В. Ворожцова, Р.С. Чорновол-Ткаченко та ін.) дотримуються широкого погляду на прецедентні феномени, згідно з яким до таких феноменів зараховують одиниці, що мають як вербальне, так і невербальне вираження (зокрема, твори музики або живопису). На погляд Р.С. Чорновола-Ткаченка, прецедентні тексти (дослідник ототожнює поняття прецедентного феномену та прецедентного тексту) окремої лінгвокультурної спільноти охоплюють: «а) вербальні тексти, включаючи сам текст-приймач, його хронологічні попередники та наступники; б) тексти з невербальним складником, включаючи музичні та живописні хронологічні попередники та наступники тексту-приймача; в) соціоісторичні і культурні феномени, включаючи історичні та культурні події, періоди та епохи; г) кодові системи, включаючи архетипи, жанри і мови» [Чорновол-Ткаченко 2007: 6]. Ми розглядаємо прецедентні феномени у широкому їх розумінні, тобто поділяємо їх на вербальні та невербальні за ознакою їх словесного вираження /

невираження. До вербальних прецедентних феноменів зараховуємо тільки прецедентні тексти.

В. В. Красних виділяє ще один критерій опозиції прецедентних феноменів – це можливість або неможливість реалізації їх у мовленні. За цією ознакою виділяються вербалізовані та невербалізовані прецедентні феномени [Красных 2002: 46]. До вербалізованих дослідниця зараховує ті феномени, що можуть бути вербально відтворені, описані в мовленні (напр., картина В.М. Васнецова «Богатирі» є невербальним феноменом, але її можна описати, «відтворити» за допомогою слів у тексті). Невербалізовані ж феномени є такими, що не мають вербального вираження (напр., музичні твори не можуть бути адекватно передані за допомогою слів, описати можна тільки враження від них). Іншими словами, всі прецедентні феномени за вербальним вираженням можна поділити на вербальні (ті, що мають словесне вираження) та невербальні (відповідно ті, що такого вираження не мають). У свою чергу вербальні прецедентні феномени можуть бути поділені на власне вербальні (ті, що мають словесне вираження і точно відтворювані в мовленні) та вербалізовані (ті, що мають словесне вираження, але можуть бути вербалізовані або відтворені в мовленні у різний спосіб). Невербальні ж феномени поділяються на вербалізовані (ті, що можливо описово відтворити в мовленні) та невербалізовані.

Однак, на відміну від поглядів В.В. Красних, ми відмежовуємо прецедентні феномени як джерела прецедентності від прецедентних одиниць як засобів їх реалізації в конкретних текстах. З огляду на вищезазначене до вербальних прецедентних феноменів зараховуємо тільки прецедентні тексти, всі інші феномени вважаємо невербальними. До невербальних прецедентних феноменів, які можуть бути вербалізовані через прецедентні одиниці (імена та вирази), належать прецедентні ситуації та особистості. Твори образотворчого мистецтва й архітектури, які, на думку В.В. Красних, можуть бути вербалізованими в тексті, ми також відносимо до невербальних вербалізованих феноменів, проте вербалізовуватися вони можуть лише алюзивно, без

залучення прецедентних одиниць. Невербальними невербалізованими одиницями вважаємо музичні твори мистецтва.

В. В. Красних виділяє прецедентні імена, висловлення, тексти та ситуації як одиниці системи вербальних прецедентних феноменів [Красных 2002: 47-48].

Прецедентні імена – це «широко відомі власні імена, що використовувані в тексті не стільки на позначення конкретної людини (ситуації, міста, організації та ін.), скільки як своєрідний культурний знак, символ певних якостей, подій» [Нахимова 2007: 4], напр.: *Дон Кіхот* – символ безкорисливої і «непотрібної» боротьби за справедливість.

Прецедентне ім'я може співвідноситися або з прецедентним текстом (*Кайдашиха* – героїня повісті І. Нечуя-Левицького), або з прецедентною ситуацією (*Крути* – місце, де в 1918 році загинули 300 київських студентів, захищаючи підступи до Києва від більшовиків) [Красных 2002: 86].

Прецедентні імена В. В. Красних поділяє на дві групи:

- 1) «термінологічне ім'я – таке прецедентне ім'я позначає певну ознаку, рису характеру або зовнішності, тобто має «термінологічне» значення і є символом певної характеристики» [Красных 2002: 86-89] (*пузатий Пацюк, якому вареники самі до рота летять = ледар*);
- 2) «полісемічне ім'я – таке прецедентне ім'я може бути символом не тільки образу, але й ситуації» [Красных 2002: 86-89]: *Жити в країні... яка так легко прощається зі свободою... яка вважає героїв зрадниками, а катів – героями, якій «всьо равно», аби були чергові Мариніна з Сердючкою...* (Українська правда. – 20.02.2010). У наведеному прикладі прецедентне ім'я *Сердючка* вживається як символ масової поп-культури, але також це ім'я може виступати символом русифікації української культури, напр.: *Дев'ятнадцять років згаяти! Заради чого? Щоб замінити Андруховича Донцовою, а Пономарьова Сердючкою?* (Українська правда. – 20.02.2010).

В. Азарова до головних ознак прецедентних імен зараховує «такі показники, як збагачення семантики та інтертекстуальність, використання

прецедентного імені в якості культурного знака, що пов'язує різні тексти, епохи та простори» [Азарова 2010: 11].І.

Прецедентне висловлення (у нашій термінології – прецедентний вираз) – це «продукт мовленнєво-мисленнєвої діяльності, завершена та самодостатня одиниця, що становить рухомий різновид прецедентних феноменів, які з'являються на короткий проміжок часу і швидко зникають, проте мають у цей період дуже сильний дієвий потенціал (фрази з рекламних роликів, анекдоти)» [Ворожцова 2007: 36-42]: *Останні маневри його чимось нагадують «тактику стурбованої мавпи»: там розумні, а там – гарні, а мені хоч розірвися...* (Дзеркало тижня. – №32. – 04.09. – 10.09.2010) (підкреслена фраза з відомого анекдоту про те, як Лев ділив звірів на розумних та гарних).

Структура прецедентного висловлення (виразу) включає три елементи:

- 1) «поверхнєве значення, що дорівнює сумі значень компонентів висловлення (виразу);
- 2) глибинне значення, що становить семантичний результат сполучення компонентів прецедентного висловлення (виразу) і формує його лексико-граматичну структуру;
- 3) системний смисл, що є сумою глибинного значення висловлення (виразу) і знання прецедентного феномену та пов'язаних із ним конотацій» [Красных 2002: 100-101].

Прецедентний текст – це «вербальний прецедентний феномен, що зберігається в когнітивній базі у вигляді інваріанта сприйняття. Апеляцію до прецедентного тексту здійснювано через пов'язані з цим текстом прецедентні вирази або прецедентні імена. Знання інваріанта сприйняття прецедентного тексту – необхідне та обов'язкове для всіх представників певної спільноти; знайомство ж із самим прецедентним текстом (саме як з текстом) – бажане, але не обов'язкове. Перш ніж набути статусу прецедентного, текст проходить через певний алгоритм сприйняття, що передбачає поділ характеристик тексту на значущі / незначущі та фіксування перших при ігноруванні інших» [Красных 2002: 68-72], напр.: *Зрозуміло, що занепащати себе тугою з приводу того, що процвітає і тріумфує культура «голих королів» і «крихіток*

Цахесів», – справа руйнівна (www.bedusenko.com). Прецедентне ім'я *крихітка Цахес* відсилає читача до твору Е. Т. А. Гофмана «Крихітка Цахес», що є прецедентним текстом; а *голий король* є прецедентним виразом, що стосується казки Г.Х. Андерсена «Нове вбрання короля» (серед пересічних громадян відома під назвою «Казка про голого короля»).

Прецедентна ситуація – це «певна «ідеальна» ситуація, що колись відбувалася в реальній дійсності або належить до віртуальної реальності мистецтва. Яскраві ознаки цієї ситуації відбито у народній свідомості з певною емоційною оцінкою. Прецедентна ситуація може актуалізуватися в дискурсі через короткий опис самої ситуації або через її атрибути (суб'єкти-персонажі або предмети, що в цій ситуації задіяні)» [Ворожцова 2007: 42-43]. До когнітивної бази входить інваріант сприйняття прецедентної ситуації, оскільки вона сама є невербальним, але вербалізованим феноменом: *Варто пам'ятати, що такі «посіви» рано чи пізно дають «сходи» всенародного Майдану* (Українська правда. – 27.09.2010). У поданому реченні *Майдан* – це прецедентне ім'я, що вказує на прецедентну ситуацію, що мала місце в Києві у листопаді 2004 року. Саме на головній площі столиці, Майдані Незалежності, почалася Помаранчева революція.

В.В. Красних диференціює три основні групи прецедентних феноменів за «широкою охоплення – від соціуму до загальнолюдської спільноти», тобто залежно від ступеня їхньої універсальності:

- 1) «соціумно-прецедентні – феномени, що відомі будь-якому пересічному представнику того чи іншого соціуму (конфесійного, професійного тощо) та входять до колективного когнітивного простору» [Красных 2002: 50]: *СТБину успішну нішу я позначаю як «Zima and Gima production» ...* (Дзеркало тижня. – №32. – 4.09. – 10.09.2010). Вживання прецедентного імені *Zima та Gima* буде зрозумілим людям середнього і старшого віку, що пережили справжній бум індійського кіно на ТБ;
- 2) «національно-прецедентні – феномени, що відомі будь-якому пересічному представнику тієї чи іншої національно-лінгвокультурної

спільноти та входять до національної когнітивної бази» [Красных 2002: 50-51]: *Про що реве і стогне Дніпр широкий?* (Дзеркало тижня. – №31. – 28.08. – 03.09.2010);

- 3) «універсально-прецедентні – феномени, що відомі будь-якому пересічному сучасному homo sapiens та входять до «універсального» когнітивного простору»: *Шлях до Бога більш адекватно подають добровільні «робінзони» – пустельники й самітники* (Дзеркало тижня. – №15.– 22.04. – 28.04.2011) [Красных 2002: 50–51].

Крім цих трьох груп, Ю.Є. Прохоров виділяє також автопрецеденти, що становлять «відбиття у свідомості індивіда деяких феноменів навколишнього середовища, які мають певне пізнавальне, емоційне або аксіологічне значення для окремої особистості та пов'язані з особливими індивідуальними уявленнями, включеними до неповторних асоціативних рядів» [Прохоров 2004]. Як приклад автопрецедента Н.В. Петрова наводить образ зеленої водокачки, що може асоціюватися з дитинством конкретного індивіда. Такі асоціації є суто індивідуальними і не для всіх уявлення про водокачку є прецедентним та має наведене значення [Петрова 2009: 354]. На думку В. В. Красних, автопрецеденти не відповідають наведеному вище визначенню прецедентних феноменів і входять до числа (як мінімум) соціумно-прецедентних [Красных 2002: 50]. Ми підтримуємо погляд В. В. Красних на автопрецеденти як підтип соціумно-прецедентних феноменів.

У результаті дослідження масиву прецедентних феноменів доцільним також вважаємо поділ їх за національною ознакою на:

- 1) власне-українські, у яких джерелом прецедентності є саме українські реалії (*Здавалося б, пенсія за два місяця – яка дрібничка. Можливо, для мешканців Міжгір'я і Кончі-Заспи – так. Але для тих, хто отримує копійки – напевне, не дуже* (Українська правда. – 25.02.2011));
- 2) запозичені, де джерелом прецедентності є відповідно іноземні реалії (*Там ішлося, якщо я не помиляюся, про захист громадян в умовах ринку, про відновлення справедливості (зокрема, гендерної) й, головне,*

про диверсифікацію механізмів пенсійного забезпечення, баланс інтересів пенсіонерів і працюючих... А прийняли якесь непорозуміння: підвищення віку для жінок, обмеження максимального розміру, з тих клаптик, з тих клаптик... Якщо це реформа, то я Конрад Аденауер (Український тиждень – №29. – 15.07.2011)).

Окрему групу утворюють радянські прецедентні феномени, джерелами яких є реалії часів СРСР, тією чи іншою мірою успадковані нашим суспільством (*Міф про «сильну державу» з «кордоном на замку» ще так-сяк діє на уми телеглядачів (Дзеркало тижня. – №33. – 16.09.2011)*) [Сахарук 2011: 201–202].

2.5. Типи трансформацій прецедентних одиниць у медійному дискурсі

Прецедентні одиниці трансформованого типу є ефективним засобом мовної гри в медійному дискурсі [Сахарук 2014б]. Такі одиниці привертають увагу, викликають емоційний відгук, схвальну оцінку читачем та покращують запам'ятовування повідомлення. При цьому цілісне значення прецедентної одиниці розпадається на окремі значення її складників, із сукупності значень яких постає нове висловлення, що має інший зміст: *Донецький брат бачить тебе* (Тиждень. – 20.02.2014). Такі модифіковані прецедентні одиниці «сприймаються швидше і діють ефективніше» [Самигуліна 2009: 316].

У нашому дослідженні ми послуговуємося терміном *трансформація* як основним на позначення семантичних та/або структурних перетворень прецедентних одиниць.

Трансформовані прецедентні одиниці зазвичай мають більший маніпулятивний потенціал за рахунок того, що реципієнт тексту витрачає додаткові інтелектуальні зусилля для того, щоб розпізнати прецедент. Читач «розшифровує» авторський задум, правильно розуміє вжиті алюзії, оцінює іронію і таким чином інтелектуально наближається до самого автора, стає «рівним» йому, наслідком чого є нівелювання ролі автора як Творця тексту:

«народження читача доводиться сплачувати смертю Автора» [Барт 1994: 391]. У цьому випадку текст неодмінно викликає в читача симпатію (оскільки він надав останньому можливість продемонструвати власну ерудованість й інтелектуальність) і відповідно довіру до нього. Отже, маніпулювання майже неunikне.

Чи не найважливішою умовою максимального розкриття маніпулятивного потенціалу трансформованої прецедентної одиниці є збереження нею впізнаваності, тобто наявність зв'язку з прецедентним феноменом (особистістю, текстом або ситуацією). У протилежному випадку прецедентність повністю втрачувано і трансформовану одиницю не виокремлювано на тлі інших компонентів речення.

Р. Мун вивчає типи структурних перетворень у сталих виразах, до яких можна зарахувати і прецедентні одиниці, й розмежовує трансформації та варіації як основні їхні види. З-поміж моделей трансформації базовими авторка вважає поляризацію (передовсім, заперечення), пасивізацію (перехід дієслова з активного у пасивний стан), вживання безособових конструкцій, вставляння компонентів, прономіналізацію, номіналізацію, трансформацію у прикметники та трансформацію у предикати [Moon 1998: 104–115]. До основних типів лексичної варіації дослідниця зараховує дієслівну, іменникову, прикметникову та прислівникову варіації, варіації часток і сполучників, розширення та усічення структури, інверсію, зміну регістру, варіації між британською й американською англійською мовою, вимову, кальки, хибні варіації (зміни, в яких заміна одного з компонентів призводить до набуття виразом геть іншого значення) [Moon 1998: 124–138].

Російська дослідниця М. С. Сиропятова виділяє такі типи трансформацій прецедентних феноменів (фактично – прецедентних одиниць) у текстах ЗМІ:

1) «структурно-семантичні перетворення, що не ведуть до порушення структури прецедентної одиниці:

а) розширення меж одиниці, що відбувається за рахунок включення до складу прецедентної одиниці займенників або будь-яких означальних компонентів» [Сиропятова 2010: 578]: *Поважний муж, відливаючи бронзою*

медійного благополуччя, *розтікся цікавою мислю по древу* (Дзеркало тижня. – №40. – 04.11. – 10.11.2011);

б) «заміна компонента прецедентної одиниці словом або висловленням» [Сыропятова 2010: 578]: *Небо. Домодєдово. Дівчина* (Дзеркало тижня. – №2. – 21.01. – 27.01.2011);

в) «зовнішні граматичні зміни прецедентних одиниць, що полягають у реалізації їх компонентами певних граматичних категорій, що не відображені у їхній вихідній структурі» [Сыропятова 2010: 578]: *Жителі Донбасу: то це нам спасибі?* (Дзеркало тижня. – №34. – 23.09. – 29.09.2011);

2) «структурно-семантичні перетворення, що порушують структуру прецедентних одиниць, у результаті чого виникають індивідуально-авторські одиниці:

а) скорочення компонентного складу (еліпсис) прецедентної одиниці, що пов'язано з економією мовленнєвих засобів» [Сыропятова 2010: 578]: *Диявол у «дрібницях»* (Український тиждень. – №38. – 16.09.2011);

б) «взаємодія позитивних та пейоративних форм прецедентних одиниць (перехід стверджувальних форм у заперечні)» [Сыропятова 2010: 578]: *Злочин без кари. У Львові презентували книжку про вбивство польських учених у 1941 році* (Дзеркало тижня. – №24. – 01.07. – 07.07.2011);

в) «контамінація прецедентних одиниць, що полягає у взаємодії мовних одиниць, які є дотичними або в синтагматичному, або в асоціативному ряді, що призводить до формального або семантичного об'єднання цих одиниць»: *Мораль сей басни такава. «Добре» і «погано» в одному зомбоящику* (Дзеркало тижня. – №40. – 04.11. – 10.11.2011) [Сыропятова 2010: 578].

У вітчизняному мовознавстві ґрунтовною і цілісною постає класифікація типів трансформацій прецедентних текстів М.С. Перепелиці (авторка послуговується терміном *прецедентний текст*, проте вочевидь у роботі вивчаються прецедентні феномени та одиниці у всій сукупності їх типів). Дослідниця виокремлює семантичну («*Золотий батон*». – Дзеркало тижня. – №30. – 29.08. – 05.09.2014. – стаття про здоров'я хлібо-булочних виробів у Києві) і структурну (*Звідки ведуть шляхи?* – Український тиждень. – №27. –

03.07. – 09.07.2014) трансформації [Перепелиця 2015: 9]. Одиниці, що зазнали семантичної трансформації, повністю змінюють своє значення, натомість структурні трансформації призводять до змін у будові прецедентних одиниць.

Структурні перетворення прецедентних одиниць у медійному дискурсі, згідно з поглядами М.С.Перепелиці, можуть бути презентовані такими моделями: 1) субституція: *Хто-хто в «Укроборонпромі» живе? І поки що живе добре!* (Дзеркало тижня. – №45. – 28.11. – 04.12.2014); 2) параномазія: *Від Сяну до дому* (Український тиждень. – №42. – 13.10. – 19.10.2013); 3) імплікація: *Крок ліворуч, крок праворуч...* (Український тиждень. – №17. – 24.04. – 30.04.2014); 4) експлікація: *Закордон нам НЕ допоможе* (Українська правда. – 25.01.2013); 5) контамінація: *Дикі танці на граблях* (Дзеркало тижня. – №25. – 11.07. – 17.07.2014) [Перепелиця 2015: 9].

Серед основних структурно-семантичних типів прецедентних одиниць найуживанішими у трансформованому вигляді є прецедентні вирази. Це пояснювано ширшими можливостями перетворення одиниць цього типу, оскільки структурно вони складаються із двох і більше частин. У цьому випадку може бути зміненою одна з частин, натомість усе інше залишається незмінним, тобто напевно впізнаваним: *Той самий Донбас, який усупереч відомому твердженню завжди стояв на колінах* (Тиждень. – 29.08.2014).

Трансформувати прецедентне ім'я так, щоб воно залишилося впізнаваним, значно важче, оскільки часто прецедентне ім'я структурно складається лише з однієї лексеми (*Ємеля, Шервуд, Бастилія, Титанік*) і зміна однієї з морфем може призвести до цілковитої втрати значення і відповідно невпізнавання читачем прецедентного феномену. Якщо ж у складі прецедентного імені є дві та більше лексем (*Робін Гуд, Монте-Крісто, Леді Ді*), формально воно функціонує як прецедентний вираз і змінюється аналогічно цьому типу одиниць [Сахарук 2014г].

Трансформації прецедентних одиниць можуть відбуватися на всіх мовних рівнях (у межах дослідження ми не вивчали фонетичний рівень перетворень, оскільки наша увага була зосереджена на вивченні передусім письмового дискурсу):

- 1) морфологічний – змінювано одну з морфем у слові (*пАкращення*);
- 2) лексичний – відбувається заміна однієї з лексем (*226 спартанців*);
- 3) синтаксичний – змінювано синтаксичну структуру всього виразу (*злочин і кара → злочин без кари*);
- 4) комунікативно-прагматичний²¹ – відбувається зміна модальності виразу (*Європа – плюс?*).

За результатами аналізу зібраного матеріалу, можна констатувати, що зміни на морфологічному рівні зазвичай відбуваються для того, щоб письмово відобразити зміни на фонетичному рівні: підкреслити специфічність вимови, акцент тощо. Наприклад, назва статті прецедентний вираз *Працес пашол* (Українська правда. – 18.08.2014.) є транслітерацією українською мовою відомої фрази М. Горбачова. Морфологічні зміни в цій прецедентній одиниці (замість нормативного перекладу, пор. *процес пішов*) виражають іронічне ставлення автора до наведеної фрази.

Трансформації прецедентних одиниць на лексичному рівні є найпоширенішими і найефективнішими у прагматичному плані. З опертям на класифікацію Н.П. Харченко та Л.С. Баннік [Харченко, Банник 2001], ми виділяємо наступні різновиди трансформацій:

- 1) заміна елемента: *Пролітаючи над гніздом Фенікса* (Дзеркало тижня. – №34. – 26.09. – 03.10.2014);
- 2) додавання елемента: *Во ім'я отця і сина, і злого ГРУ-иного духа* (Високий замок. – 21.05.2014);
- 3) усічення структури: *Люди вийшли. Ще не вмерла. І якщо спить, то не коматозно* (Українська правда. – 01.12.2013).

Заміна одного елемента виразу іншим частіше за все ґрунтована на їхній належності до однієї лексико-семантичної групи (*Аргентина: 100 років занепаду* – Тиждень. – 02.03.2014), на синонімічних зв'язках між ними (*Донбаський сепаратизм – у мордах.* – Високий замок. – 21.05.2014) або на

---

²¹ Комунікативно-прагматичний аспект аналізу мовних одиниць ми умовно відносимо до системи мовних рівнів, фактично ж він є частиною системи синтаксичних одиниць.

їхній фонетичній співзвучності (*АТО, АТО... Йдуть солдати* – Тиждень. – 29.05.2014). Цей тип перетворення структури прецедентної одиниці є найпоширенішим, оскільки навіть при зміні одного елемента інший залишається незмінним і таким чином зберігає т.зв. «фрейм упізнаваності».

Варто зазначити, що усічення структури виразу і додавання нового елемента, як правило, змінюють його синтаксичну структуру (тип зв'язку в словосполученні або граматичне речення на словосполучення), тому трансформації цього типу відбуваються одночасно на лексичному та синтаксичному рівнях. Наприклад, *Тіні забутих* (Тиждень. – 21.07.2014) замість *Тіні забутих предків*; *Партія проти регіонів* (Тиждень. – 12.09.2013) замість *Партія регіонів*.

Різновидами перетворень прецедентних одиниць на синтаксичному рівні, як уже було сказано вище, є додавання елементів та усічення структури виразу. Часто заміна одного з елементів у виразі становить лише зміну його частиномовного статусу: *Янукович розповів, як життя покращується вже сьогодні* (Українська правда. – 25.12.2011) – пор. *покращення життя вже сьогодні*.

На комунікативно-прагматичному рівні формальним показником зміни модальності висловлення виступає зміна розділового знака, що демонструє зміну інтонаційного забарвлення: *Місія не виконана? Чи розкажуть Кокс і Квасневський всю правду про Україну?* (<http://fakty.ictv.ua/> – 18.04.2013).

Ще одним різновидом трансформацій прецедентних одиниць у цьому аспекті є переставлення лексем у виразі, за якої відбувається зміщення інтонаційного акценту з однієї лексеми на іншу: пор. ...*Анатолій Гриценко, вважає, що оскільки диявол криється у деталях, доведеться навчитися працювати скрупульозно, з порівняльними таблицями до першого та другого читання* (Голос України. – 17.10.2014). – *Загалом все красиво і зрозуміло, але у деталях криється диявол* (Богословський Портал. – 10.12.2010).

До основних моделей перетворень прецедентних виразів, аналогічно до моделей змін синтаксичних і фразеологічних одиниць, зараховуємо також варіацію, модифікацію та трансформацію [Загнітко 2007; Важеніна 2000]. Під

варіацією О. Г. Важеніна розуміє «таке перетворення, при якому спостерігаються зміни у вираженні одного або кількох компонентів, які не призводять до семантичних зрушень» [Важеніна 2000: 310]. Напр., *брати Бастилію, взяти Бастилію; п'ята колона, п'яті колони; рубати оселедці, рубання оселедців* тощо: *Ще одна проблема – страшена **п'ята колона** в державі. Це як хворі клітини, метастази, що роз'їдають здорове тіло* (Українська правда. – 10.02.2015); *Попри ідеологічні розбіжності, великі політичні групи в Європарламенті дотримуються спільної позиції щодо подій в Україні та агресії Кремля. Однак трапляються і «троянські коні» та **п'яті колони**, кількість яких після наступних виборів може значно зрости* (Тиждень. – 04.05.2014).

Трансформація структури одиниці, згідно з поглядами О. Г. Важеніної та А. П. Загнітка, реалізована через формальну заміну одного з компонентів одиниці, при цьому значення її залишається незмінним [Загнітко 2007: 26; Важеніна 2000: 310]. Напр., *цап-відбувайло, козел відпущення; по Фройдю, за Фройдом; тридцять срібняків, тридцять срібляників* тощо: *На жаль, логіка українського політичного процесу свідчить, що цей список приречений бути настільки довгим, наскільки довго громадяни волітимуть знаходити чергового месію / **цапа-відбувайла**, наділяти його ідеальними рисами, ігнорувати справжню мотивацію цієї персони та залежність від реальних команд і спонсорів, а потім скидати з Олімпу й осипати прокльонами за невиправдані сподівання* (Український тиждень. – №23. – 05.06. – 11.06.2014); *Це замкнуте коло, тут потрібні інші заходи. Я вважаю, що тут **козлами відпущення** повинні стати арбітри* (Українська правда. – 27.02.2012).

Семантичні перетворення (модифікації) прецедентної одиниці можливі за умови введення до її структури нового елемента – модифікатора [Загнітко 2007: 26; Важеніна 2000: 310]. Напр., *хліба і видовищ – пор. Як не хліба, то хоч видовищ* (Український тиждень. – №14. – 09.04. – 15.04.2015); *політ над гніздом зозулі – пор. Напередодні транзитного **прольоту Януковича над брюссельським «гніздом зозулі»** в напрямку кубинського Гвантанамо, сталося нечуване диво* (Українська правда. – 21.10.2011) (зауважмо, що у наведеному

реченні присутня і трансформація (*прольот*), і модифікація структури прецедентного виразу (*брюссельським*)); *покращення життя вже сьогодні* – пор. В Уганді масово зникали опозиціонери – кажуть, декого з них диктатор з'їв особисто. Амін відгородився від суспільства за високим парканом резиденції, а *«покращення вашого життя вже сьогодні»* так не відбулося (Українська правда. – 21.10.2011).

Перетворення структури прецедентних імен зазвичай базовано на співзвучності їх іншим лексемам, а трансформації, як правило, зазнають афіксальні морфеми: *Януковоч*, *Ялинкович* (В.Ф. Янукович), *бАзаров* (М.Я. Азаров), *Гена і Допа* (Г. Кернес і М. Добкін) тощо. Основними типами перетворень виступають заміна, додавання або усічення елементів структури лексеми.

2.6. Дискурсивна характеристика прецедентних одиниць

Сучасний дискурс ЗМІ є особливою сферою реалізації мовленнєвих актів, у якій «автор повідомлення особливо зацікавлений в адресаті, який постає об'єктом оцінок. Під час декодування смислу, вираженого за допомогою інтертекстуальних одиниць, адресатові «нав'язується» особлива роль у цьому процесі – роль учасника певної мовної гри, умови якої він може приймати або не приймати. Парадоксальним є те, що «пасивний» адресат, що не прийняв правил гри, заслуговує на непряму негативну оцінку автора; «активний» же адресат заслуговує не лише оцінку позитивну, але і «нагороду» у вигляді глибини розуміння смислу висловлення» [Немирова 2003: 156]. Отже, прецедентна одиниця, що створювана адресантом мовленнєвого акту, спрямована передусім на адресата, і саме його оцінки вимагає автор повідомлення.

Використання в текстах ЗМІ численних вербальних одиниць, що апелюють до «культурної пам'яті» адресата (до яких належать і прецедентні одиниці), зумовлене, з одного боку, здатністю останніх ефективно реалізовувати ключову

для ЗМІ функцію впливу, а з іншого – тісним зв'язком сучасної публіцистики з постмодернізмом (й інтертекстуальністю як його визначальною рисою), що є панівною суспільною парадигмою на сьогодні.

2.6.1. Особливості використання прецедентних одиниць у медійному дискурсі

Прецедентні феномени й одиниці є важливими елементами національної мовної картини світу. Ці одиниці досить часто використовуювані як «культурний знак» для надання емоційної оцінки певним подіям, явищам або ситуаціям.

О.С. Боярських виокремлює два основні способи функціонування прецедентних одиниць у газетних текстах – афористичний і фразеологічний. Афористичний спосіб передбачає вживання одиниці «як певного роду цитати, т.зв. «каналу», яким думка, що розвивається в дискурсі мовної особистості, ніби вливається в широкий ментальний контекст духовного арсеналу читача» [Боярських 2007: 68]. Дослідниця зазначає, що смисл таких прецедентних одиниць є досить прозорим і для адекватного його розуміння від читача не вимагається наявності глибоких фонових знань і побудови складних асоціативних зв'язків: *І от у недавній розмові один експерт відкарбував формулу — візії Пелевіна часів «Generation Пу» втілилися в Україні, піарники прийшли до влади* (Дзеркало тижня. – №7. – 25.02.2011). Однак подібні вживання інтертекстуальних одиниць є експліцитними, тобто джерело інтертекстуальності в них не приховується, від читача не вимагається самостійно вибудувати зв'язок між наведеними одиницями та прототекстами, отже, наведені мовні вирази є не прецедентними, їх варто віднести до т.зв. згадок, що разом із цитатами відносяться до експліцитних засобів реалізації інтертекстуальності в тексті.

Зовсім інші особливості притаманні прецедентним одиницям, що використовуювані фразеологічно. «Поверхнєве значення таких одиниць виявляється нерелевантним, проте їх глибинний, метафоричний смисл

актуалізується повною мірою» [Боярских 2007: 68]: *І все це – Він, проФФесор усіх наук, буремний, наче Африка, а водночас і спокійний та незворушний, наче брила антрациту* (Українська правда. – 09.03.2011). Інтертекстуальні засоби такого типу є прецедентними одиницями, оскільки в тексті не міститься прямого посилання на джерело прецедента (прецедентний феномен).

У роботі Н.В. Немирової пропоновано визначити такі способи функціонування прецедентних одиниць у текстах:

- 1) «прецедентні ланцюжки – це група прецедентних одиниць, де кожен попередній елемент є безпосереднім джерелом для наступного» [Немирова 2003: 153]: *Адже без зайвих рефлексій, на які вона взагалі-то в принципі не здатна, дівочка винесе постанову про те, що ваших інвестицій тут не лежало, то все власність **Віні з Макіївки** й ніякий **Ромпьюй** їй не начальник.* (Український тиждень – №42. – 18.10.2013);
- 2) «прецедентні парадигми – це група прецедентних одиниць, що стосуються одного джерела» [Немирова 2003: 154]: *Чому це раз у раз у День Європи на мене, як на **Буратіно**, знаходить мрія про **золотий ключик**?* (Тиждень. – 13.05.2011);
- 3) «прецедентні контамінанти – це вирази, що одночасно відносяться до двох (і більше) прецедентних джерел»: *Керманічі податкової служби відверто не приховують невдоволення роботою деяких професійних видань, що відіграють в Україні роль своєрідних **WikiLeaks**, критикуючи недолугу державну податкову політику та повідомляючи підприємців про можливі алгоритми опору фіскальному свавіллю. Отже, сезон **рубання оселедців** волелюбному бізнес-козацтву розпочато* (Дзеркало тижня. – №40. – 04.11. – 10.11.2011) [Немирова 2003: 155].

О.А. Нахімова [Нахімова 2007] виділяє кілька способів функціонування прецедентних одиниць, які виявилися релевантними й для текстів друкованих українських ЗМІ:

- 1) «прецедентна одиниця є в тексті одиничною і не пов'язана з іншими прецедентними одиницями» [Нахимова 2007: 154]: *Такі вони, особливості національної науки* (Українська правда. – 31.10.2011);
- 2) «прецедентна одиниця виступає у складі цілого комплексу прецедентних одиниць, що стосуються одного й того ж тексту-джерела» [Нахимова 2007: 154]: *Книжка «25 портретів на тлі епохи» адресована не тільки науковцям, а й широкому загалу — школярам, студентам, усім тим, кому не байдужі доля України та її самовизначення, бо спонукає до роздумів, до проведення аналогій, до самостійного пошуку відповідей на питання «що робити?» — замість того, щоб знову й знову намагатися зрозуміти «хто винен?»* (Дзеркало тижня. – №31. – 02.09. – 09.09.2011);
- 3) «прецедентна одиниця функціонує як частина комплексу прецедентних одиниць, що стосуються однієї поняттєвої сфери» [Нахимова 2007: 154]: *Я міг би цитувати й далі, але доведеться вольовим шляхом обірвати цей сплав **Кафки** з **Хармсом*** (Український тиждень. – №25. – 04.07. – 11.07.2011);
- 4) «прецедентна одиниця виступає у складі комплексу прецедентних одиниць, що стосуються різних сфер-джерел» [Нахимова 2007: 154]: *Додавали безнадійності **Сізіфовій** тяжкості видовища «непідйомні» сценічні сукні, що їх тягали спітнілі артисти, борючись із задухою, з відсутністю режисури... З нечисленним глядачем, що затаївся в залі, як поранений звір... Мабуть, ви забагато на себе берете... **Ніхто не забутий. І ніщо не забуде.** І махрову вульгарність, яку згодовуєте рідним містам та столиці, — треба, закотивши рукави, бичувати, викорінювати. Треба таврувати її розпеченим залізом...* (Дзеркало тижня. – №18. – 20.05. – 27.05.2011).

Д.Б. Гудков аналізує особливості функціонування прецедентних імен. Дослідник визначає такі способи їхнього існування в дискурсі:

«1. Пряме вживання прецедентного імені:

а) прецедентне ім'я заповнює синтаксичну позицію предиката, який збігається з семантичним предикатом» [Гудков 1999: 84-85]: *Гітлер має наразі найсильнішу армію у світі. Це новий **Наполеон*** (Тиждень. – 22.07.2011);

«б) прецедентне ім'я, що є в реченні семантичним предикатом, у синтаксичній структурі речення займає позицію, що не відповідає предикативній (як правило, суб'єкта або об'єкта); у цьому випадку ми маємо справу зі 'згорнутою' метафорою, яка легко відновлюється, 'розгортається'» [Гудков 1999: 86-87]: *Останні 18 років «**Титанік**» європейської цивілізації мандрує без нього* (Дзеркало тижня. – №33. – 16.09. – 22.09.2011).

«2. 'Непряме' вживання прецедентного імені. Вживання прецедентного імені в подібній позиції не є власне конотативним, але мовець, вживаючи його, звертається не стільки до екстенціоналу імені, скільки до його інтенціоналу»: *Ющенко підкреслив, що село, де народився **Кобзар**, має бути «селом номер один в Україні»* (Українська правда. – 09.03.2011) [Гудков 1999: 87].

Унаслідок аналізу прецедентних текстів Ю.М. Караулов (учений розуміє під поняттям прецедентного тексту той текст, який став джерелом прецедентної одиниці будь-якого типу) виділяє такі їхні способи існування в суспільстві:

- 1) натуральний, за якого «текст у первісному вигляді доходить до читача або слухача як прямий об'єкт сприйняття, розуміння, переживання, рефлексії» [Караулов 2006: 217];
- 2) вторинний – «передбачає або трансформацію вихідного тексту в інший вид мистецтва, що знову-таки призначений для безпосереднього сприйняття, або вторинні роздуми щодо вихідного тексту, представлені у критичних статтях, рецензіях або дослідженнях» [Караулов 2006: 217];
- 3) семіотичний – «звернення до оригінального тексту дається відсиланням, натяком, і тим самим у процес комунікації залучається або весь текст, або окремі його фрагменти» [Караулов 2006: 217].

Окрім того, дослідник зазначає, що «перші два способи існування доступні будь-якому тексту, але семіотичний спосіб притаманний тільки прецедентному тексту» [Караулов 2006: 218]. Однак варто зауважити, що виключно такий

спосіб функціонування властивий не лише прецедентним текстам, а й прецедентним особистостям та ситуаціям. Вони не вводяться в текст повністю, але існують в ньому завжди у згорненому, стисненому вигляді – переказом, фрагментом або натяком, тобто семіотично [Сахарук 2013б].

Використання прецедентних одиниць у текстах виконує роль додаткового смислового навантаження, що виникає за рахунок залучення фонових знань читача, що актуалізуються під час прочитання тексту. Виникнення асоціативних зв'язків зумовлене саме відомістю прецедентного феномену для всіх (або переважної більшості) носіїв певної культури [Наумова 2004: 107].

Використовувані в тексті прецедентні одиниці повинні співвідноситися між собою і мати певні однотипні властивості, за допомогою чого уможливлювана стилістична єдність тексту. Найбільший вплив на читача справляють прецедентні одиниці, що розташовані на «сильних позиціях» тексту, тобто у заголовках, на початку або в кінці тексту [Костомаров, Бурвикова 1994: 75].

2.6.2. Базові функції прецедентних одиниць у дискурсі українських мас-медіа

Прецедентні феномени становлять важливу частину національно-мовної картини світу, а прецедентні одиниці є ефективним засобом емоційної оцінки явищ, подій та персоналій. Такі одиниці дозволяють стисло передати інформацію про текст-джерело або про певну значущу ситуацію.

Мотиви використання прецедентних одиниць у різних типах текстів визначаються тим, до якого дискурсу належить певний текст, тобто тим, яку саме мету переслідує автор. Ми досліджуємо медійні тексти, що поєднують у собі майже всі текстові жанри, отже, мотиви використання прецедентних одиниць у текстах українських друкованих ЗМІ відображають загалом мотиви вживання прецедентності у всіх видах текстів.

Найчастіше прецедентні одиниці у текстах ЗМІ використовують для надання оцінки певним явищам, подіям або особистостям, посилення впливу на читача та привертання його уваги, для створення комічного ефекту, підтримки розвитку сюжету та для того, щоб викликати у читача впізнаваність певного актуалізованого прецедентного феномена.

З опертям на погляди Д.Б. Гудкова [Гудков 2003: 157-158], О.О. Ворожцової [Ворожцова 2007: 59-64], Г.Г. Слишкіна [Слышкин 2000: 85-104], С.Л. Кушнерук [Кушнерук 2006: 136-143], М.В. Терських [Терских 2003: 20-22] та О.А. Нахімової [Нахимова 2007: 138-144], які досліджують прецедентні феномени (у нашій термінології – прецедентні одиниці) та їхні різновиди у різних типах текстів, виділяємо такі функції прецедентних одиниць у текстах українських ЗМІ:

- 1) оцінна – прецедентні одиниці виражають емоційно насичену суб'єктивну оцінку автора тексту: *«Великий комбінатор» Сергій Мавроді цього разу відкрито попереджає, що його "піраміда" небезпечна. Він визнає, що нічого не обіцяє, нічого не гарантує, а внесення грошей не означає стовідсоткове їх повернення* (Українська правда. Економічна правда. – 20.10.2011);
- 2) естетична (поетична) – прецедентні одиниці є засобом естетичної оцінки світу, «прикрашання» тексту, вони є естетично значущими для адресата та привертають його увагу незвичайною формою вираження: *Ну а поки Україна борсається між **Сциллою** користолюбства та **Харибдою** некомпетентності, її сусіди принаймні вибудовують цілком ефективні системи витрачання коштів платників податків* (Дзеркало тижня. – №35. – 05.10. – 11.10.2011);
- 3) прагматична – прецедентні одиниці становлять собою потужний засіб впливу на адресата, що формує певний ціннісний фрейм: *Нелегко бути **Мазепою** в Росії... 5 років тому убили журналістку Політковську* (Українська правда. – 06.10.2011);
- 4) консолідувальна (парольна) – прецедентні одиниці використовують для виявлення спільності та консолідації ментально-вербальної бази

автора та читача: *Замість вибудовувати структуру й формувати зрозумілий для виборця політичний бренд, починають метушитися, забиваючи своїми коментарями з будь-якого приводу стрічки новин, і оточувати себе почтом з «любих друзів» — до того ж переважно вживаних* (Дзеркало тижня. – №36. – 07.10. – 13.10.2011);

5) номінативна (моделювальна) – прецедентна одиниця постає носієм еталонної інформації, що формує уявлення про світ у вигляді моделі: *Тут уже не погодилися самі афганці. «Ми ж воїни, а вони — слабкіші, хто їх, крім нас, захистить від поділу за принципом Попандонуло?»* — прокоментував ситуацію Ковальчук (Дзеркало тижня. – №35. – 30.09. – 05.10.2011);

б) евфемістична – у деяких випадках вживання прецедентних одиниць допомагає пом'якшити висловлення та подати інформацію у менш різкій формі: *Усі наймасовіші конфесії засуджують те, що вони називають «содомським гріхом»* (Українська правда. – 04.08.2011);

7) атрактивна – прецедентні одиниці використовувано в тексті для привернення уваги читача, особливо поширеним є таке використання прецедентності в заголовках: *Віктор Янукович: бій із тінню* (Дзеркало тижня. – №28. – 12.08. – 18.08.2011).

На практиці виокремити в тексті одну певну функцію прецедентної одиниці досить складно. Усі функції виявляються в комплексі, хоча в деяких випадках помітним є переважання однієї над усіма іншими [Sakharuk 2012б].

Прагматична, або маніпулятивна, функція прецедентних одиниць є однією з їх базових функцій у текстах друкованих ЗМІ. Саме ці одиниці часто не лише впливають на спосіб мислення читача, а й беруть участь у формуванні оцінки подій або явищ та спонукають до певної дії [Сахарук 2013в]. Наприклад, у реченні *Чи президентів було цікаво спостерігати, хто виявиться сильнішим: голова ВР Константинов на пару з Мельником, який працював сірим кардиналом при «закритому» зараз экс-спікерів Гриценку і повертає собі силу та вплив, чи в.о. глави уряду П.Бурлаков, який залишився одним із головних претендентів на посаду прем'єра?* (Дзеркало тижня. – №37. – 14.10. –

21.10.2011) прецедентний вираз *сірий кардинал* вжито для надання емоційно забарвленої характеристики особі пана Мельника, який читачем має сприйматися як фігура досить загадкова і таємнича, але наділена великою владою і правом безпосередньо впливати на політику держави. Подібні риси в суспільстві, як правило, сприймаються негативно, тому, характеризуючи Мельника як «сірого кардинала», автор прагне сформувати у читача відповідну оцінку і ставлення до його особи.

Аналогічно у статті «Багато вас тут таких ходять...» (Дзеркало тижня. – №27. – 22.07. – 28.07.2011) російських слідчих названо *пінкертонами*: *Обговорювались якісь малоімовірні версії вбивства (очевидно, дуже популярні серед російських пінкертонів) — то нібито це справа рук чеченців, то афганців, то дійшло до того, що нібито Олена сама мало не шахідка — прізвище ж у паспорті неросійське! Ім'я американського детектива-підприємця Алана Пінкертона, що створив першу в світі детективну агенцію, переважно вживають з негативною конотацією для характеристики людини непрофесійної, але при цьому дуже амбітної. Відповідно так само повинен сприймати роботу російських слідчих та їх самих і читач видання.*

Серед типів прецедентних одиниць найбільший маніпулятивний потенціал мають прецедентні імена, що здатні характеризувати особу, подію або явище найбільш ємно, чітко та однозначно. Прецедентні вирази мають зазвичай меншу прагматичну силу, оскільки, крім глибинного (тобто прецедентного), значення вони наділені ще й значенням поверхневим (яке становить суму значень компонентів виразу). Пор.: *Так, це ваша рідна країна, нині «країна голохвастових», закупаючи оптом і вроздріб крилатий секонд-хенд, вас же й привчає доношувати чужий мотлох* (Дзеркало тижня. – №12. – 01.04. – 07.04.2011); *Кожне засідання, партійне або чиновницьке (втім, грань між ними тепер дуже умовна), починається з ритуального звеличення лідера. Ми знову «говоримо Ленін, розуміємо – партія»* (Дзеркало тижня. – №18. – 20.05. – 26.05.2011).

Говорити про ступінь впливовості прецедентних одиниць, поділених на типи за сферою походження (основні джерела прецедентності – суспільна

сфера, сфера науки і мистецтва, сфера релігії), досить складно, оскільки для кожного читача рівень впливу визначається індивідуально. Наприклад, людина, яка не обізнана у мистецтві, але розуміється на політиці, навряд чи сприйме прецедентну одиницю зі сферою-джерелом «Наука і мистецтво» яскравіше, ніж таку, що походить із суспільно-політичної сфери.

Найактуальнішим є вживання прецедентних одиниць у текстах аналітичного характеру, де автори прагнуть дати власну оцінку подіям та ситуаціям, а також сформуванню аналогічних ставлень до них у читача. Вживаючи прецедентні одиниці в тексті, автор позбавляє себе необхідності характеризувати особу / подію / явище прямо, називати її якості відкрито, але тим самим описує її ще влучніше та яскравіше. Завдяки використанню прецедентних одиниць предмет опису наділяється тими ж атрибутами, що властиві актуалізованому прецедентному феномену, при цьому прямо ознаки та риси предмета не називаються і не виділяються: *Ніколи не розуміла імпортих камікадзе, котрі повертаються сюди знову і знову, ба, навіть жити лишаються і дітей заводять, як некторисє (котрих зараз вдома нема, бо пішли за «Динамо» вболівати в паб)* (Дзеркало тижня. – 28.10. – 04.11.2011). У наведеному прикладі прецедентна одиниця *камікадзе* актуалізує такі атрибути: відвага, сміливість ризикувати власним життям, невиправдана самопожертва.

За нашими спостереженнями, реалізація маніпулятивної функції в тексті засобами прецедентних одиниць зазвичай відбувається в декілька етапів:

- 1) визначення значущих ознак (атрибутів) описуваного явища / події / особи, на яких треба наголосити і обов'язково привернути до них увагу;
- 2) добирання таких культурно значущих ситуацій, текстів або особистостей, яким притаманні ті ж атрибути;
- 3) вибір із усіх віднайдених варіантів найвпливовішого; така прецедентна одиниця часто додатково виконує в тексті ще й атрактивну та оцінну функції;

- 4) введення до тексту такої прецедентної одиниці, що має найбільший маніпулятивний потенціал та якій притаманні виділені атрибути, що акцентовані в тексті.

У випадку вживання в тексті прецедентного виразу може актуалізуватися як його поверхнєве значення, так і глибинне, якому притаманний сильніший маніпулятивний потенціал. На відміну від виразів, прецедентні імена мають лише глибинне значення, оскільки вживання власного імені лише з поверхневим значенням не є прецедентним: *У пошуках виборчого Грааля* (Українська правда. – 07.04.2011).

Способами вираження маніпулятивної функції прецедентних одиниць у тексті можна назвати такі:

- 1) вживання одиниць у «сильних» позиціях тексті – заголовку, першому та останньому абзаці: *Парафувати. Неможливо ратифікувати* (Українська правда. – 22.12.2011);
- 2) вживання прецедентних одиниць у всіх частинах тексту: *Але заробітчани – то святі люди. Сидять собі тихо, прімуси почіняють. На книжковій виставці хіба що зрідка рипаються. А тут... Зрештою, як показав єралаш Давосу в комплекті з антологіями творів Гулака-Артёмовського, поета Чехова, Анни Ахметової та й самої ідеї презентації Гарантового пост-модерного епосу в тому ж Франкфурті – інцидент гармонійно вписується в загальну імідж-концепцію країни інтелектуалів... Довго дивувався, наївний страж німецького порядку, чого то товсте одоробало «NACHALNIK», що сидить у київському відділку, довго не сходило з небес на землю, аби з ним зустрітися, а відтак примушувало свого підлеглого вивчати закордонний поліцейський значок і посвідчення, щоб зрештою таки скривити всі жири своєї «харизми» в утомльонну сонцем міну й, колупнувши в зубі, сказати: «ТОСНА ШПИОН»* (Українська правда. – 28.10.2011);
- 3) нанизування кількох прецедентних одиниць, що належать до різних типів: *Одні кажуть – він був донжуаном, інші – психопатом і*

регулярним пацієнтом Сабурової Дачі. (Українська правда. Життя. – 24.10.2011);

- 4) вживання в тексті прецедентних одиниць, що стосуються одного джерела (наприклад, літератури) або однієї поняттєвої групи: *Зараз уже не цікаво згадувати, як усе починалося далекого 1997 року: один із десятків кишенькових проєктів, започаткований тогочасним мером Донецька й майбутнім спікером Верховної Ради (про що він, вочевидь, не здогадувався) з метою представити інтереси місцевих «донів» на противагу всемогутнім тоді «дніпропетровським», але водночас без тіні фронди* (Український тиждень. – №7. – 20.02. – 26.02.2014);
- 5) взаємодія прецедентних одиниць із іншими художніми засобами: метафорами, алюзіями тощо: *Отож, і я – дивлюся на «небо» та й думку гадаю: грайте вже, самозванки бісові, що тільки бажаєте на своїх «окупованих» сценах, мордуючи, як і раніше, чоловіків своїх, невинних глядачів; розтинайте і далі наші театри своїми раблезіанськими рольовими «апетитами», а все одно у нас є хоч одна — та яка...* (Дзеркало тижня. – №22. – 17.06. – 22.06.2011).

Отже, вибір специфічних прецедентних одиниць зумовлений жанрово-стилістичними особливостями медійного тексту, метою автора та призначенням повідомлення. Залежно від цих параметрів прецедентні одиниці можуть функціонувати в тексті як одиничні феномени, так і в комплексі з іншими прецедентними або художньо-виражальними засобами. З-поміж їхніх функцій основними постають естетична, емоційно-експресивна, моделювальна, консолідувальна тощо, проте найяскравіше вираженою є функція аксіологічна, яка дозволяє розкрити маніпулятивний потенціал прецедентних одиниць.

Висновки до розділу 2

Теорія прецедентності бере свій початок у працях Ю.М. Караулова з кінця 80-х рр. ХХ ст. Вчений першим увів до наукового обігу поняття прецедентного тексту, яке згодом було переосмислене, і сформовано поняття прецедентного феномену, що є родовим щодо прецедентного тексту. Над подальшою розробкою і розвитком теорії прецедентності в лінгвістиці працювали Д.Б. Гудков, В.В. Красних, І.В. Захаренко, Д.Б. Багаєва та багато інших.

Термін прецедент (прецедентний феномен) є міжгалузевим, він функціонує одразу в декількох гуманітарних науках, де вживається на позначення певного одиничного еталону, моделі або зразка, що є відомим і актуальним на сучасному етапі, на основі якого оцінювано або витлумачувано певний факт або подію.

Прецедентний феномен як лінгвокультурне явище має трьохаспектну природу: він однаковою мірою співвідносний із мовою (позаяк виражається в дискурсі через вербальні прецедентні одиниці), культурою (бо є переважно культурно значущим феноменом) та свідомістю (оскільки зберігається у когнітивній базі носіїв мови). У визначенні прецедентного феномену, запропонованого В.В. Красних, відбито всі основні його ознаки, а саме: 1) феномен має бути добре відомим всім представникам національно-лінгвокультурної спільноти; 2) він має бути актуальним у когнітивному (пізнавальному та емоційному) плані; 3) апеляція до нього має постійно відновлюватися в мовленні представників тієї чи іншої національно-лінгвокультурної спільноти [Красных 2002: 44–45]. На основі поданої характеристики прецедентних феноменів, можна окреслити їхні базові властивості, якими вважаємо одиничність, семантичну ємність, наявність стійкого набору диференційних ознак, зв'язок із типовими ситуаціями, адекватне сприйняття на всьому національно-мовному або цивілізаційно-світовому просторі.

Прецедентний феномен можна пояснювати через поняття еталона, стереотипу, концепту тощо, проте ми вважаємо, що найповніше сутність

прецедентної одиниці можна передати через поняття логоепістеми, яка становить вербально виражений відбиток фрагмента дійсності у свідомості носіїв мови в результаті осягнення ними цінностей вітчизняної та світової культур. Отже, поняття логоепістеми та прецедентної одиниці можна вважати тотожними і взаємозамінюваними.

Під прецедентними феноменами ми розуміємо певні значущі, знакові події, ситуації, тексти або особистості, актуальні в емоційному та аксіологічному планах, до яких здійснювано постійну апеляцію в дискурсі означеної лінгвокультурної спільноти. Різновидами прецедентних феноменів вважаємо прецедентні тексти, ситуації та особистості, з-поміж яких вербальними феноменами є тільки тексти, інші ж мають вербалізовану природу, тобто актуалізовані в конкретному тексті описово (алюзивно) або через свої атрибути.

Атрибутами прецедентних феноменів, вербальними засобами їх реалізації в текстах вважаємо прецедентні одиниці – прецедентні імена та вирази, через які і здійснювано апеляцію до певного прецедентного феномену. Прецедентні одиниці в певному розумінні є «несамостійними», тобто самі по собі вони не є прецедентами, а становлять лише ланку зв'язку з прецедентними феноменами – явищами / подіями / особистостями, позначуваними за допомогою них.

У західноєвропейській та американській лінгвістиці поняття прецедентності відсутнє в мовознавстві як таке, а на позначення прецедентних одиниць використовувано поняття крилаті слова та вирази, цитати, афоризми, алюзії, ідіоматичні фрази тощо.

Прецедентні одиниці є неоднозначними за своєю сутністю, багатовимірними поняттями, співвідносними одразу з декількома подібними одиницями. Найбільше спільних рис виявляють прецедентні одиниці з крилатими словами (висловами). Власне, останні і є прецедентними іменами або виразами відповідно, оскільки обом типам одиниць притаманні ідентичні риси та особливості функціонування в дискурсі.

Досі викликає дискусії питання співвіднесення прецедентних одиниць і фразеологізмів, оскільки в мові існує певна сукупність одиниць, які вважаються

фразеологізмами, проте мають прецедентну природу (на кшталт *сізіфова праця*, *око за око* тощо). Ми вважаємо, що такі одиниці варто зарахувати до прецедентних фразеологізмів на підставі того, що в основі їх лежить відомий прецедентний текст або особистість, проте функціонують вони як фразеологізми. Однак інші прецедентні одиниці не входять до числа власне-фразеологізмів, оскільки, на відміну від останніх, вони не є мовними одиницями. До периферії фразеологічної системи мови умовно зараховуємо крилаті вирази, які входять до множини прецедентних виразів. Натомість прецедентні імена вважаємо елементами лексичної системи мови.

Афоризми та прецедентні одиниці співвідносні за параметром авторства – обидва типи одиниць мають певного автора або встановлюване джерело появи. Проте вони протиставлені структурно і за особливостями семантики: афоризми становлять логічно і граматично завершені речення, у той час як прецедентні одиниці можуть мати форму словосполучення або просто одного слова; значення афоризму є генералізованим, на відміну від прецедентної одиниці, він не потребує співвіднесення із джерелом свого виникнення для адекватного витлумачення.

Метафору і прецедентну одиницю споріднює їхня властивість характеризувати або називати одні предмети засобами інших, однак якщо метафора апелює до образної уяви людини, то прецедентна одиниця актуалізує прецедентні феномени – елементи фонових культурних знань, що містяться в когнітивній базі мовця. Найбільш значущі й актуальні прецедентні імена згодом можуть втратити зв'язок із джерелом, певним прецедентним феноменом, і почати функціонувати як метафора, де на перший план виходить номінативна функція, – прецедентна метафора.

У лінгвістиці явище прецедентності співвідноситься з інтертекстуальністю у вузькому розумінні, тобто формальним зв'язком текстів, що полягає у наявності елементів тексту-донора у приймаючому тексті. На наш погляд, власне-лінгвістична, або формальна інтертекстуальність є різновидом прецедентності, оскільки прецедентні феномени не завжди мають вербальну

природу. Натомість інтертекстуальність у широкому розумінні та прецедентність можна вважати тотожними поняттями.

Прецедентну одиницю ми розглядаємо як одиницю інтертексту, інтертекстуальну одиницю, оскільки вона становить засіб реалізації інтертекстуальності в тексті, апеляції до претексту. Апеляція до першоджерела одиниці, тобто прецедентного феномену, може бути прямою і непрямю. Пряма вербальна апеляція становить використання елемента тексту-донора з обов'язковою вказівкою на джерело його походження. Для непрямой апеляції характерним є латентний зв'язок між текстом-донором і текстом-реципієнтом; цей зв'язок має встановити сам читач і в такий спосіб повною мірою зрозуміти значення вжитої одиниці. Засобами прямої апеляції є цитати та згадки, непрямую апеляцію реалізують прецедентні одиниці (імена та вирази) та алюзії.

Цитата є дослівним відтворенням декількох компонентів першоджерела з вказівкою на нього. Зазвичай мотивом її використання є апеляція до авторитету, ілюстрація наведених аргументів або додаткова аргументація. Згадка становить вказівку на цитату, причому вона, як правило, подається не дослівно, а перефразовано, проте з посиланням на її джерело. Алюзія є непрямим засобом апеляції до першоджерела, що актуалізовано в тексті описово, без використання його специфічних атрибутів.

Джерелами прецедентних феноменів можуть поставати будь-які сфери суспільного та культурного життя лінгвокультурної спільноти, найпродуктивнішими серед яких є суспільна сфера (політика, значущі суспільні та історичні події, дати і локації, суспільні та історичні діячі та об'єднання, політичні лозунги та словесні кліше), сфера науки і мистецтва (наукові галузі, література, фольклор, міфологія, телебачення, реклама та естрадне мистецтво, кінематограф), сфера релігії (всі наявні конфесії та вірування). Серед перерахованих сфер-джерел найпліднішими виявилися підгрупи політики, значущих суспільних та історичних подій та літератури, що можна пояснити активністю політичного життя України та зацікавленістю в ньому громадян; а також тим, що літературні образи є найяскравішими та емоційно навантаженими для читацької аудиторії сучасних медіа.

Одна з особливостей функціонування прецедентних одиниць у текстах сучасних ЗМІ – їх трансформована структура. Найчастіше модифікаціям різного ступеня піддаються прецедентні вирази; за рахунок їхньої багатокomпонентної структури навіть після трансформацій вони залишаються впізнаваними, а значить дієвими для реципієнтів. Значно складніше модифікувати структуру прецедентних імен, тому трансформації прецедентних одиниць цього типу зустрічаються вкрай рідко.

Модифікації можуть відбуватися на будь-якому мовному рівні, проте найпоширенішими й найефективнішими є трансформації лексичного наповнення прецедентних одиниць. Основними типами модифікацій на лексичному мовному рівні можна вважати додавання або заміну елемента та усічення структури одиниці. Крім зазначених різновидів трансформацій, на синтаксичному рівні можливою також є переставлення лексем у прецедентному виразі, що також часто веде до зміни його синтаксичної структури.

Прецедентні феномени за вербальним вираженням можна поділити на вербальні (ті, що мають словесне вираження) та невербальні (відповідно ті, що такого вираження не мають). У свою чергу вербальні прецедентні феномени можуть бути поділені на власне-вербальні (ті, що мають словесне вираження і точно відтворювані в мовленні) та вербалізовані (ті, що мають словесне вираження, але можуть бути вербалізовані або відтворені в мовленні у різний спосіб). Невербальні ж феномени поділяються на вербалізовані (ті, що можливо описово відтворити в мовленні) та невербалізовані.

З опертям на погляди В.В. Красних, за ступенем універсальності прецедентні феномени поділяємо на соціумно-прецедентні (відомі будь-якому пересічному представнику того чи іншого соціуму (конфесійного, професійного тощо) та входять до колективного когнітивного простору); національно-прецедентні (відомі будь-якому пересічному представнику тієї чи іншої національно-лінгвокультурної спільноти та входять до національної когнітивної бази); універсально-прецедентні (відомі будь-якому пересічному сучасному *homo sapiens* та входять до «універсального» когнітивного простору).

На підставі національної приналежності джерела прецеденту виокремлюємо власне-українські (джерелом прецедентності постають українські реалії); запозичені (джерелом прецедентності є іноземні реалії) та радянські прецедентні феномени (джерелами є реалії часів СРСР, тією чи іншою мірою успадковані сучасним суспільством).

У дискурсі ЗМІ прецедентні одиниці можуть функціонувати самостійно або в складі комплексу інших прецедентних одиниць та художньо-зображальних засобів. Основними способами розташування прецедентних одиниць у тексті є прецедентні ланцюжки, парадигми та контамінанти.

Спектр функцій, виконуваних прецедентними одиницями в медійному дискурсі, є досить широким, проте до основних варто зарахувати атрактивну (функцію привернення уваги читачів), моделювальну (функцію формування уявлення про світ у вигляді певної моделі), консолідувальну (функцію об'єднання автора повідомлення з читачем, на підставі чого між ними встановлювано довіру), евфемістичну (функцію подання певної інформації у менш різкій або грубій формі), прагматичну (функцію впливу на читача через нав'язування певних оцінок), естетичну (функцію «прикрашання» тексту, що має викликати в реципієнта повідомлення позитивний відгук). Прецедентні одиниці є також ефективним аксіологічним засобом, що пояснює їхню широку вживаність у публіцистичному дискурсі, метою якого є оцінювання явищ суспільного життя і вплив на свідомість читача.

РОЗДІЛ 3. СУГЕСТИВНІСТЬ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ОДИНИЦЬ У МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ

Формування громадської думки та вплив на реципієнта становить одну з основних функцій медійного дискурсу, який організовує та впорядковує динамічно змінювану картину світу. На сьогодні арсенал засобів впливу на масового адресата майже невичерпний. Автори послуговуються як експліцитними, так і імпліцитними інструментами переконання, вдаються до впливу на розум та емоції адресатів, використовують для цього вербальні та невербальні засоби.

Однією з найефективніших маніпулятивних технологій є сугестія, або навіювання, що становить такий різновид впливу, що сприймається без критики, результатом якого є спонукання до певних дій та корекція картини світу або соціально-політичних настанов реципієнта. Сутність цього явища полягає в емоційному імпліцитному впливі на особистість, унаслідок якого вона «приймає на віру те, що не впливає з її власного емпіричного досвіду» [Чанышева 2012: 141-144].

Сугестивний потенціал притаманний багатьом мовним (мовленнєвим) одиницям, у тому числі й прецедентним. Навіювання може бути зреалізоване на всіх мовних рівнях, проте найбільшій ефективності сугестивна стратегія набуває, якщо втілюється через прецедентні одиниці на лексичному та синтаксичному рівнях мови.

Оскільки сугестія впливає на реципієнта інформації латентно, основним засобом протидії їй є розпізнавання «сугестивних» засобів у тексті, що уможливорює сприймання інформації критично й раціонально.

3.1. Феномен мовної сугестії

Мовна сугестія (навіювання) є одним із найефективніших засобів впливу на адресата інформації, що зумовлює частоту її використання в дискурсі ЗМІ,

основним завданням якого постає формування думки масового адресата щодо певних соціальних подій і явищ.

Загальний механізм сугестії ґрунтовано на апеляції до емоцій адресата, виведенні його зі стану «емоційної рівноваги», що призводить до некритичності сприйняття інформації та формування її нерациональної оцінки. Проте оскільки реципієнт сам оцінює подану інформацію, незважаючи на емоційний стан утворюється ілюзія об'єктивності здійсненої оцінки.

3.1.1. Сутність сугестивних технологій

Вивчення маніпулятивних стратегій у дискурсі ЗМІ має досить тривалу історію. Ця проблема неодноразово висвітлювалася у працях зарубіжних та вітчизняних дослідників, серед яких слід відзначити дослідження Ж. Еллюля, Е. Пратканіса та Е. Аронсона, Г. Джоуетта та В. О'Доннелл, Ф. ван Імерена та Р. Грутендорста, І.Ю. Черепанової, А.О. Данилової, Ю.М. Іванової, В.Є. Чернявської, О.С. Іссерс, Б.Ф. Поршнева, Т.В. Стасюк, Л.Є. Сорокіної, О.Г. Рудої, В.В. Різуна, Б.В. Потятиника, О.Д. Кузнецової, Т.Ю. Ковалевської та ін. Мовний вплив вивчається в різних аспектах: лінгвістичному, психологічному, когнітивному тощо. Ми зосереджуємо увагу на дослідженні мовних механізмів сугестії (її лінгвістичного складника).

М.Р. Желтухіна кваліфікує сугестію як «процес впливу на психіку адресата, на його почуття, волю та розум, що пов'язано зі зниженням усвідомлюваності, аналітичності та критичності під час сприйняття інформації» [Желтухіна 2004]. О.В. Шелестюк доповнює подану дефініцію явища навіювання і зазначає, що такий вплив здійснювано за рахунок «послаблення контрольної-регулятивної функції, зниження критичності в процесі сприйняття та реалізації навіюваного змісту, а також завдяки відсутності цілеспрямованого активного розуміння, розгорнутого логічного аналізу й оцінки з боку реципієнта» [Шелестюк 2009: 11].

Сугестія завжди апелює до емоцій, почуттів, звичок і цінностей адресата, через них впливає на його підсвідомість і таким чином змінює або формує нові настанови, переконання, продукує певні психічні стани, спонукає до дій [Трубіцина 2013: 126]: *Молоді гонники, що зривали синьо-жовті прапори й тризуби з фасадів держустанов, відмовляються визнавати, що саме вони своїми деструктивними діями позбавили власних «дідусів, що воювали», пенсійних виплат, зруйнувавши систему, яка давала їм оті кошти. Як це так – грошей немає? Такого не може бути!* (Тиждень. – 14.11.2014); *Продаються місця у виборчих комісіях. Дорого! Діяльність ОВК перетворилася на фарс. Там працюють сестри, швагри, подружки, сусіди керівників районної влади* (Високий замок. – 04.09.2012); *Міністру внутрішніх справ Анатолієві Могильову подарували автомобіль «Кадиллак Ескалейд» цього року випуску. Коштує понад 1 млн грн. Придбали з порушенням законодавства – без проведення тендеру й без дозволу Кабміну* (Газета по-українськи. – №1069. – 03.08.2010).

В.В. Чубур визначає механізм сугестії в такий спосіб: «збуджується емоційна сфера і одночасно гальмується розумова, внаслідок чого інформація починає сприйматися без критичної оцінки та логічного аналізу» [Чубур 2007: 158].

Однією з визначальних рис сугестії є її прихований характер, що дозволяє здійснити вплив на адресата латентно і відповідно найефективніше. За рахунок імпліцитності сугестивних засобів реципієнт зазвичай не помічає їх наявності в тексті і тому є «відкритішим» для навіювання, нав'язування думки, моделі реальності, формування певного світобачення: *Яку загрозу представляла 54-річна жінка, яка разом з чоловіком і донькою навіть не перебували на Банковій, а йшли по Інститутській, повертаючись додому, не можу збагнути. Що відбувалося в голові бойовика «Беркуту», який наздогнав цю родину і почав гамселити, може встановити тільки психіатр* (Українська правда. – 11.12.2014); *І тут показовою є реакція регіоналів на негативні висновки Венеціанської комісії, оприлюднені 19 червня. У них вона звертає увагу на те, що в згаданому документі закладені високі ризики узурпації влади. [...] Проте*

керівник фракції ПР у парламенті Олександр Єфремов уже заявив, що «рішення прийматимуть депутати в сесійному залі так, як вважають за потрібне» (Український тиждень. – №27. – 04.07. – 10.01.2013).

І.А. Авдеєнко щодо цього зазначає: «Сугестивна ефективність конструкції безпосередньо залежить від прихованості прагматичної мети тексту: чим менше процес і смисл зміни концептуальної системи реципієнта перебуває у фокусі уваги під час отримання повідомлення та інтерпретації, тим менше виникає контрсугестивних реакцій і тим вищою є ефективність сугестивного впливу» [Авдеєнко 2001]. Латентний характер навіювання створює в реципієнта «ілюзію самостійності вибору власної поведінки» [Руда 2012: 48].

Важливим чинником ефективності реалізації сугестивної стратегії у медійному дискурсі вважаємо ступінь довіри адресата до джерела повідомлення. У випадку, коли рівень такої довіри достатньо високий, критичність сприйняття інформації значно знижено і відповідно збільшено її маніпулятивний потенціал. Отже, рівень довіри до відправника повідомлення є прямо пропорційним ступеневі впливу цього повідомлення на реципієнта. Основними способами формування довіри до адресанта інформації вважаємо такі:

- 1) єднання відправника і реципієнта повідомлення на ґрунті спільних цінностей, традицій (наприклад, національної ідентичності, належності до однієї соціальної групи, спільного досвіду і фонових знань);
- 2) апеляція до проблем, що близькі адресатові;
- 3) посилення на авторитетні джерела (іноземний досвід, думку «незалежних експертів»);
- 4) вживання розмовної лексики, що створює атмосферу невимушеної розмови з близькою людиною, другом [Сахарук 2014в].

Л.Л. Ільницька перераховує такі чинники ефективності сугестії в дискурсі: «соціальний статус сугестора; психічні особливості сугеренда; стосунки, що склалися між ними; особливості конструювання сугестивного повідомлення; мовні компетенції адресата й адресанта» [Ільницька 2006].

На нашу думку, наведений перелік варто також доповнити чинниками імпліцитності, ступеня емоційності повідомлення, рівнем довіри до джерела інформації, а також чинником національної належності (про останній параметр див. нижче).

О.В. Шелестюк, О.Т. Юданова, М.Р. Желтухіна, Л.Л. Ільницька, В.Є. Чернявська, О.С. Іссерс, Т.В. Науменко, І.Ю. Черепанова, Г. Джоуетт та В. О'Доннелл вважають сугестію однією з маніпулятивних стратегій.

Згідно з поглядами В.Є. Чернявської, маніпуляцією є мовний вплив, спрямований на неявне, приховане спонукання адресата до здійснення певних дій; «приховане впровадження у його свідомість бажань, ставлень, настанов, що слугують інтересам відправника повідомлення, які необов'язково збігаються з інтересами адресата. Мета мовної маніпуляції – схилити адресата до прийняття певних висловлень за істинні без урахування всіх аргументів» [Чернявская 2006: 19]. Незважаючи на те, що більшість дослідників маніпулятивного впливу поділяє думку про деструктивний характер маніпуляції, в деяких працях за характером перлокутивного ефекту розрізняють продуктивну і непродуктивну (в інших класифікаціях – «добру» і «погану», «меліоративну» («позитивну») і «пейоративну» (негативну) [Шкіцька 2012: 17-18]) маніпуляцію. Перший різновид прихованого впливу спрямований на формування атракції, позитивне привернення до себе партнера по комунікації; до цього типу зараховують тактики педагогічного дискурсу, жанри компліменту, схвалення тощо, різні прийоми запобігання маніпуляції, наприклад контрманіпуляцію [Руда 2012: 49]. Другий тип маніпуляції відповідно має на меті навіювання відповідних поглядів і способів мислення, що зазвичай відбивають не об'єктивний стан речей.

У працях вітчизняних і зарубіжних дослідників презентовано різні підходи до кваліфікації місця навіювання у системі засобів мовного впливу. Одну з найвикінченіших класифікацій інструментів маніпуляції подає Т.В. Науменко, яка зараховує сугестію до інструментів пропаганди [Науменко 2004].

Дослідниця розглядає маніпуляцію як родове поняття щодо пропаганди й агітації та тлумачить її як будь-який вплив, що має на меті зміну поведінки об'єкта у потрібному для суб'єкта напрямку, що здійснювано без відома/згоди об'єкта [Науменко 2004: 103]. Відповідно видами маніпуляції Т.В. Науменко вважає агітацію та пропаганду.

Якщо агітацію можна кваліфікувати як простий експліцитно виражений заклик до певної дії, то пропаганда становить «поширення знань, що формують фундаментальні основи світобачення, прийнятні з погляду діючих політичних суб'єктів. Пропаганда апелює до несвідомого, це прихована маніпуляція страхами і бажаннями» [Науменко 2004: 101].

Г. Джоуетт та В. О'Доннелл визначають пропаганду як «цілеспрямоване і систематичне прагнення формувати сприйняття, маніпулювати знаннями і спрямовувати поведінку для досягнення реакції, що сприяє реалізації бажаної пропагандистом мети. Вона має бути пов'язана з потребами, інтересами, настановами і прагненнями особистості» [Jowett 2012: 7]. О.Г. Руда називає пропаганду маніпуляцією в політиці та тлумачить першу як «поширення через засоби масової комунікації політичних, філософських, наукових та інших поглядів і ідей з метою закладення їх у суспільну свідомість і активізації масової практичної діяльності» [Руда 2012: 55].

Інструментами (або етапами) пропаганди Т.В. Науменко вважає інформування, переконання та навіювання. Сугестія може виявлятися у формуванні нових реакцій мас, посиленні вже наявних реакцій, зміні попередніх реакцій. Основним завданням навіювання є вплив на стереотипи і настанови реципієнтів [Науменко 2004: 108].

На наш погляд, імпліцитний характер сугестії вводить її до окремого типу маніпулятивних технологій. Саме за параметром латентності варто протиставити навіювання агітації та пропаганді як відкритим (у випадку пропаганди – відносно відкритим) засобам впливу. Пор. агітацію: *Ви називаєте екстремістами людей які хочуть жити по заповідям? Ви хочете стріляти в людей, яких зубожілих і деморалізованих, було доведено до відчаю? Всі ви декларуєте християнські цінності. Вчиніть тоді по-християнськи, і зупиніть*

силу! Зрозумійте, зачистка Майдану нічого не вирішить. Будуть з'являтися нові Майдани. І це тільки погіршуватиме ситуацію в країні. Зробіть цей надважливий МИРНИЙ крок. Доля країни в ваших руках і на вашій відповідальності (Українська правда. – 19.02.2014); і пропаганду: Україна посіла 62-е місце серед 133 країн у світовому рейтингу соціального розвитку, випередивши Білорусь (66-е місце), Молдову (70-е місце) і Росію (71-е місце). Рейтинг базується на оцінці трьох основних напрямів: задоволення базових потреб, основи добробуту і можливості. Для оцінки використовують 52 показника. [...] Україна одержала 65,69 балів зі 100 можливих, продемонструвавши досить високі показники в сфері медичного забезпечення, доступності вищої освіти та харчування (Українська правда. – 09.04.2015); У Великій Британії спалили величезне опудало Путіна. Щороку в листопаді у країні влаштовують вогняні гуляння на честь невдалого замаху на англійський парламент – так званої «Порохової змови». У місті Льюїс цьогоріч найстрашнішим чудовиськом обрали президента РФ Владіміра Путіна. Там вулицями провезли велику ляльку з обличчям Путіна – в купальнику і на танку, а потім його традиційно спалили (Тиждень. – 06.11.2014) (правопис автора статті збережено).

Від стратегії переконання (аргументації) сугестію відрізняє те, що вона «виключає раціональне начало і спирається тільки на асоціативно-чуттєві сторони свідомості»: *Дуже рідко в житті трапляється, щоби в будь-якому протистоянні, будь-якому конфлікті – від сварки між сусідами до великої війни – одна сторона цілком мала рацію, а інша, навпаки, цілком помилялася. [...] Але зараз в Україні ми маємо справу з винятком: ось тут добро, ось тут зло, причому зло абсолютне, без ніяких там нюансів і напівтонів (Український тиждень. – №8. – 20.02. – 26.02.2014).* Натомість персуазивний вплив (аргументація) становить «досягнення бажаної мети через переконання з опертям на раціональне обґрунтування» [Чернявская 2006: 29]: *«Русский мир» – це сучасна й у потенціалі вельми ефективна форма братерської взаємодії всіх народів, причетних до російської культури, до сфери її благосного впливу. [...] Немає нічого більшого далекого від реального стану справ, ніж подібні заяви. По-*

перше, від самого свого початку Британська чи Французька колоніальна імперія та імперія Романових типологічно відрізнялися. [...] По-друге, Британська та Французька колоніальні імперії вже у ХІХ, тим більше у ХХ столітті несли народам підкорених країн не тільки безправ'я, а і найпередовіше європейське право, не тільки деспотичне адміністрування, а й демократичні засади самоврядування [...] По-третє, на відміну від Британії та Франції, Російська імперія перетворилася на тоталітарну Советську, яка в 1930-80 роках набувала дедалі більше і більше ознак спадкоємності щодо своєї попередниці...
(Тиждень. – 23.09.2011)

У дискурсі ЗМІ різні факти, події, взагалі «соціальна реальність інтерпретуються у вигідному для авторів повідомлення світлі, нав'язуючи загалу потрібне розуміння і дії, що з них випливають» [Різун 2003: 3]. Т.Г. Добросклонська щодо цього слушно зауважує, що значний маніпулятивний потенціал притаманний текстам аналітичного спрямування, що містять «не лише інформаційний складник (висвітлення певної події), але й складник прагматичний (авторський коментар до цієї події, її оцінку, аналіз), і виконують інтерпретаційну (ідеологічну) функцію» [Добросклонская 2008: 58].

3.1.2. Основні механізми мовної сугестії

Арсенал засобів мовної сугестії в дискурсі є майже невичерпним. Він визначається інтенцією автора, умовами творення і типом дискурсу та особливостями сприйняття інформації конкретним адресатом.

О.С. Іссерс вважає, що вплив на формування думки адресата здійснювано через специфічну суб'єктивну інтерпретацію дійсності автором повідомлення. Дослідниця виокремлює такі її типи:

- 1) стратегія інтенсифікації, що полягає в акцентуванні уваги на власних перевагах та успіхах і недоліках інших; це «гра на підвищення, перебільшення власних позитивних якостей»; до засобів реалізації такої стратегії зараховано гіперболу, повтор, графічні ефекти тощо;

- 2) стратегія применшення, сутністю якої є приховування своїх недоліків та чужих переваг; до засобів реалізації стратегії применшення належить замовчування та «термінологічний туман», тобто використання складних і незрозумілих пересічному адресатові термінів;
- 3) стратегія перетворення (переважно – викривлення) образу ситуації, що може полягати в додаванні до образу неіснуючих або непринципових фактів, «спрощення» та узагальнення ситуації або навпаки її ускладнення [Иссерс 2011: 55-59].

В.В. Різун визначає такі способи впливу на маси у медійному дискурсі:

- 1) «дозування негативних та позитивних дрібниць» [Різун 2003: 118];
- 2) «використання порівняння для визначення тенденцій і масштабів явища» [Різун 2003: 119];
- 3) «спеціальний підбір фактів для посилення або послаблення висловлення» [Різун 2003: 120];
- 4) невідокремлення самого факту від його оцінки;
- 5) посилання на авторитетні джерела й статистичні дані [Різун 2003: 121-122].

Базовими принципами прихованого впливу на реципієнта А.О. Данилова вважає принцип референції та композиції. Перший полягає у співвідношенні повідомлення з дійсністю і може бути реалізований через хибні презумпції та віддалення сигніфіката від денотата. Принцип композиції становить специфічне групування мовних блоків з метою максимального впливу на аудиторію [Данилова 2011: 42-45].

В.Є. Чернявська виділяє комплекс персуазивних прийомів і засобів [Чернявская 2006: 48-67], до яких зараховує:

- 1) створення семантичного поля «свої», що може бути зреалізоване через вживання інклюзивних займенників першої особи множини (*ми*), що створює семантику колективного автора;

- 2) «вказівка на коло потенційних адресатів, що має обов'язково позитивну оцінку» (для справжніх чоловіків..., справжнім патріотам...) [Чернявская 2006: 50];
- 3) «подання інформації за принципом 'плюс – мінус', коли своє протиставляється чужому» [Чернявская 2006: 51]; цей прийом може бути втілений засобами антитези, контрасту та ін.;
- 4) «опертя на стереотипи, соціальні норми, авторитет» [Чернявская 2006: 52];
- 5) використання «порожніх слів», тобто слів, що не беруть участі у творенні смислу висловлення;
- 6) оперування кількісними та статистичними даними, а також квазітермінами;
- 7) невираження суб'єкта мовлення, що посилює «об'єктивний», «нейтральний» характер викладу інформації;
- 8) відсутність перформативних дієслів;
- 9) нав'язування пресупозицій;
- 10) створення образу опонента.

У монографічній праці О.Г. Рудої [Руда 2012] розгорнуто проаналізовано інструментарій способів прихованої маніпуляції (сугестії), до якого, на погляд дослідниці, належать такі:

- 1) фальшування дійсності (створення та підживлення міфів; використання семіотичної опозиції 'свій' – 'чужий' для поляризації населення; позиціонування суб'єктів і об'єктів ситуації; дезінформація; інтерпретація фактів; дискредитація; «навішування ярликів»; стереотипізація; підміна понять; гіпостазування; апелювання до логіки та моралі);
- 2) використання маніпулятивних прийомів у безпосередній комунікації (еквівокація (зміна теми); повторювання і градація);
- 3) використання кванторів, слів тотальності та статистичних даних;
- 4) використання аналогій;
- 5) видавання окремого погляду за народну думку;

- б) гра на почуттях (створення скандалу);
- 7) солідаризація (заклики; «ховання» за «ми»; демонстрування і підкреслення щирості);
- 8) посилення на авторитети.

Отже, реалізація сугестивних інтенцій у дискурсі мас-медіа може відбуватися у різний спосіб і з залученням цілого комплексу різноманітних мовних і невербальних засобів. З оперттям на праці О.С. Иссерс [Иссерс 2011], Л.Л. Ільницької [Ільницька 2006], В.В. Різуна [Різун 2003], А.О. Данилової [Данилова 2011], В.Є. Чернявської [Чернявская 2006] та О.Г. Рудої [Руда 2012] ми виокремлюємо такі тактики сугестії в українському медійному дискурсі:

- 1) іронія, глузування: *Вікторіві Федоровичу не щастить із ялинками. То на нього кидається вінок, сплетений із ялинового гілля, то президент збагатить державну мову містким словом «йолка», то, нарешті, доводиться йому освятити візитом новорічне дерево, котре й не дерево взагалі. Принаймні, головна новорічна ялинка країни, вогні на якій Янукович урочисто запалив, відгородившись від глядачів подвійним парканом і під охороною снайперів, цього року – штучна* (Тиждень. – 22.12.2011);
- 2) критика: *З наближенням Різдва Христового аморфність каналів досягала апогею, а тенденція курсу на секонд-хенд з російського плеча не змінилася, а лише загострилася. У час Різдвяних свят, на який канал не перемкнеш, скрізь – як не Малоросія з телевізійним харчем зі столу “високих господ”, то Хохляндія, подивившись на третьосортний продукт якої (навіть не ретро, а звичайнісінька шароварщина), здається, що ані музики, ні культури ця країна не має* (Високий замок. – 09.01.2013);
- 3) «навішування ярликів», або стереотипізація: *За іншими критеріями люди, зайняті тепер у структурах «народної республіки», діляться на кілька груп і підгруп. «Ідейні». Тобто ті, хто свідомо підтримував «ДНР» від самого початку. Мотивація в них різна, всередині себе вони діляться на дві підгрупи – «республіканці» й «антикіяни». [...] Друга*

велика група в «ДНР» – «зраджені». Ці люди вважають, що з ними обійшлися несправедливо, і приєдналися до «республіки» в основному, спонукувані бажанням помститися або страхом і розгубленістю. [...] А ще є «адреналінові туристи». На запах крові злетілися охочі постріляти з усього світу. Включаючи цілком благополучні країни (Дзеркало тижня. – №34. – 26.09. – 02.10.2014);

4) апеляція до авторитетного джерела та статистичних даних: *Це геноцид найстійкіших соціальних одиниць, які проявляли національну свідомість і боролися за незалежність не тільки в Україні... Важливим підтвердженням цьому є висновок доповіді Комісії Конгресу США з дослідження фактів голоду в Україні: «Це був не просто голод, а геноцид. Сталін організував його проти етнічних українців, де б вони не проживали» (Газета по-українськи. – №1326. – 24.11.2011).*

5) апеляція до соціальних норм, логіки і моралі: *Люди вийшли відстоювати свою Гідність, своє право жити в нормальній європейській державі... Ну хіба можна не розуміти настільки очевидних речей? (Високий замок. – 12.12.2013);*

б) маскування авторської інтенції під загальновідомий факт: *Усім відомо про знецінення людських чи, якщо хочете, християнських цінностей у царині політики, проте мало хто критикує це явище. Здебільшого всі стверджують, що потрібно зберігати презумпцію невинуватості й право на приватність причетних осіб (Український тиждень. – №39. – 25.09. – 01.10.2014);*

7) змішування фактів з міркуваннями про них: *Безумовно, Янукович не міг не помітити, що Меркель на саміті пройшла повз і не привіталася, але це реакція на рівні фізіології. Ну неприємно, але поки що не зачіпає шкурних інтересів (Український тиждень. – №24. – 14.06. – 20.06.2012);*

8) «поляризація» ситуації на «своє» і «чуже»: *Це буде значний внутрішній удар, а колишні регіонали, котрі півтора роки тому*

звозили до Києва тітушок стануть авангардом – передовим загonom російських військ, які просуватимуться вглиб країни «на Київ» та «на Львів». Тому маємо виграти бій в реваншу. У війні, де проти нас потужний зовнішній ворог і забезпечені всім потрібним колабораціоністи. [...] Ми отримали більше, ніж потрібно сигналів для того, щоб зрозуміти, що постали перед загрозою, силу якої складно переоцінити. Дії наші повинні бути адекватними. Благо, що народ продовжує лишатися фактором політики. І нашою стратегічною перевагою є те, що цього не зрозуміли ані в Кремлі, ані місцевий олігархат. А влада відмовляється це розуміти – не хоче з тим миритися. Це наш козир... в бою за Україну. У війні, де всі проти нас (Українська правда. – 25.05.2015);

- 9) категоричність подання інформації або навпаки «згладжування кутів»: *АТО – читай, війна – триває. Ворог продовжує схилити на свій бік українських громадян та їхніми руками руйнує нашу державу. [...] **Жоден державний службовець – сепаратист чи зрадник – не покараний** (виділення не наше – І.Б.). Натомість притягнуто до відповідальності півтора десятки безробітних, про людське око, а потім їх звільнено від відбування покарання. Влада своєю млявістю та нейтралітетом щодо сепаратистів і зрадників просто збільшує їх кількість (Українська правда. – 14.05.2015).*

Отже, сугестія становить засіб імпліцитного впливу на емоції та почуття реципієнтів, що опосередковано впливає і на їхню свідомість та поведінку. Чинниками ефективності реалізації сугестивної стратегії в тексті вважаємо їхню латентність, емоційність, а також рівень довіри адресата до джерела інформації. Власне явище сугестії кваліфікуємо як різновид маніпуляції поряд із пропагандою та агітацією. До базових сугестивних тактик зараховуємо іронію, критику, «навішування ярликів», апеляцію до авторитетного джерела, змішування фактів з міркуваннями про них тощо.

3.2. Прецедентність як джерело навіювання в українському медійному дискурсі

Прецедентність становить один із найефективніших засобів втілення стратегії навіювання в медійному дискурсі, оскільки одиниці цього типу є потужним засобом реалізації емоційної оцінки. Оцінювання в цьому випадку здійснювано непрямо: прецедентна одиниця апелює до емоційно значущого прецедентного феномена, ставлення до якого переноситься і на оцінюване явище. Р. Мун описує такий тип оцінки як «витончену, непряму, дистанційовану за рахунок кодування засобами спільних припущень та цінностей» [Moon 1998: 269]. Саме солідаризація автора та адресата оцінки на ґрунті спільної когнітивної бази, цінностей, національності є основою довіри адресантові, дослухання до його думки. Реципієнт мимоволі оцінює описуваний предмет чи подію за пропонованим «шаблоном», тому зазвичай не усвідомлює здійснюваного сугестивного впливу на формування власної думки, що є одним із визначальних критеріїв ефективності застосування стратегії навіювання.

3.2.1. Прецедентна одиниця як один із засобів реалізації сугестивних намірів у медійному дискурсі

Переважна більшість визначених сугестивних тактик медійного дискурсу може бути реалізована засобами прецедентних одиниць. Одним із найбільш ефективних і частотних способів здійснення сугестивного впливу є так зване «навішування ярликів», або стереотипізація, коли на описуване явище або подію переносять ознаки певного прецедентного феномена і відповідно ставлення до нього. Наприклад, *Їхнє місце як мінімум у СІЗО, а далі вже, залежно від заслуг, – валізка й вокзал або нари, але наразі звістки про масові арешти закордонних помічників поодинокі. Зрештою, те саме стосується й добровільної п'ятої колони диванних експертів* (Український тиждень. –

№14. – 03.04. – 10.04.2014). Прецедентний вираз *п'ята колона* актуалізує прецедентну ситуацію часів громадянської війни в Іспанії у 30-х рр. минулого століття, коли, окрім підготовлених військових бойових загонів, генерал Франко мав потужну мережу своїх агентів серед мирного громадського населення. Прецедентний феномен *п'ята колона* є символом зради, шпигунства, колабораціонізму, що оцінювано абсолютно негативно в будь-якому суспільстві. Відповідно називаючи «диванних експертів», тобто людей, політична активність яких зводиться лише до розмірковувань про політику в домашньому колі, п'ятою колоною, автор категорично зараховує їх до категорії (тобто «навішує ярлик») колабораціоністів. Однак абсолютно очевидно, що далеко не всі громадяни, які не займають активну політичну позицію, є зрадниками або співпрацюють із ворогом.

Аналогічно критика особи або події може бути реалізована в тексті через співвіднесення їх із негативно маркованим прецедентним феноменом, який несе в собі значний емоційний заряд. Наприклад, *Гетьман Мазепа і його анафема – чудовий привід показати, «як в Україні усе непросто» і, певна річ, «не єдино». Усі, хто закінчував радянську ще школу, знають – іуда, і нічого город городити* (Дзеркало тижня. – №17. – 15.05. – 21.05.2011). Прецедентне ім'я *Іуда* відсилає читача до прецедентного тексту Біблії, в якому Іуда є чи не найбільшим злодієм, зрадником Христа. Прецедентній одиниці *Іуда* властива однозначна пейоративна конотація, яка переноситься у поданому уривку і на історичну фігуру гетьмана Мазепи.

Значний сугестивний вплив притаманний і прецедентним одиницям, що створюють іронічний ефект у дискурсі. Іронічність є показником зниженої оцінки, зневажливого ставлення до певного явища, факту або особистості, в результаті чого нівельовано їхню цінність. Напр., *Переживання за рідних і близьких, гостре відчуття вини від неможливості захистити їх фізично, помножене на чутки, плітки та страхи, перетворюють цивільних людей у глибоких невротиків, схожих на ветеранів із їхнім класичним ПТС а-ля Джон Рембо* (Дзеркало тижня. – №42–43. – 14.11. – 21.11.2014). Прецедентне ім'я вжито в тексті іронічно, про що свідчить частка *а-ля* перед нею. Подану

прецедентну одиницю використано як символ у поп-культурі людини, яка внаслідок витриманих випробувань долі має дещо непередбачувану і неврівноважену поведінку. Однак оскільки вжито одиницю в іронічному контексті, то знижена оцінка стає властивою і всьому уривку, тобто *цивільні люди* стають схожими на Джона Рембо «карикатурно», отже, їхні психологічні переживання гіперболізовано, відповідно вони не повинні сприйматися серйозно.

Сугестивна тактика апеляції до авторитетного джерела може бути реалізована через прецедентні одиниці лише умовно, оскільки така апеляція має здійснюватися не приховано (що є властивим для прецедентних одиниць), а експліцитно, щоб навмисне наголосити на авторитетності джерела, на яке посилаються. Напр., *Однак найбільші проблеми християн зосереджуватимуться в місцях, описаних у Біблії: 2013-й стане одним із найскрутніших років у історії Христової віри на Близькому Сході* (Тиждень. – 04.01.2013). У наведеному реченні прецедентне ім'я *Біблія* використано афористично (див. п. 2.6.1.), тобто апеляцію до прецедентного феномена здійснювано не латентно, а через інтертекстуальну згадку.

Апеляцію до соціальних норм і моралі здійснювано через вживання в тексті прецедентних одиниць, що актуалізують особливо значущі емоційно навантажені прецедентні ситуації або тексти, які містять вияви кричущої соціальної несправедливості або жорсткого порушення моральних норм. Наприклад, *Ефіри телеканалів заповнені документально підтвердженими сюжетами про цілеспрямоване і масове заподіяння працівниками міліції тяжких тілесних ушкоджень учасникам акцій протесту, наприклад, втрата багатьма з них зору на одне око. Сюжетами про відверті й демонстративно публічні приниження честі й гідності людини, застосування щодо неї катування – роздягання людини догола на п'ятнадцятиградусному морозі, та мовчазне спостереження за цими діями старших офіцерів «Беркуту», які, тим самим, схвалюють їх* (Українська правда. – 10.02.2014). У наведеному уривку актуалізовано прецедентну ситуацію катування учасника Євромайдану працівниками правоохоронних органів у лютому 2014 р., яка викликає

обурення й роздратування, втрату емоційної рівноваги, що створює сприятливі умови для здійснення сугестивного впливу.

Тактику змішування фактів із міркуваннями про них зазвичай реалізовувано не лише засобами прецедентних одиниць, а через цілу сукупність художніх засобів, мета яких – створити певний образ, імідж ситуації, нав'язати реципієнтові авторську оцінку. У такому випадку частотним є вживання стилістично маркованої й емоційної лексики, а також аксіологічних одиниць, якими постають одиниці прецедентні. Наприклад, *Мляві, безпорадні заяви українських офіційних осіб з приводу теракту в Донецьку і нашого відступу потонули в інформаційній вакханалії, яку розкручує протилежна сторона. Там кожену хвилину йдуть нові вкидання – про міномети, що кочують, про полонених кіборгів, про загиблих. З нашого боку нудні монологи Лисенко, яким немає ні краплі довіри і від яких вже нудить* (Тиждень. – 22.01.2015). Прецедентне ім'я *вакханалія* використано як яскравий образ розгулу, неконтрольованої ситуації, що сприймається переважно негативно. Загальний негативний образ описуваної в тексті ситуації доповнено також метафорами *мляві, протилежна сторона розкручує, від яких вже нудить* тощо. Отже, автор прагне не подати більш-менш об'єктивну оцінку подій і ситуації, але навпаки найвиразніше описати своє ставлення до них.

Протиставлення категорій «свого» та «чужого» є конститутивною ознакою політичного дискурсу (або медійного, темою якого є політика). Зміст опозиції «своє – чуже» К.С. Серажим визначає як «те, що належить (не належить) особі або групі (чи суспільству загалом), до якої вона входить, а також те, що її стосується (не стосується)» [Серажим 2002: 214]. За словами дослідниці, поняття «своє» та «чуже» часто стають синонімами до понять «добре» і «погане», «прийнятне» і «неприйнятне» відповідно [Серажим 2002: 213]. Отже, змістове наповнення категорії «своє» переважно містить позитивну оцінку, а категорії «чуже» – негативну.

Опозицію «своє – чуже» кваліфіковано в роботах різних гуманітарних напрямків як концепт, архетип, антиномія, дихотомія, однак ми розглядатимемо це протиставлення як архетипову бінарну опозицію (за А.В. Квакіним [Квакин

2001]). Як архетип протиставлення «своє – чуже» «працює на самоідентифікацію суспільства та нації» [Квакин 2001], визначає соціальну поведінку її представників та формує картину світу.

Більшість учених (А.В. Квакін, М.М. Іванов, О.В. Баляснікова, В.Г. Фельде, О.Г. Руда, К.С. Серажим) сходяться в тому, що архетипова опозиція «своє – чуже» є універсальною, такою, що спирається на спільну когнітивну базу представників усіх лінгвокультур. Архетипи є вродженими неусвідомлюваними психічними структурами, це «узагальнені, фундаментальні утворення, глибоко вкорінені у свідомості та поведінці людей, що формують константні моделі життя, його розуміння та пояснення» [Шелестюк 1997: 135]. Архетипи є подібними до інстинкту і стосуються колективного несвідомого [Гатальська 2005: 221]. Апеляція до них означає апеляцію до підсвідомості, тому вони мають чи не найсильніший вплив на реципієнта інформації. Наприклад, *Але є речі безперечні – ми хочемо, щоб по всій країні цвіли вишневі садочки, гули біля біло-рожевої піни з пелюсток хрущі, снували забруднені пилком бджоли, щоб пахло не згорівшим порохом, а свіжим молоком і яблуками... І за це ми готові битися. ... За те, щоб не припхався з автоматом якийсь Моторола, щоб ніяка свиня не розказувала нам, що тут не ненька, а якась там Новоросія, бо так здалося якомусь недомірку* (Обозреватель. – 26.06.2014). У наведеному уривку тексту автор використовує прецедентні вирази (та алюзії) *садок вишневий коло хати, гули хрущі* для поетизації образу Батьківщини. Наведені одиниці в переважній більшості українців асоційовані навіть із дещо стереотипним виявом патріотизму та любові до рідного краю. Як антитезу вжито прецедентні імена *Моторола, Новоросія*, які супроводжуються метафорами *свиня, недомірок*, зневажливими висловами *якась там, якийсь*. Отже, «своє», «українське» актуалізовано через позитивно марковані прецедентні одиниці, які перебувають в оточенні такої ж «позитивної» лексики. Натомість «чуже» виражене засобами різко негативної оцінки, зниженої образливої лексики. Відповідно аналогічне ставлення до зіставляваних ситуацій прагне сформувати автор у реципієнта.

Для втілення вказаної тактики протиставлення «свого» і «чужого» прецедентні одиниці, що реалізують архетип «своє», є переважно національно-прецедентними за ступенем універсальності та питомо-українськими за походженням. Ужиток такого типу одиниць підвищує рівень консолідації автора й адресата повідомлення на ґрунті спільності когнітивної бази та національної ідентичності, що створює сприятливі умови для здійснення сугестивного впливу.

Інші виділені тактики навіювання не можуть бути зреалізовані суто засобами прецедентності, хоча водночас прецедентні одиниці можуть бути в цьому допоміжними засобами. Наприклад, маскування авторської інтенції під загальновідомий факт втілювано через ужиток вставних слів і конструкцій на кшталт *як відомо, всі ми знаємо, як уже було сказано* тощо: *Тому й гальмують щосили процес реформ, б'ються за власне існування. Як б'ються? Та дуже просто. **Всім відомо, що** в нас у країні по будь-якій вертикалі нагору передають частку від хабарів і поборів. Тепер стали передавати навіть більше, щоб зацікавити тих, хто ухвалює рішення на самісінькій верхівці* (Український тиждень. – №18. – 09.04. – 15.04.2015). У наведеному прикладі конструкція *всім відомо, що* подає як загальновідомий факт авторську тезу про систему хабарництва в Україні.

Тактику категоричності подання інформації реалізовано передовсім на лексичному рівні за рахунок вживання специфічних модальних або «категоричних» мовних одиниць типу *однозначно, безсумнівно, не можна, категорично забороняється* тощо, що вживаються для тверджень, що не підлягають обговоренню й несуть у собі значний прагматичний потенціал. Наприклад, *До речі, заходи із запровадження додаткових ставок імпортного мита були децю передчасними та шкідливими для економіки України, і не лише виключно з позиції економічної складової, а й репутації. Оскільки Україна є членом СОТ, то такі дії **однозначно шкодять** нашому іміджу* (Дзеркало тижня. – №8. – 06.03. – 12.03.2015).

Зворотня до тактики набуття категоричності, тактика евфемізації, або «згладжування» кутів полягає у вживанні таких мовних засобів, що сприяли би

характеризації інформації як неоднозначної, містили би вказівку на суб'єктивність авторського сприйняття й оцінки ситуації. Це може бути реалізовано через використання умовного способу дієслів, низки модальних слів або слів, лексичне значення яких не є конкретним. Наприклад, *Принаймні в короткостроковій перспективі замінити її вельми складно. Так само, як відомо, важко відмовитися від російських енергоносіїв. Та, напевне, в цьому й немає однозначної потреби* (Тиждень. – 29.12.2014).

Загалом слід зазначити, що структурно модифіковані прецедентні одиниці є більш ефективними засобами реалізації сугестії порівняно з немодифікованими. Це пояснювано тим, що подібні трансформації структури становлять засіб мовної гри, що привертає увагу реципієнта та викликає в нього емоційний відгук, напр.: *Особливості національного реформування: біг по граблях чи робота тихою сапою?* (Українська правда. – 11.05.2015). Окрім того, модифікації додатково «приховують» вихідну структуру прецедентної одиниці, внаслідок чого сугестія набуває більшої латентності й відповідно ефективності. Проте одиниця, що зазнає трансформації структури, повинен залишатися впізнаваним для реципієнта, оскільки в протилежному випадку він не виокремлюватиметься на тлі інших одиниць і втратить свою прецедентність.

3.2.2. Мовні рівні реалізації сугестивних технологій засобами прецедентності у медійному дискурсі

Перераховані тактики навіювання можуть втілюватися на всіх мовних рівнях, причому для цього можуть використовуватися комбінації сугестивних тактик з різних рівнів мови одночасно. Деякі з них не можуть бути зреалізовані сугестивними тактиками тільки з одного мовного рівня.

Набір сугестивних тактик визначається по-різному різними вченими. О.С. Іссерс до засобів впливу на *лексичному* рівні мови зараховує ідеологічно навантажену лексику; лексику, що містить стилістичні конотації; стилістичний контраст; мовну гру, ґрунтовану на багатозначності, омонімії, паронімії;

антонімічне протиставлення (семантичне і прагматичне); використання фразеології [Иссерс 2011].

На *граматичному* мовному рівні дослідниця виділяє граматичні контрасти (протиставлення однини і множини, перехідного і неперехідного дієслова, форм часу і виду дієслова), перехід відносних прикметників у якісні, словотвірну гру (контраст структури слова), зміну стану дієслова на активний чи пасивний відповідно, інверсію та інші прийоми актуалізації смислу, парцеляцію.

На *фонетичному* рівні мови О.С. Иссерс вважає сугестивними тактиками такі: зміну орфоепічних норм, акценту, інтонації; римування; ритм. Виразальними засобами мови в аспекті мовленнєвого впливу дослідниця вважає метафору, метонімію, порівняння, епітет. *Комунікативними* тактиками впливу є, на її думку, когнітивні, соціологічні, психологічні, лінгвістичні, риторичні, естетичні передумови; гіпотези і прогнозування [Иссерс 2011].

В інший спосіб визначає сугестивні тактики А.О. Данилова. Дослідниця поділяє всі наявні способи впливу на такі, що використовуються *на рівні слова* (лексичні й граматичні способи впливу) та *на рівні речення й тексту*. До першої групи (рівень слова) сугестивних тактик А.О. Данилова зараховує вживання лексико-семантичних варіантів слова та синонімів; евфемізмів та дисфемізмів; зміну асоціативного поля; введення історичних паралелей за рахунок вжитку відповідних власних імен (що і є вживанням прецедентних імен у тексті); дайджест – короткий довідковий текст, що містить опис певної історичної події, який нерідко викривлює уявлення про неї (фактично цей прийом можна вважати прийомом застосування алюзії або перифрази); вживання прагматично навантажених лексичних груп; інтерпретацію прихованих смислів і використання абстрактних денотативно вільних слів; застосування метафор, штампів, міфів; введення експерта; використання модальності виразу; пасивізацію перформативу.

На рівні речення й тексту, на думку А.О. Данилової, існують такі тактики здійснення впливу на свідомість, як вживання повторів, паралельних конструкцій, градацій; підміна аргументу; перенесення смислового акценту;

специфічна організація інформації; взаємодія вербальних і невербальних способів впливу [Данилова 2011].

Отже, тактиками сугестії на мовних рівнях виступають:

1) фоносемантичний рівень:

а) специфічний ритм, використання рими: *Ати-бати, йшли плакати* (Дзеркало тижня. – №10. – 21.03. – 07.03.2014);

б) використання асонансу, алітерації: *Президент Перехідного Періоду* (Тиждень. – 19.06.2014); *Вектори без Віктора: геополітичні концепції кандидатів у президенти* (Тиждень. – 11.04.2014);

в) специфічна вимова, що передає певний семантичний відтінок: *Від мене їй малееееееесенький подарунок, мені дуже совісно, що не можу зробити для неї більше. Я хочу дещо пояснити про її декларацію про доходи* (Українська правда. – 04.06.2014);

2) морфологічний рівень:

а) заміна морфем: *Януковоч, Ялинкович* (від прізвища *Янукович*);

б) додавання морфем: *Вона не побоялася нести світло у харківській кернесо-добкінсько-януچارський морок* (Українська правда. – 24.10.2014) (додавання суфіксальної морфемі -ськ- до прізвища Добкін);

3) лексичний рівень:

а) вживання тропів (епітетів, порівнянь, метафор, антитез): *Багато хто захоплюється Владіміром Путіним. Він не просто політик – колишній кадебіст, дзюдоїст, пілот винищувача, гірськолижний спортсмен, герой-захисник тварин і птахів – цей перелік можна було би продовжувати довго. Путін – це супермен, а супермени, як відомо, слів на вітер не кидають і можуть все, що хочуть* (Українська правда. – 20.08.2013);

б) залучення мовної гри²²: *Повелителі МУХ* (МУХ – скор. Молоді Українські Художники – І.Б.) (Дзеркало тижня. – №46. – 05.12.2014);

---

²² Мовна гра дає змогу мовцеві продемонструвати свою оригінальність, почуття гумору, розумові здібності, що має посилити вплив на адресата. Її побудовано за принципом «використання відмінних від норми явищ, за якого відбувається порушення закономірностей синтагматики, переносного використання слів, каламбурного

в) вживання емоційної та оцінної лексики: *Тож ніяк не уникнути якщо не всесвітнього гучного скандалу, то як мінімум щоденної тихої ганьби, коли гості стикатимуться на кожному кроці з непрацюючими транспортерами і таксистами-«альтруїстами» в аеропорту, дірjavими дорогами, студентськими гуртожитками замість готелів, ненав'язливим сервісом, маршрутками-камікадзе, небагатослівними міліціонерами, заторами, туалетами... і, звісно, цінами, цінами!* (Український тиждень. – №28. – 07.07. – 13.07.2011); *А ось ті «колоради», «ватники», «сепараста» – вони чужі, вони навіть не люди, їх треба вбивати, наче якихось чудовиськ. Хороший «ватник» – мертвий «ватник», прихильники «Русского міра» в асортименті – самовивіз із Донецького аеропорту, «Град» – найкращий засіб від «колорадів»...* (Тиждень. – 24.06.2014);

г) вживання модальних та спонукальних слів: *За що гордість? За мільярди чи за транспортер? Люди, так же не можна! Швиденько дорослішаймо! Просто-таки терміново!* (Український тиждень. – №28. – 07.07. – 13.07.2011);

г) використання стилістично забарвленої лексики: *Хто "скримздив" у селян новий рік?* (Економічна правда. – 12.01.2015);

д) вживання ідіоматичних та стійких словосполучень, евфемізмів: *Хто винен? Як завжди, невістка* (Український тиждень. – №24. – 14.06. – 20.06.2014).

е) використання національно забарвленої лексики²³: *Бандера і Ленін з Сталіним, мова і голодомор, Велика Вітчизняна, геї і лесб'янки, аборти і*

перелицювання, створення різного роду жартівливих перифраз, римованої форми експресивів» [Руда 2012: 192].

²³ Важливо зазначити, що одними з найефективніших сугестивних засобів є національні лінгвокультурні одиниці, до яких належать національні стереотипи, символи та прецедентні одиниці, що закріпилися в масовій свідомості. Вживання такого типу мовних сутностей має на меті консолідацію адресата й адресанта, їх ідентифікацію як членів однієї лінгвокультурної спільноти, що значно підвищує рівень довіри реципієнта до джерела повідомлення: *Швидше за все, влада не розуміє, що означає для економіки країни передбачуване бюджетом-2015 подальше падіння ВВП на 4,3%. Але ж це пораженська*

легалайз – все це буде використано проти нас (Українська правда. – 03.01.2014);

4) синтаксичний рівень:

а) вживання займенника 1 особі множини у позиції суб'єкта²⁴: *Ми не маємо права на повторення помилок минулого. Ліміт грабель вичерпано. Тому поки що ніхто нікуди не йде з відчуттям виконаного обов'язку. Чи не матимемо на чолі держави чергового януковича з прізвищем чергового турчинова?* (Український тиждень. – №9. – 27.02. – 04.03.2014);

б) використання безагенсного пасиву, градації, парцеляції: *Їм [соціал-демократам] було сказано прямим текстом – зараз не ви є нашим головним болем. Зараз ми більше опікуємось міграцією, правами жінок, сексуальних меншин* (Тиждень. – 19.09.2013); *Вороги Аллаха випустили огидний фільм, у якому оббрехали його честь. Кепський, мерзенний фільм, який подивилися деякі з нас, неможливо дивитися ні хвилини* (Тиждень. – 27.09.2012); *Очевидна брехня саме в їхньому виконанні сприйматиметься гостріше. Вона буде брехнею очевидною, образливою, хамською. Тією самою, яка викликає протест. Рефлекторний. Різкий. Масштабний. Пам'ятайте про це* (Дзеркало тижня. – №40. – 31.10.2014);

в) вживання непрямих мовленнєвих актів²⁵: *«Кучма, де Гонгадзе?» – писали активісти на плакатах у вересні 2000 року, після зникнення опозиційного журналіста* (Тиждень. – 30.01.2014);

5) комунікативний (комунікативно-прагматичний) рівень:

а) зміна інтонації: *Не хочуть! Змусимо?* (Українська правда. – 11.09.2013);

доктрина, той самий за своєю суттю, тільки в економіці, Іловайський котел (Дзеркало тижня. – №1. – 16.01.2015).

²⁴ Займенник першої особи множини, вжитий замість «я», забезпечує ефективність сугестивного впливу через виголошення колективної думки або створення ефекту «очевидного знання» [Трубіцина 2013: 130].

²⁵ Схожість між непрямыми мовленнєвими актами та маніпулятивними полягає в тому, що в обох випадках адресант за допомогою вербальних засобів виражає невластивий їм зміст і тим самим досягає своєї мети, яка не маркована словесно [Руда 2012: 51].

б) постановка риторичних питань: *Дивує інше, чому на стадіоні «Шахтар» поряд з Брагіним не опинилося Рината Леонідовича, який його скрізь супроводжував. Пощастило? А потім пощастило стати спадкоємцем покійного Брагіна?* (Українська правда. – 05.05.2014) [Сахарук 2014в].

На кожному з мовних рівнів навіювання може бути втілене або через вжиток прецедентних одиниць відповідного типу (прецедентних фонем, морфем, слів тощо), або через модифікації їх структури.

На фонетичному рівні реалізація сугестії становить трансформацію фонетичної структури лексичної одиниці. Фонемам як мовним одиницям не властиве лексичне значення, проте гіпотетично фонетичні прецедентні одиниці існують. Наприклад, специфічна вимова (або вживання певних звуків, що «викривляють» норму) може характеризувати й відповідно актуалізувати в тексті прецедентну особистість. Однак специфічні звуки, які вживає мовець і які не є характерними для української мови (ми аналізуємо тільки українськомовні тексти), часто не відбиті у письмовому дискурсі, а якщо відбиті, то їх можна сприймати як просто трансформацію нормативної фонетичної структури слова. Наприклад, *«Капуста подорожчала»*, – таким геніальним в своїй простоті та невибагливості заголовком *«наступник»* Арбузов наче передає привіт *«папєредніку»* Азарову, для якого капуста давно стала овочем-фетишем (Тиждень. – 22.04.2013). У наведеному реченні у трансформованих лексичних одиницях відбито фонетичні модифікації – специфічну вимову, що властива экс-прем'єр-міністрові України М. Азарову. Наприклад, характерним для нього було вживання фонемі [а] замість [о] у ненаголошеному складі, заміна фонемі [и] на [і] та вживання російської фонемі [е] замість української [є]. Загалом подібні модифікації були мотивовані тим, що фонетично мовлення М. Азарова було наближеним до російської фонетичної системи.

Аналогічно на морфологічному рівні мови сугестія засобами прецедентності може виявлятися тільки через трансформації морфологічної структури слова (заміну, додавання, усічення морфем). Таку особливість можна пояснити тим, що вживання специфічних афіксів сприймається як

трансформація морфологічної структури, а модифікація кореневої морфеми може призвести до невпізнаваності лексичної одиниці й відповідно втрати нею прецедентності.

У реченні *Немає сумніву, що саме з наказу російського президента самопроголошений **зіц-глава** Республіки Крим Аксьонов заборонив масові заходи до 70-річчя депортації кримських татар, мотивуючи це напруженою ситуацією на... південному сході України і небезпекою зриву... курортного сезону* (Високий замок. – 18.05 2014) лексема *зіц-глава* має трансформовану структуру за рахунок додавання префіксальної морфеми *зіц-*, що позначає формальність певної посади або звання, реальну неможливість впливати на ситуацію, яка перебуває безпосередньо в компетенції людини з цим званням.

У реченні *Це – **Непрощена** неділя. А після неї проукраїнська спільнота міста стане ще міцнішою. Іншого виходу просто немає* (Українська правда. – 23.02.2015) прецедентний вираз *Прощена неділя* трансформовано за допомогою додавання до лексеми *прощена* префікса *не-*. Подібна модифікація покликана продемонструвати різкий контраст між християнським святом всепрощення, смирення Прощеною неділею, що передує початку Великого посту, та трагічними подіями, що сталися у неділю 22.02.2015 в Харкові під час святкування річниці Революції гідності.

Гіпотетично можна припустити, що подібні трансформації можливі й за рахунок додавання до прецедентних одиниць інших аналогічних префіксальних морфем на кшталт *анти-*, *екс-*, *контр-*, *де-*, *недо-*, *пере-* і т.д., проте виявів таких модифікацій не зафіксовано в аналізованому матеріалі.

Кореневу морфему модифіковано у виділеному слові в реченні: *Нині роль колективного ворога для росіян виконує міфічна Америка (а також цілком залежна від неї «**Гейрона**», ну й Україна як її передовий диверсійний загін)* (Тиждень. – 15.09.2014). Заміна нейтрального кореня *європ-* на конотативно навантажений (для певної частини східноєвропейської спільноти) *гей-* має на меті викликати негативні емоції й відповідну оцінку Європи та європейських цінностей.

Заміну афіксальної морфеми (-е- на -о-) реалізовано у реченні *Ось чому я вважаю надзвичайно небезпечними взагалі, а на нинішньому етапі тим більше, ламентації на кшталт «всьо пропало» або «нас зливають»* (Український тиждень. – №1. – 15.01. – 21.01.2015). Подібна трансформація відбиває фонетичні трансформації лексичних одиниць на письмі, специфічну вимову, відхилення від орфоепічної норми. Тому такий випадок можна вважати виявом сугестії одразу на двох рівнях: фонетичному і морфологічному.

Усічення кореневої морфеми в прізвищах відомих політиків на кшталт *Ющ* (Ющенко), *Порох* (Порошенко) використовувано для надання зниженої оцінки, вираження фамільярного ставлення до них: *І між тим прибутки Рошену та банку Пороха вирости В РАЗИ! Чудо, чудное, диво, дивное!* (Українська правда. – 8.05.2015).

За допомогою прецедентних одиниць сугестію в медійному тексті реалізовано головню на лексичному рівні мови, оскільки прецедентні одиниці (прецедентні імена та слова-компоненти прецедентних виразів) є елементами лексичної системи мови. Прецедентні одиниці в медійному дискурсі втілюють низку функцій (докладно див. п. 2.6.2), основною з яких є маніпулятивна (прагматична), що може бути реалізована за рахунок значного оцінного потенціалу одиниць. Наприклад, *Саме ця братія розстрілювала Майдан і організовувала загони тітушок* (Українська правда. – 10.06.2014). Прецедентне ім'я *Тітушко*, яке вже стало загальним (номінальним), про що свідчить переважне написання його з маленької літери в текстах, має однозначну негативну аксіологічну конотацію, оскільки воно вживається на позначення молодого хлопця міцної статури без моральних принципів, який отримує гроші за участь у політичних провокаціях із застосуванням грубої фізичної сили. Отже, називаючи групу протестувальників *тітушками*, автор свідомо вдається до характеристики їх як провокаторів.

Прецедентні одиниці трансформованого типу (однослівні одиниці з морфологічними змінами у структурі або багатослівні одиниці з лексичними модифікаціями) становлять ефективний засіб реалізації мовної гри, оскільки вимагають від реципієнта інформації витрати додаткових інтелектуальних

зусиль на «дешифровку» трансформованої одиниці (детальніше про типи й особливості трансформацій прецедентних одиниць див. п. 2.5).

На синтаксичному рівні сугестивність засобами прецедентності може реалізовуватися через вживання так званих *синтаксичних прецедентів*, тобто одиниць специфічної синтаксичної структури, що вже стала прецедентною і є впізнаваною за будь-якого лексичного наповнення. Напр., *Громити не можна пробачити* (Українська правда. – 15.06.2014); *Терпіти не можна наступати* (Український тиждень. – №31. – 06.08. – 13.08.2014) (пор. з прототиповим прецедентним виразом *Стратити не можна помилувати*, схематичний запис якого – *Inf не можна Inf*).

Рівень маніпулятивного впливу прецедентних одиниць також визначається специфікою їх розташування у тексті (детальніше про це див. п. 2.6.1), що є одним із засобів втілення навіювання на комунікативному рівні.

Зміна інтонаційного малюнку прецедентного виразу як засіб мовної гри також реалізує сугестивний вплив на реципієнта інформації. Наприклад, *Європа – плюс?* (Український тиждень. – №26. – 26.06. – 01.07.2014) Прецедентне ім'я (формально – прецедентний вираз) *Європа плюс* є назвою популярної української радіостанції. Трансформація висловлення у речення відбулася завдяки зміні інтонації (лексема *Європа* у модифікованому виразі позначає підмет, лексема *плюс* – присудок; за метою висловлення речення стає питальним). У такий спосіб реалізовано авторський задум вираження сумніву щодо того, чи є європейська перспектива для України позитивним варіантом стратегічного розвитку країни [Сахарук 2015а].

Отже, прецедентні одиниці найповніше й найефективніше виявляють сугестивний потенціал на мовних рівнях лексики і синтаксису. Проте за рахунок трансформацій структури цих одиниць навіювання можливо реалізувати й на фонетичному, морфологічному, комунікативно-прагматичному рівнях мови.

3.3. Основні тактики захисту від мовних сугестивних технологій

Тема маніпулятивних стратегій, тактик, особливостей їх реалізації в дискурсі досить добре висвітлена у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників, проте фрагментарно дослідженою залишається площина знань про протидію сугестивному впливу – контрсугестію.

Б.Ф. Поршнев, вивчаючи явище навіювання як соціально-психологічний феномен в контексті історичного розвитку, зазначає, що базовою стратегією опору сугестії є недовіра до джерела інформації, що призводить до побоювання, що інформація, подавана цим джерелом, є чужою, відповідно непотрібною і в деяких випадках навіть шкідливою [Поршнев 1972].

Детально тактики протидії мовному переконанню (пропаганді та сугестії) висвітлено у праці Е. Аронсона та Е. Пратканіса. Дослідники вважають найефективнішими такі з них:

- 1) попередження – якщо людина попереджена про можливість здійснення на неї впливу в процесі комунікації, інформація сприймається нею критичніше, відповідно маніпулятивний вплив значно зменшено;
- 2) спростування – автори пропонують реципієнтові зайняти позицію «адвоката диявола», тобто спробувати послідовно аргументувати протилежний погляд на проблему і спростувати той, що нав'язувано; цей прийом дає змогу розглянути проблему одразу в декількох аспектах;
- 3) використання декількох джерел інформації – це дасть змогу реципієнтові отримати найповнішу інформацію про явище або предмет дійсності та відповідно оцінити його найоб'єктивніше [Аронсон 2003].

Учені радять також навчитися контролювати емоції, оскільки саме перебуваючи в стані емоційної нерівноваги адресат схильний піддаватися навіюванню сильніше. Ще однією тактикою «спротиву» пропаганді та мовленнєвому впливу загалом Е. Аронсон та Е. Пратканіс вважають

збереження критичного мислення. Автори рекомендують реципієнтам брати паузи і роздумувати над інформацією, ставити питання на кшталт «Чому ця людина повідомляє мені цю інформацію?», «Яку користь отримає з цього джерело інформації?», «Чи насправді комунікатор є надійним і компетентним?» тощо [Аронсон 2003].

У випадку, коли інформація була подана в надмірно експресивній формі або містила потенційно провокаційні дані, варто призупинити сприйняття повідомлення і спробувати відновити емоційну рівновагу. Пізніше можна повернутися до цього тексту, але його сприйняття вже не буде таким емоційним, як уперше, відповідно його сугестивний вплив значно послабшає.

О. Доценко акцентує на основній стратегії протидії маніпулятивним технікам як технікам прихованого впливу – це стратегія розвінчування їх імпліцитності, тобто стратегія власне виявлення маніпулятивного складника в повідомленні [Доценко 1997: 216].

Отже, для того щоб адекватно протистояти будь-якій формі мовного впливу необхідно перш за все усвідомлювати, що мовний вплив здійснювано. Свідомість реципієнта щодо того, що він може стати об'єктом сугестії, має активізувати його захисні механізми і раціональність мислення. Завдання медійного дискурсу полягає у здійсненні впливу на адресата, формуванні певного ставлення до події або явища, нав'язуванні авторських поглядів, відповідно повідомлення ЗМІ мають сприйматися адресатом критично, як такі, метою яких є зміна настанов реципієнта.

Особливої актуальності критичність сприйняття інформації набуває під час роботи з текстами аналітичного характеру, які фактично є вираженням певних суб'єктивних авторських поглядів на проблему й апріорі не можуть відбивати об'єктивний стан речей.

Для максимально об'єктивної оцінки реальності варто використовувати як джерела інформації медіа не аналітичного, а інформаційного типу. Після сприйняття «сухих» інформаційних даних, позбавлених специфічних авторських оцінок, шляхом зіставлення їх із попередньою інформацією,

самостійного встановлення причиново-наслідкових зв'язків можна вибудувати наближену до реальності об'єктивну картину світу.

Будь-який сугестивний текст містить так звані сугестивні одиниці, тобто специфічні мовні конструкції, які й реалізують у ньому навіювання. До таких маркерів сугестії (маніпуляції) С.Г. Кара-Мурза зараховує: вживання незрозумілих слів і слів, що мають абстрактне значення; емоційність викладу інформації; сенсаційність і терміновість; повторення; дискретність (подрібнення) інформації; вилучення з контексту; тоталітаризм джерела повідомлень; тоталітаризм рішення (або в нашій термінології – категоричність подання); змішування інформації та думки автора; прикриття авторитетом; активізація стереотипів; некогерентність висловлювань [Кара-Мурза 2000: 492-495].

До наведеного переліку варто додати вживання художньо-виражальних одиниць (на кшталт метафор, епітетів, образних порівнянь), мета яких – прикрасити текст, створити яскравий образ, але не подати інформацію максимально чітко, логічно і неупереджено. Аналогічно раціональним сумнівам щодо об'єктивності пропонованих даних має бути підданий текст, що містить іронію або глузування, оскільки такі прийоми мають на меті знизити стиль повідомлення, залучити реципієнта до глузування з певного явища або предмета й відповідно сформувані ставлення до нього.

Отже, підґрунтям стійкості до сугестивного впливу є усвідомлене сприйняття інформації, за якого підвищено критичність мислення і знижено емоційну напругу.

Висновки до Розділу 3

Сугестивність, або навіювання як різновид латентного впливу на реципієнта інформації є однією з базових ознак дискурсу ЗМІ, що виконує не лише інформативну, а й маніпулятивну функції.

Сугестію ми визначаємо як прихований вплив на підсвідомість реципієнта за рахунок апеляції до його емоцій, почуттів та цінностей. Отже, механізм сугестії полягає в тому, що разом зі збудженням емоційної сфери відбувається зниження активності раціонального начала. За таких умов критичність сприйняття інформації значно послаблено і відповідно зростає ймовірність здійснення сугестивного впливу.

Ефективність упровадження сугестивних технологій безпосередньо залежить від низки чинників, до яких зараховуємо ступінь довіри адресата до джерела повідомлення, рівень латентності здійснюваного впливу та емоційності поданої інформації, а також застосовуваний набір сугестивних засобів.

До типів мовленнєвих маніпуляцій зараховуємо сугестію як прихований вплив, пропаганду – як умовно прихований та агітацію як відкритий вплив на формування думки реципієнта.

Базовими тактиками реалізації сугестивних намірів автора у тексті є такі: іронія, глузування; критика; «навішування ярликів», або стереотипізація; апеляція до авторитетного джерела та статистичних даних; апеляція до соціальних норм, логіки і моралі; маскуваня авторської інтенції під загальновідомий факт; змішування фактів з міркуваннями про них; «поляризація» ситуації на «своє» і «чуже»; категоричність подання інформації або навпаки «згладжування кутів».

Прецедентні одиниці є дієвими засобами реалізації сугестивної стратегії, оскільки вони консолідуєть автора й реципієнта на ґрунті спільності когнітивної бази, культури, фонових знань, що значно підвищує рівень довіри адресата до джерела інформації. Прецедентні одиниці виконують у текстах маніпулятивну функцію, оскільки вони є ефективними інструментами вираження прихованої оцінки подій і явищ.

Засобами прецедентності можна втілити майже всі вказані сугестивні тактики за винятком маскуваня авторської інтенції під загальновідомий факт та категоричності або евфемістичності подання інформації.

Стратегія навіювання може реалізовуватися на будь-якому мовному рівні (фонетичному, морфологічному, лексичному, синтаксичному та

комунікативному), причому на кожному з цих рівнів сугестію реалізовано через певний специфічний набір інструментів.

Прецедентні одиниці застосовуються для здійснення впливу в медійному дискурсі на будь-якому мовному рівні. На фонетичному рівні навіювання засобами прецедентних одиниць відбуваються через модифікацію фонетичної структури слова чи виразу. Часто такі зміни відбивають специфіку вимови прецедентної особистості, до якої апелює прецедентна одиниця.

На морфологічному рівні для реалізації сугестивної стратегії застосовують трансформацію морфологічної структури слова – заміну, переставлення або додавання морфеми. Часто модифікація морфологічної структури становить письмову фіксацію певних фонетичних особливостей прецедентної одиниці.

Найширший арсенал засобів сугестивного впливу на реципієнта інформації може бути застосований на лексичному мовному рівні, де прецедентні одиниці можуть вживатися як ефективні засоби надання оцінки. Окрім того, додаткового маніпулятивного навантаження набуває текст, якщо в ньому вжито прецедентні одиниці трансформованої структури.

Синтаксичний рівень вияву сугестивності прецедентними одиницями характеризується функціонуванням у тексті синтаксичних прецедентів – одиниць, чия синтаксична структура набула статусу прецедентності й упізнаваності навіть за іншого лексичного наповнення.

На комунікативному рівні мови сугестія може реалізовуватися через зміну інтонаційного малюнку в прецедентному виразі.

Основними тактиками захисту від навіювання (тактиками контрсугестії) є недовіра до джерела інформації, попередження про здійснення впливу, спростування аргументів адресанта повідомлення, використання декількох джерел інформації для виявлення максимально об'єктивного стану речей, збереження емоційної рівноваги. Виявити сугестивну стратегію в тексті нескладно, оскільки вона реалізована через специфічні засоби, до яких зараховуємо прецедентні одиниці, художньо-виражальні засоби, емоційно навантажену та стилістично забарвлену лексику, категоричність суджень, уживання незрозумілої термінології.

ВИСНОВКИ

Медійний дискурс є особливим типом інституційного дискурсу, еkleктичним і багатовимірним, що містить у собі ознаки інших дискурсів. У цьому виді соціальної практики відбито найбільш значущі суспільні зміни й актуальні культурні тенденції. Реалізовано дискурс мас-медіа в усіх повідомленнях, усних і письмових, що існують у системі засобів масової комунікації, і спрямований головню на передачу інформації та справляння впливу на думку реципієнтів.

Дискурс, з опертям на погляди А.П. Загнітка, визначаємо як комплексну лінгвістичну структуру, що перевищує за обсягом речення. Поняття дискурсу й тексту є суміжними за своєю сутністю, оскільки вони можуть перетворюватися один на одного в процесі мовленнєвої діяльності (текст може витворюватися як результат дискурсу, а дискурс може поставати як актуалізація конкретного тексту в певних умовах).

Характерними ознаками медійного дискурсу, які дають змогу виокремити його в окремий вид інституційного дискурсу, є опосередкованість і однобічність спілкування, розділеність комунікантів у часі та просторі, масовість споживання інформації та її сугестивність, гіпертекстуальність та образність тексту.

Медійному дискурсу властивий набір загальних текстово-дискурсивних категорій, притаманних будь-якому іншому дискурсу, та комплекс специфічних категорій, що мотивовані функціонуванням медійного дискурсу в постмодерністській соціальній парадигмі. До першої категорії ми включаємо когезію, когерентність, членованість, модальність та ін., що становлять ядро категорійного апарату, та ціліснооформленість, смислову завершеність, жанровий канон, адресативність та ін., що утворюють периферію системи текстово-дискурсивних категорій. До другої, «постмодерністської», групи категорій зараховуємо інтертекстуальність, інтердискурсивність, мультимедійність, гіпертекстуальність, тематичну відтворюваність, де кожна із

названих категорій реалізує одну з рис постмодернізму як соціальної та культурної течії.

Визначальною характеристикою постмодерністського медійного дискурсу є його інтертекстуальність, яку можна розглядати у вузькому і широкому смислах: або як формальний зв'язок між текстами (власне лінгвістична інтертекстуальність), або як зв'язок тексту з певною історико-культурною парадигмою, вертикальним контекстом.

Інтертекстуальність виявляється в дискурсі через інтертекстуальні одиниці (цитати, алюзії, згадки, прецедентні одиниці) та витворює інтертекстуальні форми (парафраза, центон, плагіат та ін.). Інтертекстуальні прецедентні одиниці становлять результат взаємодії мови, культури та свідомості, оскільки вони є вербальними виразниками здебільшого культурної інформації в дискурсі, що зберігаються в когнітивній базі мовців.

Важливим є розмежування прецедентних одиниць і прецедентних феноменів. Останні позначають значущі суспільні або історичні явища, особистості, тексти, що є актуальними і зрозумілими всім пересічним носіям певної лінгвокультури. Натомість прецедентні одиниці є вербалізаторами прецедентних феноменів у конкретному тексті. До різновидів прецедентних феноменів зараховуємо прецедентні тексти, ситуації та особистості, які можуть реалізовуватися в конкретному тексті або дискурсі через прецедентні одиниці – вирази або імена.

Основними рисами, що властиві прецедентним феноменам, є одиничність, семантична ємність, наявність стійкого набору диференційних ознак, що дозволяють витлумачити феномен правильно та однозначно, зв'язок із типовими ситуаціями та адекватне сприйняття на всьому національному-мовному або цивілізаційно-світовому просторі.

Для чіткого визначення сутності прецедентності важливо відмежувати прецедентні одиниці від інших суміжних, до яких зараховуємо крилаті слова, афоризми, фразеологізми та метафори.

Крилатим одиницям (висловам та словам) властива низка рис, структурних і функційних особливостей, притаманних також і прецедентним одиницям, що

дає підстави вважати крилаті одиниці частиною сукупності прецедентних одиниць.

Афоризми і прецедентні одиниці виявляють схожість у тому, що вони є «авторськими» одиницями, однак, на відміну від останніх, афоризми не потребують співвіднесення зі своїм контекстом утворення або текстом-джерелом для повного розуміння смислу.

Ключовим диференційним параметром, що дозволяє розмежувати прецедентні одиниці та фразеологізми, є паспортизованість, тобто можливість однозначно встановити походження прецедентної одиниці на відміну від фразеологізму. Деякі прецедентні одиниці внаслідок активного вжитку з часом можуть втрачати ознаки прецедентності та фразеологізуватися, відповідно доцільним є вважати їх прецедентними фразеологізмами.

Основною диференційною рисою прецедентних одиниць, що дозволяє відмежувати їх від метафор, є зв'язок перших із одиничним прототекстом, без апеляції до якого правильно витлумачити зміст одиниці є неможливим.

Феномен прецедентності є тісно пов'язаним із явищем інтертекстуальності, причому прецедентність можна вважати тотожним поняттям до поняття інтертекстуальності, якщо розглядати її в широкому смислі. Вузкий підхід до явища інтертекстуальності дає підстави розглядати її як різновид прецедентності, а саме як вербальний експліцитний зв'язок між двома феноменами.

Апеляція до прецедентних феноменів засобами інтертекстуальних одиниць у тексті може здійснюватися прямо і непрямо. Прямими засобами апеляції є цитати та згадки, до непрямих зараховано прецедентні одиниці та алюзії, яким властиве імпліцитне посилення на претекст.

Цитата є дослівним відтворенням елементів прототексту з обов'язковим посиленням на нього. Це «найекспліцитніший» засіб апеляції до прецедентного феномена. Згадка може становити трансформовану цитату, її парафразу, проте вона також повинна містити вказівку на джерело походження виразу.

Засобом непрямої апеляції до прецедентного феномена є алюзія, яка становить імпліцитне посилення описового характеру, без використання власне

атрибутів цього феномена, що є диференційною ознакою для відмежування її від прецедентної одиниці.

Сфери-джерела прецедентності, що були встановлені в ході дослідження, можна умовно поділити на 3 групи: суспільна сфера, сфера науки і мистецтва, сфера релігії. Найпродуктивнішою виявилася суспільна сфера, зокрема підгрупи політики та значущих суспільних та історичних подій, та сфера науки та мистецтва, зокрема підгрупа літератури, що може бути пояснене активністю політичного життя в Україні та залученістю до нього громадськості, а також емоційністю та влучністю літературних образів.

За ступенем універсальності прецедентні феномени (одиниці), згідно з поглядами В.В. Красних, можуть бути поділені на групи універсально-прецедентних, національно-прецедентних та соціумно-прецедентних.

За національною ознакою походження розмежовуємо власне-українські, джерелом яких є українські національні реалії, та запозичені прецедентні феномени. В окрему групу виділяємо прецеденти радянського походження, які не можуть бути зараховані до жодної з вищевказаних груп.

Досить частотним є функціонування прецедентних одиниць у трансформованому вигляді, що можна пояснити тим, що в такому вигляді вони становлять ефективний засіб мовної гри з реципієнтом. Перетворення структури прецедентних одиниць можуть відбуватися на будь-якому мовному рівні, однак важливим є збереження одиницею впізнаваності для адресатів.

На морфологічному рівні трансформації структури прецедентної одиниці здебільшого відбивають фонетичні зміни на кшталт специфічної вимови або акценту. Проте можливими є і випадки, коли модифікації морфологічної структури одиниці відбувалися і для надання слову співзвучності з іншим, що має значний аксіологічний потенціал. Зміни на морфологічному рівні переважно були зафіксовані у прецедентних іменах або однослівних прецедентних виразах.

Найпоширенішими виявами трансформацій прецедентних одиниць є зміни на лексичному рівні, основними типами яких є заміна або додавання елемента та усічення структури. Заміну елементів зазвичай ґрунтовано на їхній

належності до однієї лексико-семантичної групи, синонімічних зв'язках між ними або на їхній фонетичній співзвучності.

На синтаксичному рівні типами модифікацій прецедентного виразу є додавання або усічення елементів структури. На комунікативно-прагматичному рівні трансформації позначено зміною інтонаційного малюнку виразу, що мотивує зміщення смислового акценту в ньому.

Основними функціями прецедентних одиниць у медійному дискурсі є оцінна, естетична (поетична), прагматична (маніпулятивна), консолідувальна (парольна), моделювальна (номінативна), евфемістична, атрактивна. Значний аксіологічний потенціал таких одиниць уможливорює активне використання їх як засобів номінації та відповідно маніпуляції думкою. Для цього такі одиниці розташовують у тексті в заголовку або останньому абзаці, або вживають їх у всьому тексті, поєднують їх із іншими художньо-зображальними засобами.

Оцінний і відповідно маніпулятивний потенціал прецедентних одиниць уможливорює здійснення прихованого (сугестивного) впливу на адресата в медійному дискурсі. Сугестія (навіювання) полягає в імпліцитному нав'язуванні реципієнтові певних поглядів і настанов, що відбувається передусім через апеляцію до його емоцій, цінностей та звичок. Вона сприймається без критики саме внаслідок пригнічення раціональної сфери та активації емоційної сфери свідомості.

Рівень дієвості сугестії прямо пропорційно залежить від рівня довіри адресата джерелу інформації, тому відправники повідомлень часто вдаються до специфічних технік підвищення рівня такої довіри. Задля цього вони намагаються об'єднатися з адресатом на ґрунті спільної національної ідентичності, традицій та фонових знань, апелюють до проблем, актуальних для реципієнта, посиляються на авторитетні джерела та вживають розмовні мовленнєві звороти.

Сугестію як різновид впливу зараховуємо до маніпулятивних стратегій, метою яких є здійснення впливу на адресата, формування його думки стосовно окремих явищ або подій та спонукання його до певних дій. Навіювання можна протиставити пропаганді й агітації як відносно відкритому й відкритому

способу впливу на свідомість. Надлишкова емоційність відрізняє навіювання від аргументації, метою якої є переконання опонента на основі раціонального обґрунтування власної позиції.

Стратегія навіювання може бути реалізована в дискурсі через низку основних способів і прийомів, до яких зараховано іронію, критику, стереотипізацію, апеляцію до авторитетного джерела або соціальних норм, маскуванню авторської думки під загальновідомий факт, змішування фактів із міркуваннями про них, протиставлення архетипів «свого» і «чужого», свідому евфемізацію або категоризацію інформації.

Кожна із перерахованих вище тактик навіювання реалізована на одному або на декількох мовних рівнях за допомогою цілого набору різноманітних мовних одиниць та їх комбінацій. На фонетичному рівні зазвичай використовують специфічний ритм, риму, асонанс або алітерацію. На морфологічному рівні тактиками сугестії виступають заміна, усічення, переставлення, додавання морфем. Найбільша різноманітність способів реалізації сугестивної стратегії зафіксована на лексичному рівні мови, де широко використовують тропи, мовну гру, стилістично марковану, емоційну та оцінну лексику, ідіоматичні та стійкі сполуки тощо. Тактиками сугестії синтаксичного рівня є вживання займенника «ми» у позиції суб'єкта, використання безагенсного пасиву, непрямих мовленнєвих актів та ін. Навіювання на (умовно) комунікативно-прагматичному рівні мови здійснювано засобами зміни інтонації або постановкою риторичних запитань.

Засобами прецедентних одиниць стратегія навіювання на фонетичному рівні можна реалізувати тільки через трансформацію фонетичної структури цих одиниць. Зазвичай такі зміни сигналізують про специфічну вимову або акцент. На морфологічному рівні сугестивну стратегію можливо реалізувати через прецедентні одиниці також лише засобом їх трансформації на відповідному рівні мови, тобто додаванням, заміною або переставленням морфем у слові. Лексичний рівень мови становить основну «платформу» втілення сугестивних інтенцій засобами прецедентних одиниць, оскільки власне саме їх уживання вже є способом втілення стратегії навіювання. Додаткового сугестивного

потенціалу додають виразові модифікації структури прецедентної одиниці на лексичному рівні. Синтаксичний рівень вираження сугестії характеризується, крім описаних вище модифікацій синтаксичної структури прецедентних одиниць, вживанням синтаксичних прецедентів – специфічних синтаксичних одиниць, структура яких є прецедентною, такою, що використовується як модель і може мати абсолютно інше лексичне наповнення і водночас залишатися впізнаваною для адресата. На комунікативному рівні мови сугестія засобами прецедентних одиниць може бути реалізована через зміну інтонаційного малюнку (трансформацію) одиниці.

Однак для збереження критичності сприйняття інформації та протидії сугестії варто дотримуватися таких рекомендацій: бути готовим до сприйняття інформації, яка містить сугестивний потенціал, усвідомлювати вплив, що справляють медіа на своїх адресатів; не виходити зі стану емоційної рівноваги, коли вплив може бути здійснений значно швидше й ефективніше; послуговуватися кількома джерелами інформації, можливо, протилежними за домінуючими поглядами; виявляти раціональні сумніви і недовіру щодо презентованих у ЗМІ даних.

Отже, прецедентні одиниці становлять ефективний засіб прихованого впливу на масового реципієнта медійного дискурсу. Сугестія, яку реалізовано в такий спосіб, характеризується підвищеною дієвістю з огляду на те, що такі одиниці є засобами прихованої оцінки подій та явищ, яким притаманне значне емоційне навантаження.

Перспективи дослідження вбачаємо у проведенні зіставного аналізу прецедентних одиниць української та англійської мов з метою виявлення спільної когнітивної бази носіїв обох лінгвокультур, а також створення електронного словника прецедентних одиниць (див. Додаток А).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Авдеенко И.А. Структура и суггестивные свойства вербальных составляющих рекламного текста : автореф. дисс. ... канд. филол. н. / 10.02.19 – теория языка. – Комсомольск-на-Амуре, 2001. – 18 с.
2. Адзинова А.А. Явление прецедентности в заглавиях креолизованных текстов (на материале языка глянцевого журналов) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 – русский язык / А.А. Адзинова. – Майков, 2007. – 22 с.
3. Азарова В. Прецедентное имя в научном освещении / В. Азарова // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. – Донецьк: ДонНУ, 2010. – Вип. 21. – С. 8–12.
4. Алексеева М.С. Прецедентные феномены в интернет-рекламе предприятий ресторанного бизнеса: автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 – русский язык / М. С. Алексеева. – Екатеринбург, 2009. – 24 с.
5. Алимуратов О.А. Сущность явления суггестии в медиа-дискурсе и основные факторы успешности данного процесса / О.А. Алимуратов, М.Х. Хасуева // Язык. Текст. Дискурс. – 2010. – Вып. 8. – С. 363–374.
6. Арнольд И.В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность / И.В. Арнольд. – СПб: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999. – 443 с.
7. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс / Н.Д. Арутюнова // Теория метафоры : Сборник / Общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журиной. – М. : Прогресс, 1990. – С. 5 – 32.
8. Арутюнова Н.Д. Дискурс / Н.Д. Арутюнова // Большой энциклопедический словарь. Языкознание / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М. : «Большая Российская Энциклопедия», 1998. – С. 136–137.
9. Базылев В.Н. Общее языкознание / В.Н. Базылев. – М. : Гардарики, 2007. – 285 с.
10. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Р. Барт. – М. : Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994. – 616 с.

11. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф.С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
12. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. – К.: Довіра, 2007. – 205с.
13. Баширова Н.З. Типология интертекстов в прессе / Н.З. Баширова // Ученые записки Казанского университета. Гуманитарные науки. – 2011. – Том 153. – Кн. 6. – С. 191–203.
14. Берков В.П. Большой словарь крылатых слов русского языка / В.П. Берков, В.М. Мокиенко, С.Г. Шулежкова. – М.: Русские словари, Астрель, АСТ, 2005. – 624 с.
15. Блэк М. Метафора / М. Блэк // Теория метафоры : Сборник / Общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журиной. – М. : Прогресс, 1990. – С. 153 – 172.
16. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Ж. Бодрийяр. – М. : Добросвет, 2000. – 387 с.
17. Боярских О.С. Прецедентное высказывание в газетном тексте: особенности читательского восприятия / О. С. Боярских // Политическая лингвистика. – Екатеринбург, 2007. – Вып. 21. – С. 65-69.
18. Боярских О.С. Прецедентные феномены со сферой-источником «Литература» в дискурсе российских печатных СМИ (2004-2007 гг.): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 – русский язык. – Нижний Тагил, 2008. – 230 с.
19. Быкова Л.В. Немецкоязычная культура как сфера-источник прецедентных феноменов в современных российских печатных СМИ: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 – русский язык / Л.В. Быкова – Екатеринбург, 2009. – 23 с.
20. Важеніна О. До проблеми розмежування фразеологічних трансформацій, модифікацій та варіацій / О. Важеніна // Лінгвістичні студії : Зб.наук. праць. – Донецьк: ДонДУ, 2000. – Вип. 6. – С. 310–313. .
21. Вознюк Т. Лінгвостилістичні параметри метафори / Т. Вознюк // Українознавство. Видання Київського університету ім. Т. Шевченка. – 2010. – №2. – С. 150 – 153.

22. Ворожцова О.А. Лингвистическое исследование прецедентных феноменов в дискурсе российских и американских президентских выборов 2004 года: дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание. – Екатеринбург, 2007. – 215 с.
23. Воронина И. Е. Компьютерное моделирование лингвистических объектов / И. Е. Воронина. – Воронеж: Издательско-полиграфический центр Воронежского государственного университета, 2007. – 177 с.
24. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
25. Габидулліна А.Р. Навчально-педагогічний дискурс: категоріальна структура та жанрова своєрідність: автореф. дис... д. філол. наук : 10.02.02 – російська мова. – К., 2009. – 31 с.
26. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 139 с.
27. Гатальська С.М. Філософія культури / С.М. Гатальська. – К. : Либідь, 2005. – 328 с.
28. Гируцкий А.А. Общее языкознание / А.А. Гируцкий. – Мн. : Тетра-Системс, 2003. – 304 с.
29. Глазунова О.И. Логика метафорических преобразований : монография / О.И. Глазунова. – СПб. : Издательство «Питер», 2000. – 190 с.
30. Грек Л.В. Интертекстуальність як проблема перекладу: автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.16 – перекладознавство / Л. В. Грек – Київ, 2006. – 22 с.
31. Грох М. Microsoft Office Access 2007. Библия пользователя / М. Грох, Дж. Стокман, Г. Пауэлл. – М.: Диалектика, 2008. – 1200 с.
32. Гудков Д. Б. Прецедентное имя и проблемы прецедентности / Д.Б. Гудков. – М.: Изд-во МГУ, 1999. – 152 с.
33. Гудков Д.Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д.Б. Гудков. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288с.

34. Данилова А.А. Манипулирование словом в средствах массовой информации / А.А. Данилова. – М. : Добросвет, 2011. – 232 с.
35. Дарчук Н.П. Комп'ютерна лінгвістика (автоматичне опрацювання тексту) / Н. П. Дарчук. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 351 с.
36. Дейк ван Т.А. Язык. Познание. Коммуникация / Т.А. ван Дейк. – Благовещенск : БГК им. И.А. Бодуэна де Куртенэ, 2000. – 308 с.
37. Джанаева В.В. Лингвокогнитивные основы коммуникации: инокультурные прецедентные феномены: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.19 – теория языка» / В. В. Джанаева. – Владикавказ, 2008 – 15 с.
38. Добросклонская Т.Г. Вопросы изучения медиатекстов (опыт исследования современной английской медиаречи) / Т. Г. Добросклонская. – М.: УРСС Эдиториал, 2005. – 288 с.
39. Добросклонская Т.Г. Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ / Т. Г. Добросклонская. – М. : Флинта: Наука, 2008. – 203 с.
40. Доценко Е.Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е.Л. Доценко. – М. : ЧеРо, 1997. – 344 с.
41. Драпалюк А.С. Прецедентные феномены как один из способов интеллектуализации газетного текста: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.19 – теория языка / А. С. Драпалюк. – Саратов, 2010 – 20 с.
42. Дядечко Л.П. Лингвистическая характеристика цитат-реминисценций в современном русском языке / Л.П. Дядечко : автореф. дисс. ... канд. филол. н.: спец. 10.02.01 – русский язык. – К., 1989. – 16 с.
43. Дядечко Л.П. Крылатые слова как объект лингвистического описания: история и современность / Л. П. Дядечко. – К.: Вид-во КНУ ім. Т. Шевченка, 2002. – 293 с.
44. Дядечко Л. П. Крилаті слова в російській мові: системно-функціональний та лексикографічний аспекти: автореф. дис... д-ра філол. наук : 10.02.02 – російська мова. – Київ, 2003. – 34 с.

45. Евсеев А.С. Основы теории аллюзии (на материале русского языка): автореф. дисс. ... канд. филол. н.: спец. 10.02.01 – русский язык / А.С. Елисеев. – М., 1990. – 15 с.
46. Елисеева С.В. Прецедентные феномены, восходящие к французской культуре, в современной российской и американской прессе / дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание. – Сургут, 2010. – 279 с.
47. Жаева Р.Р. Способы актуализации прецедентных феноменов в публицистических текстах Ю.Д. Поминова: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 – теория языка и 10.02.01 – русский язык / Р. Р. Жаева. – Кемерово, 2012. – 25 с.
48. Желтухина М.Р. Специфика речевого воздействия тропов в языке СМИ : автореф. дисс. ... д. филол. н. / 10.02.19 – теория языка. – М., 2004. – 48 с.
49. Завьялова К.В. Функционирование прецедентного текста и прецедентного имени: сказка «Золушка» в русской, американской, испанской и венгерской лингвокультурах / К. В. Завьялова: дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.19 – теория языка – М., 2007. – 237 с.
50. Загнітко А.П. Теоретична грамати́ка української мови: Синтаксис : Монографія / А.П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
51. Загнітко А.П. Основи дискурсології / А.П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – 194 с.
52. Замаруєва І.В. Структура і зміст лінгвістичної бази даних в системах підтримки і ведення прикладних лінгвістичних словників / І. В. Замаруєва, І. В. Пампуха // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – 2008. – №20-21. – С. 59-61. – (Серія «Військово-спеціальні науки»).
53. Засорина М.Е. Прагма-интертекстуальные характеристики заголовочного дискурса СМИ (на примере журнала «Власть») / М. Е. Засорина // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. – Челябинск, 2009. – Вып. 34 – с. 34-38.

54. Захаренко И.В. Прецедентные высказывания и их функционирование в тексте / И.В. Захаренко // Лингвокогнитивные проблемы межкультурной коммуникации. – М., 1997а. – С. 92-99.
55. Захаренко И.В. Прецедентное высказывание и прецедентное имя как символы прецедентных феноменов / И.В. Захаренко, В.В. Красных, Д.Б. Гудков, Д. В. Багаева // Язык, сознание, коммуникация. – Москва, 1997б. – Вып. 1. – С. 82-103.
56. Зеленько А.С. Загальне мовознавство / А.С. Зеленько. – К. : Знання, 2010. – 380 с.
57. Земская Е.А. Активные процессы современного словопроизводства / Е. А. Земская // Русский язык конца XX столетия (1985-1995). – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 90-141.
58. Зырянова И.П. Прецедентные феномены в заголовках российской и британской прессы (2005-2009 гг.): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / И. П. Зырянова. – Екатеринбург, 2010. – 25 с.
59. Илюшкина М.Ю. Прецедентные феномены в российской и британской печатной рекламе услуг для туристов: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / М. Ю. Илюшкина. – Екатеринбург, 2008. – 26 с.
60. Ильин И.П. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм [Электронный ресурс] : монография / И. П. Ильин – Электрон. дан. (1 файл). – М. : Интрада, 1996. – 254 с. – Режим доступа: <http://lib.ru/CULTURE/ILIN/poststrukt.txt>.
61. Ильин И.П. Постмодернизм. Словарь терминов / И. П. Ильин. – М. : ИНИОН РАН – INTRADA, 2001. – 382 с.
62. Иссерс О.С. Речевое воздействие / О.С. Иссерс. – М. : Флинта, 2011. – 224 с.
63. Ільницька Л.Л. Англомовний сугестивний дискурс : дис. ... канд. філол. наук / 10.02.04 – германські мови. – К., 2006. – 22 с.

64. Канаева Е.Н. Текстовые функции логоэпистемы: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 – русский язык / Е. Н. Канаева. – М., 2007 – 21 с.
65. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием / С.Г. Кара-Мурза. – М. : Эксмо, 2000. – 864 с.
66. Карасик В.И. О типах дискурса [Электрон. ресурс] / В.И. Карасик // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс. – Волгоград, 2000. – С. 5–20. – Режим доступа: <http://rus-lang.isu.ru/education/discipline/philology/disrurs/material/material2/>
67. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
68. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 264 с.
69. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: КомКнига, 2006. – 261 с.
70. Карпіловська Є. А. Вступ до прикладної лінгвістики: комп'ютерна лінгвістика: підручник / Є. А. Карпіловська. – Донецьк: Юго-Восток, 2006. – 188 с.
71. Квакин А.В. Архетип, ментальность и оппозиция «свой – чужой» в контексте истории [Электрон. ресурс] / А.В. Квакин. – Режим доступа: <http://www.kvakin.ru/Documents/mif.pdf>
72. Кедрова Г.Е. Лингвистическая база данных как основа языковой обучающей среды (Learning Environment) [Електрон. ресурс] / Г. Е. Кедрова // 2-ая Всероссийская конференция «Электронные библиотеки: перспективные методы и технологии, электронные коллекции». – Протвино, 2000. – Режим доступа: <http://www.philol.msu.ru/~kedr/kedrova.pdf>.
73. Кирия И. Что такое мультимедиа? / И. Кирия // Журналистика и конвергенция: почему и как традиционные СМИ превращаются в мультимедийные / под ред. А.Г. Качкаевой. – М. : Фокус-Медиа, 2010. – С. 13–29.

74. Кобозева И.М. Две ипостаси содержания речи: значение и смысл / И.М. Кобозева // Язык о языке / под ред. Н. Д. Арутюновой. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 304–359.
75. Коваль А.П. Крилаті вислови в українській літературній мові / А.П. Коваль, В.В. Коптілов. – Київ: Вища школа, 1975. – 335 с.
76. Коваль А.П. Крилате слово : Довідкове видання / А.П. Коваль. – К.: Рад. школа, 1983. – 222 с.
77. Кондратенко Н. В. Інтертекстуальність в українському політичному дискурсі // Ковалевська, Т. Ю., Кондратенко, Н. В., Кутуза, Н. В., Порпуліт О. О., Ковалевська А. В. Реклама та PR у масовоінформаційному просторі / О. В. Александров (ред.). – Одеса: «Астропринт», 2009. – С. 155-160.
78. Кондратенко Н.В. Український модерністський і постмодерністський дискурс: комунікативно-прагматичний та текстово-синтаксичний аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Н.В. Кондратенко. – К., 2012 – 22 с.
79. Кондратенко Н.В. Інтертекстуальна номінація в модерністському і постмодерністському художньому дискурсі / Н. В. Кондратенко // Вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. – Серія : Філологія. – 2013. – Т. 18 . – Вип. 2 (6). – С. 69–73.
80. Коновалова Ю.О. Языковая игра в современной русской разговорной речи : монография / Ю. О. Коновалова. – Владивосток : ВГУЭС, 2008. – 196 с.
81. Кононенко В.І. Концепти українського дискурсу / В. І. Кононенко. – Київ-Івано-Франківськ: «Плай», 2004. – 248 с.
82. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія: навч. посібник / В. І. Кононенко. – К.: Вища школа, 2008. – 327 с.
83. Конт-Спонвиль А. Философский словарь / А. Конт-Спонвиль. – М. : Этерна, 2012. – 502 с.
84. Косарев М. И. Прецедентные феномены со сферой-источником «Кино» в политической коммуникации Германии и США: автореф. дисс. ...

канд. филол. наук: спец. 10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставимое языкознание / М. И. Косарев – Екатеринбург, 2008. – 24 с.

85. Костомаров В. Г. Как тексты становятся прецедентными / В. Г. Костомаров, Н. Д. Бурвикова // Русский язык за рубежом. – Москва. – 1994. – №1. – С. 73-76.

86. Костомаров В. Г. Старые мехи и молодое вино. Из наблюдений над русским словоупотреблением конца XX века / В. Г. Костомаров, Н. Д. Бурвикова. – Краснодар: Златоуст, 2001. – 72 с.

87. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Видавничий центр «Академія», 2006. – 464 с.

88. Кравцова Ю. В. Семантико-когнітивне моделювання метафоризації / Ю. В. Кравцова // Мовознавство. – 2011. – №1. – С. 43 – 54.

89. Красных В. В. Система прецедентных феноменов в контексте современных исследований / В. В. Красных // Язык, сознание, коммуникация. – 1997. – Вып. 2. – С. 5–12.

90. Красных В. В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология: Курс лекций / В. В. Красных. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284с.

91. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В. В. Красных. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 375 с.

92. Красных В. В. Единицы языка vs. единицы дискурса и лингвокультуры (к вопросу о статусе прецедентных феноменов и стереотипов) / В. В. Красных // Вопросы психолингвистики. – 2008. – №7. – С. 53–59.

93. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог, роман / Ю. Кристева // Вестник МГУ. – 1995. – №1. – С. 97–123. – (Серия 9. Филология).

94. Кубрякова Е. С. Виды пространств текста и дискурса / Е. С. Кубрякова, О. В. Александрова // Категоризация мира: пространство и время : Материалы научной конференции / Под ред. Е. С. Кубряковой, О. В. Александровой. – М. : Диалог-МГУ, 1997. – С. 15-25.

95. Кузьмина Н. А. Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка / Н. А. Кузьмина. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1999. – 268 с.

96. Курбакова Ю.В. Национально-прецедентные феномены и единицы с метафорическим значением в СМИ / Ю. В. Курбакова: дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 – германские языки – М., 2006 – 176 с.
97. Кушнерук С.Л. Сопоставительное исследование прецедентных имен в российской и американской рекламе: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание. – Екатеринбург, 2006. – 213 с.
98. Лучинская Е.Н. Концепты культуры в постмодернистском дискурсе / Е. Н. Лучинская // Человек. Язык. Культура: сборник научных статей, посвященных 60-летию юбилею проф. В.И. Карасика; отв. соред. В.В. Колесов, М.Влад. Пименова, В.И. Теркулов. – К. : Издательский дом Д. Бураго, 2013. – Часть 1. – С. 336-343.
99. Мак-Дональд М. Access 2007. Недостающее руководство / М. Мак-Дональд. – СПб.: «БХВ-Петербург», 2007. – 784 с.
100. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика / В. А. Маслова. – Минск: ТетраСистемс, 2004. – 272 с.
101. Мельник Ю.А. Прецедентні висловлення пісенного походження у сучасному російськомовному публіцистичному дискурсі: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 – російська мова. – Сімферополь, 2011. – 19 с.
102. Михновец Н.Г. Явление прецедентности: лингвистический и литературоведческий подходы / Н. Г. Михновец // Вестник Герценовского университета. – 2008. – №4. – С. 41-50.
103. Мицкевич О.С. Лингвистическая база данных специальной лексики белорусского языка с точки зрения потенциальных пользователей [Электрон. ресурс] / О. С. Мицкевич // Тезисы докладов VI Конференции «Прикладная лингвистика в науке и образовании». – СПб, 2012. – Режим доступа: <https://sites.google.com/site/kafedraprikladnojlingvistiki/konferencii/vi-konferencia-2012-goda/tezisy-konferencii/lingvisticeskaa-baza-dannyh-lbd-specialnoj-leksiki-belorusskogo-azyka-s-tocki-zrenia-potencialnyh-polzovatelej>.
104. Морковкин В.В. Русские агнонимы (слова, которые мы не знаем) / В. В. Морковкин, А. В. Морковкина. – М.: АО «Астра семь», 1997. – 414 с.

105. Назаренко О.М. Реалізація категорії діалогічності в сучасному українському газетному тексті: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. – Одеса, 2012. – 21 с.
106. Найдюк О.В. Семантичні та функціональні особливості прецедентних феноменів у німецькомовному дискурсі: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 – германські мови / О. В. Найдюк – К., 2009 – 14 с.
107. Науменко Т.В. Массовая коммуникация и методы ее воздействия на аудиторию / Т.В. Науменко // Философия и общество. – 2004. – №1. – С. 100–119.
108. Наумова Е.О. Прецедентные тексты: аспекты изучения и функционирования в публицистическом дискурсе / Е. О. Наумова // Сб. тезисов II Международного конгресса исследователей русского языка «Русский язык: исторические судьбы и современность». – М., МГУ, 2004. – С. 107-108.
109. Наумова И.О. Фразеологические общности русского и английского языков (в контексте языковой конвергенции) / И.О. Наумова. – Харьков: ХНАГХ, 2012. – 244 с.
110. Нахимова Е.А. Прецедентные имена в массовой коммуникации: монография / Е.А. Нахимова ; ГОУ ВПО «Урал. гос. пед. ун-т» ; Ин-т социального образования. – Екатеринбург, 2007. – 207с.
111. Нахимова Е.А. Имена русских царей как прецедентное поле в современных российских СМИ / Е. А. Нахимова // Вестник Пермского университета: Российская и зарубежная филология.– 2009. – Выпуск 2. – С. 12-19.
112. Нахимова Е.А. Теория и методика когнитивно-дискурсивного исследования прецедентных онимов в современной российской массовой коммуникации : автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.19 – теория языка / Е. А. Нахимова. – Екатеринбург, 2011. – 44 с.
113. Негрышев А. А. Прагматика интертекстуальности в новостном дискурсе СМИ (на материале информационных заметок): [Электрон. ресурс] / А. А. Негрышев // Международный научно-практический (электронный)

журнал «INTER-CULTUR@L-NET». – 2005. – Вып.4. – Режим доступа: www.vfnflu.wladimir.ru.

114. Немирова Н.В. Прецедентность и интертекстуальность политического дискурса / Н.В. Немирова // Лингвистика: бюллетень Уральского лингвистического общества. — Екатеринбург. — 2003. — Т. 11. — С. 153–157.

115. Нефедова Л.А. Прецедентные тексты современных немецких афоризмов (на материале книги заметок и афоризмов Элмара Шенкеля) / Л.А. Нефедова // Филологические науки. — 2005. — №4. — С. 84 – 93.

116. Новая философская энциклопедия : в 4 тт. : Т. 1 / Ред. совет: В.С. Степин, А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин, А.П. Огурцов и др. — М. : Мысль, 2010. — 744 с.

117. Онуфрив С.Т. Політичний дискурс ЗМІ України у світовому інформаційному просторі : дис. ... канд. філол. наук / 10.01.08 – журналістика. — К., 2005. — 193 с.

118. Осипов Г.В. Социологический энциклопедический словарь / Сост. Г.В. Осипов, З.Т. Голенкова, Л.П. Костомахина, Л. Кречмар, А. Михайлова, Р. Ружичка, Е.Д. Руткевич, А. Ясиньска-Каня. — М. : Изд-во «Норма», 2000. — 488 с.

119. Палмер С.Р. Практическое руководство по функционально-ориентированной разработке ПО / С.Р. Палмер, Дж.М. Фелсинг : Пер. с англ. — М. : Издательский дом «Вильямс», 2002. — 304 с.

120. Аронсон Э. Эпоха пропаганды: механизмы убеждения, повседневное использование и злоупотребление / Э. Аронсон, Э.Р. Пратканис. — СПб. : Еврознак, 2003. — 384 с.

121. Перебийніс В.І. Статистичні методи для лінгвістів / В.І. Перебийніс. — Вінниця : Нова книга, 2002. — 168 с.

122. Перепелиця М.С. Мовні трансформації в сучасному мас-медійному дискурсі: комплексний аналіз : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.02 – російська мова / М.С. Перепелиця. — Харків, 2015. — 24 с.

123. Петрова Н.В. Эволюция понятия «прецедентный текст» [Электронный ресурс] // Проблемы концептуализации действительности и моделирования языковой картины мира: сб. науч. тр.: вып. 4 / сост., отв. ред. Т.В. Симашко. – Архангельск, 2009. – С. 350-358. – Режим доступа: www.linguistic.sfpgu.ru/razdel4.doc.

124. Пикулева Ю.Б. Прецедентный культурный знак в современной телевизионной рекламе: Лингвокультурологический анализ: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 – русский язык. – Екатеринбург, 2003. – 19 с.

125. Полчанинова Е.О. Афоризмы как предмет изучения фразеологии (на материале немецкоязычных афоризмов) / Е.О. Полчанинова // К юбилею германиста : Сборник научных статей к юбилею профессора И.И. Чернышевой / Отв. ред. Л.А. Нефедова. – Москва: МАКС Пресс, 2011. – Вып. 3. – С. 88 – 99.

126. Поршнева Б.Ф. Контрсуггестия и история / Б.Ф. Поршнева // История и психология. – М. : Мысль, 1972.

127. Постнова Т.Е. Прецедентные тексты в печатной рекламе / Т. Е. Постнова // Вестник МГУ. – 2001. – №2. – С. 106-115.

128. Прохоров Ю.Е. Действительность. Текст. Дискурс: монография / Ю. Е. Прохоров – М. : Флинта, Наука, 2004. – 224с.

129. Рагимова Ф.С. Способы актуализации прецедентного высказывания в рекламном тексте: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 – русский язык / Ф. С. Рагимова – Кемерово, 2006 – 40 с.

130. Рассошенко Ж.В. К вопросу об определении дискурса в современной лингвистике / Ж.В. Рассошенко // Язык, сознание, коммуникация. – 2003. – №24. – С. 86–97.

131. Різун В.В. Маса : текст лекцій / В.В. Різун. – К., 2003. – 118 с.

132. Ростова Е.Г. Использование прецедентного текста в преподавании РКИ: цели и перспективы / Е. Г. Ростова // Русский язык за рубежом. – 1993. – №1. – С. 7-15.

133. Руда О.Г. Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі : монографія / О.Г. Руда. – К., 2012. – 232 с.

134. Русское культурное пространство: Лингвокультурологический словарь / И. С. Брилева, Н. П. Вольская, Д. Б. Гудков, И. В. Захаренко, В. В. Красных. – М.: «Гнозис», 2004. – 318 с.

135. Рябініна О.К. Інтертекстуальність у дискурсі сучасної української преси: лінгвістичний аспект: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова / О. К. Рябініна. – Харків, 2008. – 21 с.

136. Садохин А.П. Введение в теорию межкультурной коммуникации / А.П. Садохин. – М.: Высшая школа, 2005. – 310 с.

137. Саксонова Ю.Ю. Прецедентный интекст; проблема межъязыковой эквивалентности в художественном переводе / Ю. Ю. Саксонова: дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание. – Екатеринбург, 2001. – 133 с.

138. Самигулина Ф.Г. Специфика функционирования модифицированных прецедентных высказываний в современном рекламном дискурсе / Ф.Г. Самигулина // Славянские языки и современные средства массовой коммуникации. – М., 2009. – С. 316-317.

139. Санников В.З. Русский язык в зеркале языковой игры / В. З. Санников. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 552 с.

140. Сахарук Інна. Типологія прецедентних феноменів у сучасному українському дискурсі // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А.П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – Вип. 23. – С. 197–203.

141. Сахарук Інна. Сфери-джерела прецедентності в текстах українських друкованих ЗМІ // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А.П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2012а. – Вип. 25. – С. 162–167.

142. Сахарук І.В. Прецедентність як вияв інтертекстуальності в текстах українських друкованих ЗМІ // Лінгвістика. Комунікація. Освіта : матеріали

VI Всеукр. наук.-практ. конф. (Луганськ, 14–15 березня 2013 р.). – Луганськ : Вид-во ЛДАКМ, 2013а. – С. 73–76.

143. Сахарук Інна. Особливості функціонування прецедентних феноменів у текстах українських друкованих ЗМІ // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Т. 35. – Донецьк : Український культурологічний центр, Східний видавничий дім, 2013б. – С. 197–207.

144. Сахарук І.В. Маніпулятивна функція прецедентних феноменів у текстах українських друкованих ЗМІ // Вісник Черкаського університету. Серія Філологічні науки. – 2013в. – №7 (260). – С. 129–136.

145. Сахарук І.В. Універсально-прецедентні феномени як компоненти міжкультурної компетентності // Актуальні питання розвитку філологічних наук у XXI ст. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 16–17 травня 2014 р.). – Одеса : Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2014а. – С. 115–116.

146. Сахарук І. Прецедентні феномени як вияв мовної гри в сучасних українських Інтернет-ЗМІ // Інформація, комунікація, суспільство 2014 : матеріали 3-ї Міжнародної наукової конференції (Львів–Славське, 21–24 травня 2014 р.). – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2014б. – С. 134–135.

147. Сахарук І.В. Стратегії й тактики сугестії в сучасному українському медійному дискурсі // Вісник Донецького університету. Серія Б: Гуманітарні науки. – 2014в. – №1–2. – С. 216–222.

148. Сахарук И.В. Типы трансформаций прецедентных феноменов в дискурсе современных украинских Интернет-СМИ // Язык, литература, культура: Актуальные проблемы изучения и преподавания: Сборник научных и научно-методических статей / Ред. кол.: Л.П. Клобукова и др. – М.: МАКС Пресс, 2014г. – Выпуск 10. – С. 131–137.

149. Сахарук І.В. Прецедентні одиниці як засіб реалізації сугестії в українському медійному дискурсі // Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького національного університету : зб. наук. праць. – Вип. 13. – Кривий Ріг : НПП Астерікс, 2015а. – С. 337–345.

150. Сахарук Інна. До питання про розмежування прецедентних феноменів і метафор у сучасному медійному дискурсі // Граматичні студії : зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А.П. Загнітко. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015б. – С. 143–147.
151. Сахарук Інна. Статус прецедентних одиниць в системі інтертекстуальних одиниць сучасного українського медійного дискурсу // Jazykovedný Časopis. – 2015в. – Ročník 66. – Číslo 2. – Pp. 127–143.
152. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
153. Семенец О.П. Прецедентный текст в газетном заголовке и современная текстовая картина мира / О.П. Семенец // Сб. тезисов I Международного конгресса исследователей русского языка «Русский язык: исторические судьбы и современность». – М., МГУ, 2001. – С. 424–425.
154. Семенюк О.А. Основи теорії мовної комунікації / О.А. Семенюк, В.Ю. Паращук. – К. : Академвидав, 2010. – 240 с.
155. Серажим К.Г. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність / К.Г. Серажим. – К., 2002. – 392 с.
156. Сереброва С.Б. Прецедентні феномени в дискурсі сучасних ЗМІ: проблема функціонування і реалізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 – російська мова. – Дніпропетровськ, 2009. – 21 с.
157. Серио П. Как читают тексты во Франции / П. Серио // Квадратура смысла : Французская школа анализа дискурса : Пер. с фр. и португ. – М. : Прогресс, 1999. – С.14–53.
158. Серов В.В. Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений / В.В. Серов. – М.: Локид-Пресс, 2005. – 852 с.
159. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови : монографія / Л.Г. Скрипник. – К.: Наукова думка, 1973. – 280 с.
160. Слышкин Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе: монография / Г. Г. Слышкин. – М. : Академия, 2000. – 128с.

161. Сметанина С.И. Медиа-текст в системе культуры: динамические процессы в языке и стиле журналистики: автореф. дис... д. филол. наук : 10.01.10. – Санкт-Петербург, 2002. – 24 с.
162. Стариченок В.Д. Большой лингвистический словарь / В.Д. Стариченок. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2008. – 811 с.
163. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
164. Супрун А.Е. Текстовые реминисценции как языковое явление / А. Е. Супрун // Вопросы языкознания. – М., 1995. – №6. – С. 17-29.
165. Сыропятова М.С. Трансформация прецедентных феноменов в языке глянцевого журнала (гендерные характеристики) / М. С. Сыропятова // Сб. трудов IV Международного конгресса исследователей русского языка «Русский язык: исторические судьбы и современность». – М., МГУ, 2010. – С. 577-578.
166. Темнова Е.В. Современные подходы к изучению дискурса / Е.В. Темнова // Язык, сознание, коммуникация. – №26. – 2004. – С. 24–32.
167. Терских М.В. Реклама как интертекстуальный феномен: дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.20. – Омск, 2003. – 198с.
168. Трубіцина О.С. Мовні засоби реалізації сугестії в кітаємовній масовій комунікації (на прикладі інтерв'ю Ху Цзіньтао іноземним ЗМІ) / О.С. Трубіцина // Східний світ. – 2013. – № 2–3. – С. 126–131.
169. Тураева З.Я. Лингвистика текста (Текст: структура и семантика) / З. Я. Тураева. – М. : Просвещение, 1986. – 127 с.
170. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови : Посібник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 400 с.
171. Фатеева Н.А. Типология интертекстуальных элементов и связей в художественной речи / Н. А. Фатеева // Известия АН. Серия литературы и языка, 1998. – Т. 57. – №5. – С. 25-38.
172. Фатеева Н.А. Интертекст в мире текстов: Контрапункт интертекстуальности / Н. А. Фатеева. – М. : КомКнига, 2007. – 280 с.

173. Филиппович Ю.Н. Семантика информационных технологий: опыты словарно-тезаурусного описания / Ю. Н. Филиппович, А. В. Прохоров. – М.: Изд-во МГУП, 2002. – 368 с.

174. Харченко Н.П. Заголовки-цитаты в современной газетной публицистике: тезисы [Электрон. ресурс] / Н. П. Харченко, Л. С. Банник // Материалы международной научной конференции «Изменяющийся языковой мир». – Пермь, 2001. – Режим доступа: <http://language.psu.ru/bin/view.cgi?art=0006&th=yes&lang=rus> (дата обращения: 13.06.2014)

175. Чанышева З.З. Суггестивный эффект знаков лингвокультуры в медиакоммуникации / З.З. Чанышева // Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина. – 2012. – Выпуск №3. – Том 1. – С. 140–147.

176. Чернявская В.Е. Дискурс как объект лингвистических исследований / В.Е. Чернявская // Текст и дискурс. Проблемы экономического дискурса: Сб. науч. тр. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. гос. ун-та экономики и финансов, 2001. – С.11–22.

177. Чернявская В.Е. Дискурс власти и власть дискурса: проблемы речевого воздействия / В.Е. Чернявская. – М. : Флинта, 2006. – 136 с.

178. Чистова С.С. Сопоставительное исследование прецедентных феноменов в российской и американской рекламе бытовой техники и транспортных средств: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание». – Екатеринбург, 2009 – 25 с.

179. Чікібаєв А.Г. Прецедентні феномени в структурі мовної особистості студента-філолога (на матеріалі англійської, французької, української та російської мов) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 – загальне мовознавство. – Донецьк, 2011. – 20 с.

180. Чорновол-Ткаченко Р.С. Прецедентний текст як основа лінгвостилістичної реалізації категорії інтертекстуальності (на матеріалі казок

Льюїса Керрола): автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.04 – германські мови. – Харків, 2007. – 19 с.

181. Чубур В.В. Свідоме й несвідоме авторство в журналістиці: акценти і проблеми / В.В. Чубур // *Культура народів Причорномор'я*. – 2007. – № 101. – С. 155–158.

182. Швець Я. Застосування термінів інтертекстуальність та інтертекст у сучасній комунікативній лінгвістиці / Я. Швець // *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». – 2010. – № 675. – С. 195–197.

183. Шелестюк Е.В. О лингвистическом исследовании символа / Е.В. Шелестюк // *Вопросы языкознания*. – №4. – 1997. – С. 125–143.

184. Шелестюк Е.В. Речевое воздействие: онтология и методология исследования : дисс. ... д. филол. н. / 10.02.19 «Теория языка». – Челябинск, 2009. – 304 с.

185. Шкіцька І. Ю. Маніпулятивні тактики позитиву: лінгвістичний аспект : монографія / І.Ю. Шкіцька. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 440 с.

186. Шулежкова С.Г. Крылатые выражения русского языка, их источники и развитие. – Москва: «Азбуковник», 2001. – 288 с.

187. Эко У. Заметки на полях «Имени розы» / У. Эко // *Собрание сочинений в 4-х тт.* – М., 1998. – Том 1. – С. 596-644.

188. Bauman R. A World of Others' Words: Cross-Cultural Perspectives on Intertextuality / R. Bauman. – Oxford: Blackwell Publishing, 2004. – 184 pp.

189. Chandler D. Intertextuality [Електрон. ресурс] / D. Chandler // *Semiotics for beginners*. – Режим доступу: <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/sem09.html>.

190. Coleman S. The Media and the Public : “Them” and “Us” in Media Discourse / S. Coleman, K. Ross. – Wiley-Blackwell, 2010. – 188 pp.

191. Encyclopaedia Britannica. Online: <http://www.britannica.com/topic/precedent> (время доступа: 08.09.2015).

192. Fiedler S. *English Phraseology. A coursebook* / S. Fiedler. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2007. – 198 pp.
193. Fokkema D. *The Rise of Cross-Cultural Intertextuality* / D. Fokkema // *Canadian Review of Comparative Literature*. – 2004. – Pp. 5–10.
194. Galperin I.R. *English Stylistics* / I.R. Galperin. – Moscow: URSS, 1977. – 334 pp.
195. Gläser R. *The Stylistic Potential of Phraseological Units in the Light of Genre Analysis* / R. Gläser // *Theory, Analysis, and Applications* / Edited by A.P. Cowie. – Oxford: CLARENDON PRESS, 1998. – Pp. 125–144.
196. Graham A. *Intertextuality* / A. Graham. – London, New York: Routledge, 2000. – 238 pp.
197. Hitchon J. *Allegorically Speaking: Intertextuality of the Postmodern Culture and its Impact on Print and Television Advertising* / J. Hitchon, J. Jura // *Communication Studies*. – West Lafayette, Summer 1997. – Vol. 48. – Issue 2. – Pp. 142–158.
198. Holliday A. *Intercultural Communication. An Advanced Resource Book* / A. Holliday, M. Hyde, J. Kullman. – London: Taylor & Francis Group, 2004. – 233 pp.
199. *Intercultural Competences: Conceptual and Operational Framework*. – UNESCO, 2013. – 44 pp.
200. Jowett G.S. *Propaganda and Persuasion* / G.S. Jowett, V. O'Donnell. – SAGE, 2012. – 435 pp.
201. Kipfer B.A. *Phraseology* / B.A. Kipfer. – Naperville: Sourcebooks, Inc., 2008. – 320 pp.
202. Moon R. *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach* / R. Moon. – Oxford: CLARENDON PRESS, 1998. – 340 pp.
203. Ott B. *Intertextuality : Interpretive Practice and Textual Strategy* / B. Ott, C. Walter // *Critical Studies in Media Communication*. – 2000. – Vol. 17. – Issue 4. – Pp. 98-106.

204. Panasenko N. Biblical Motifs and Allusions in the Short Stories by Ray Bradbury / N. Panasenko, M. Šestáková // International Journal of Humanities and Social Science. – June 2013. – Vol. 3. – No.11. – Pp. 191 – 211.
205. Paxton M. Intertextual Analysis: A Research Tool for Uncovering the Writer's Emerging Meanings [Електрон. ресурс] / M. Paxton. – Режим доступу: http://www.ched.uct.ac.za/seminars/pdf/intertextuality_paper.pdf.
206. Pfister M. How Postmodern is Intertextuality? / M. Pfister // Intertextuality / ed. by Heinrich F. Plett. – Berlin; New York : de Gruyter, 1991. – Pp. 207–225.
207. Piirainen E. Europeanism, internationalism or something else? Proposal for a cross-linguistic and cross-cultural research project on widespread idioms in Europe and beyond / E. Piirainen // Hermes, Journal of Linguistics. – 2005. – №35. – Pp. 45–75.
208. Plett H.F. Intertextualities / H.F. Plett // Intertextuality. Edited by H.F. Plett. – Berlin: Walter de Gruyter & Co, 1991. – Pp. 3–29.
209. Richards J.C. Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics / J. C. Richards, R. Schmidt. – London: Longman Group, 2002. – 595 p.
210. Sakharuk I. Functions of Precedent Phenomena in Ukrainian Printed Media Texts / I. Sakharuk // Лінгвокомп'ютерні дослідження: зб. наук. праць. – Донецьк: ДонНУ, 2012б. – Вип. 5. – С. 106–109.
211. Sakharuk Inna. Text and Discursive Categories of Modern Ukrainian Internet-Media in the Paradigm of Postmodernism // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А.П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2014г. – Вип. 29. – С. 152–161.
212. Searle J.R. Metaphor / J.R. Searle // Expression and Meaning : Studies in the Theory of Speech Acts. – Cambridge : Cambridge University Press, 1981. – P. 76–116.

Довідкові видання

213. APADP: American Psychology Association Dictionary of Psychology / Ed. by G.R. Vandenbos. – Washington : APA, 2010. – 1221 pp.

214. CDP: Cambridge Dictionary of Psychology / General editor D. Matsumoto. – Cambridge : Cambridge University Press, 2009. – 587 pp.
215. DGTL: Trask R.L. A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics / R.L. Trask. – Routledge, 2001. – 335 pp.
216. DL: Pei M.A. A Dictionary of Linguistics / M.A. Pei, F. Gaynor. – NY : Philosophical Library, 1954. – 293 pp.
217. DVD: Sandywell B. Dictionary of Visual Discourse. A Dialectical Lexicon of Terms / B. Sandywell. – Burlington : Ashgate Publishing Company, 2011. – 702 pp.
218. LDLTAL: Richards J.C. Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics / J.C. Richards, R. Schmidt. – Longman, 2002. – 595 pp.
219. MWDA: Webber E. Merriam-Webster's Dictionary of Allusions / E. Webber, M. Feinsilber. – Springfield : Merriam-Webster, Incorporated, 1999. – 603 pp.
220. OCDL: Matthews P.H. Oxford Concise Dictionary of Linguistics / P.H. Matthews. – Oxford : Oxford University Press, 2003. – 250 pp.
221. ODA: Delahunty A. The Oxford Dictionary of Allusions / A. Delahunty, S. Dignen, P. Stock. – Oxford : Oxford University Press, 2001. – 453 pp.
222. ODC: Farkas A. The Oxford Dictionary of Catchphrases / A. Farkas. – Oxford : Oxford University Press, 2002. – 368 pp.
223. ODQ: Knowles E. The Oxford Dictionary of Quotations / E. Knowles. – Oxford : Oxford University Press, 2009. – 1184 pp.
224. SDS: Bruce S. The Sage Dictionary of Sociology / S. Bruce, S. Yearley. – London : Sage Publications, 2006. – 328 pp.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «Український тиждень» (01.07.2010 – 30.06.2015).
2. «Дзеркало тижня» (01.07.2010 – 30.06.2015).
3. «Високий замок» (01.07.2010 – 30.06.2015).
4. «Газета по-українськи» (01.07.2010 – 30.06.2015).
5. Інтернет-видання «Українська правда» (<http://www.pravda.com.ua/>) (01.07.2010 – 30.06.2015).
6. Інтернет-видання «Тиждень» (<http://tyzhden.ua/>) (01.07.2010 – 30.06.2015).

ДОДАТОК А

Проект словникової статті «Словника прецедентних одиниць українського медійного дискурсу початку XXI ст.»

Однією з перспектив нашого дослідження є створення електронного словника прецедентних одиниць, який матиме відкриту структуру з можливістю доповнення і редагування. Укладання словника плановано здійснювати за допомогою текстового редактору та програми ABBYY Lingvo DSL Compiler з подальшою інтеграцією продукту до системи словників Lingvo.

Перевагами зазначеного програмного середовища є його дружній інтерфейс, можливість форматування і дизайну статті за власним шаблоном, створення перехресних посилань на інші статті, додавання графічних і звукових файлів, збереження історії пошуку, а також можливість формування індивідуального набору словників.

До словника плановано включити відомості про типологічні характеристики прецедентних одиниць, подати коротке тлумачення їхнього значення та приклад вживання у дискурсі ЗМІ. Типова словникова стаття міститиме такі елементи: 1) прецедентна одиниця; 2) тип прецедентної одиниці (прецедентний вираз чи ім'я – відповідно ПВ / ПІ); 3) прецедентний феномен, до якого апелює одиниця із зазначенням його типу (прецедентний текст, ситуація чи особистість – відповідно ПТ / ПС / ПО); 4) сфера-джерело; 5) тип за ступенем універсальності; 6) тип за національною ознакою; 7) тлумачення; 8) додаткові значення (якщо є); 9) приклад уживання в медійному дискурсі.

Тлумачення прецедентної одиниці подаватиметься з урахуванням тієї культурної інформації, що міститься в прецедентному феномені, до якого вона апелює. Варто зазначити, що деяким прецедентним одиницям властива полісемія, яка виявляється в тому, що в різних контекстах актуалізовано різні диференційні ознаки прецедентного феномена. Наприклад:

Бридке каченя – ПВ → ПТ однойменної казки Г.-Х. Андерсена; наука і мистецтво (література); унів.-прец.; запозич.; щось некрасиве, слабке, на перший погляд, безперспективне, що згодом стрімко розвивається, розкриває

свій потенціал і починає помітно вирізнятися з-поміж інших силою та / або красою: *«Бридке каченя» ядерної фізики та можливий прогрес світової енергетики.* – Дзеркало тижня. – №24. – 04.07. – 10.07.2014.

Каїн – ПІ → ПТ Біблії (Старий Заповіт); релігія (християнство) / наука і мистецтво (література); соц.-прец.; запозич.; жорстока, підступна людина, що не гидує навіть убивством близької людини заради досягнення мети; символ жорстокості, підступності, зради: *Тавровані Каїном. Гітлер — людина, фюрер, тиран у порівнянні...* – Дзеркало тижня. – №15. – 24.04.2015.

Клондайк – ПІ → ПС «золотої лихоманки», що мала місце в кінці ХІХ ст. на північному заході Канади в однойменному регіоні; суспільна сфера (значущі суспільні події); унів.-прец.; запозич.; щось, що може принести дуже високий прибуток, незліченні скарби: *Клондайк для опозиції. На Донбасі зростають протестні настрої.* – Український тиждень. – №36. – 05.09. – 11.09.2013.

Маємо те, що маємо – ПВ → ПО першого Президента України Л.М. Кравчука; суспільна сфера (політика); націон.-прец.; вл.-укр.; 1) неможливість змінити поточну ситуацію, невідворотність певних подій: *І, нарешті, остання, на мій суб'єктивний погляд, найчисельніша група «однодумців» нашого суспільства – це розчаровані у своїй минулій політичній активності або ж взагалі просто байдужі люди, байдужі до всього, що не стосується їх особистих інтересів і цілей, які найчастіше у своїх думках і словах приєднуються до крилатих слів класика вітчизняної політики: «маємо те, що маємо», підводячи підсумок свого аналізу старим, як світ, висновком: «кожен народ має ту владу, на яку заслуговує (своєю мораллю, думками і поведінкою)»...* – Українська правда. – 14.10.2011; 2) іронічна констатація певного негативного факту: *Творці «УЄ» про необхідність редагування, вочевидь, і не чули, – а, відтак, маємо те, що маємо: у «перекладі» з російської славетний Ель Греко став ... Ялиною Греко, а Бенджамін вон Блок – Бенджаміном геть Блоком.* – Історична правда. – 31.10.2011.

Майдан – ПІ → ПС Революції Гідності листопада 2013 – лютого 2014 рр.; суспільна сфера (значущі суспільні події); націон.-прец.; вл.-укр.; 1) символ протесту, революції, боротьби за громадянські права і свободи: *У Кишиневі*

реально запахло в повітрі Майданом. – Українська правда. – 12.05.2015;
2) символ певного ступеня анархічності, влади громади, що не регульована чітко визначеними юридичними нормами: *Пряма майданна демократія годиться, коли на часі завдання брати Бастилію, коли ж треба писати «Кодекс Наполеона», потрібно щось фундаментальніше.* – Український тиждень. – №21. – 22.05. – 28.05.2014.

Пірова перемога – ПВ → ПС перемоги емірського царя Пірра у битві з римськими військами у 279 р. до н.е.; суспільна сфера (значущі суспільні події); унів.-прец.; запозич.; перемога, що є лише формальною, втрати від якої значно перевищують здобутки, тому саме значення цієї перемоги нівельовано: *Вибори у Москві: Пірова перемога керованої демократії.* – Тиждень. – 10.09.2013.

Ми ставимо за мету описати ті одиниці, які містяться у когнітивній базі пересічного представника української лінгвокультурної спільноти, ту фонову інформацію, яка відома більшості українців. Словник презентуватиме певного роду культурний мінімум, що відображає ті уявлення та моделі сприйняття, за якими в нашому суспільстві закріплено статус загальноприйнятних.

ДОДАТОК Б

Словник термінів

Агітація – експліцитно виражений заклик до вчинення певної дії, спонукування до активності шляхом поширення певних ідей, концепцій.

Алюзія – «непряме посилення словом або фразою на історичний, літературний, міфологічний або біблійний факт або на факт повсякденного життя, зроблене усно або письмово» [Galperin 1977: 187].

Аргументації стратегія (Персуазивна стратегія) – стратегія переконання з опертям на раціональне обґрунтування.

Афоризм – лаконічне, логічне, образне висловлення певного автора, що виражає закінчену, генералізовану думку про предмети / явища навколишнього світу.

Дискурс – «вербалізована мовленнєво-мисленнєва діяльність, що розуміється як сукупність процесу та результату, і яка має як власне-лінгвістичний, так і екстралінгвістичний плани» [Красных 2003: 113].

Дискурс ЗМІ – див. **Медіа-дискурс**

Дискурс мас-медіа – див. **Медіа-дискурс**

Ептонім – див. **Крилата одиниця**

Еталон – «ідеалізований стереотип (певне мінімізоване і національно-детерміноване уявлення про об'єкт або ситуацію), який на соціально-психічному рівні виступає як вияв нормативних уявлень про людину, світ, суспільство» [Маслова 2004: 59].

Згадка – вказівка на цитату, за якої не обов'язково джерело має цитуватися дослівно, припустимим є витяг із цитати або її парафраза, однак обов'язковим є посилення на джерело цієї цитати.

Інтертекстуальна одиниця – вербальний маркер (засіб реалізації) інтертекстуальності в дискурсі (тексті), одиниця, що вербалізує прототекст.

Інтертекстуальна форма – специфічний тип тексту, що має інтертекстуальну природу, тобто містить інтертекстуальні одиниці або жанрово співвідносний із іншими прототиповими текстами.

Інтертекстуальність – 1) діалог кожного конкретного тексту з культурою, в якій він існує (Н. Фатеева); 2) формальний зв'язок текстів, за якого одні тексти містять явні або приховані відсилки до інших.

Когнітивна база – певним чином структурована сукупність обов'язкових знань про навколишній світ, якими володіють представники певної лінгвокультурної спільноти.

Контрсугестія – сукупність методів і прийомів протидії сугестивному впливу (навіюванню).

Крилата одиниця (Ептонім) – «слово або вислів, що є національно-культурно детермінованим та соціумно-орієнтованим, відносно широко відтвореним у значенні, відмінному від вихідного при збереженні живого зв'язку з першоджерелом» [Дядечко 2002: 25].

Логоепістема – «мовне вираження закріпленого суспільною пам'яттю відбитка дійсності у свідомості носіїв мови в результаті досягнення ними духовних цінностей вітчизняної та світової культур» [Костомаров, Бурвикова 2001: 39].

Маніпуляція – мовний вплив, спрямований на неявне, приховане спонукання адресата до здійснення певних дій; «приховане впровадження у свідомість бажань, ставлень, настанов, що слугують інтересам відправника повідомлення, які необов'язково збігаються з інтересами адресата» [Чернявская 2006: 19].

Медіа-дискурс (Медійний дискурс, Дискурс ЗМІ, Дискурс мас-медіа) – зв'язний письмовий текст у сукупності з прагматичними, соціокультурними та іншими чинниками, виражений засобами масової комунікації, в якому відбито актуальні соціальні, політичні, економічні, культурні процеси і тенденції.

Метафора – смислове уподібнення, перенесення характеристик; будь-який спосіб непрямого та образного вираження значення.

Навіювання – див. **Сугестія**.

Персуазивна стратегія – див. **Аргументації стратегія**

Постмодернізм – особливий тип суспільної практики, філософський, науковий і художній напрямок, що з'явився приблизно в середині минулого

століття, коли масова культура набула тотального поширення у світі. Його характерними рисами є багатошаровість, самоіронія, використання готових форм, синкретизм, децентрація, еkleктичність, карнавальна стихія, амбівалентність, інтертекстуальність, комерціалізація культурних форм, настанова на розважальність, заміна оригінальності мімікрією та імітацією тощо.

Прецедентна одиниця – вербальний засіб актуалізації прецедентного феномена в дискурсі.

Прецедентна особистість – реальна особистість або герой твору мистецтва, якому притаманні низка атрибутів і диференційних ознак, образ якого є значущим і актуальним у когнітивному плані для переважної більшості представників певної лінгвокультурної спільноти.

Прецедентна ситуація – реальна ситуація або епізод із твору мистецтва, якому притаманні низка атрибутів і диференційних ознак, який є значущим і актуальним у когнітивному плані для переважної більшості представників певної лінгвокультурної спільноти.

Прецедентне ім'я – прецедентна одиниця, що позначає загальновідоме власне ім'я, яке відсилає реципієнта до певного прецедентного феномену.

Прецедентний вираз – прецедентна одиниця, що позначає загальновідомий вираз, сполуку слів, який відсилає реципієнта до певного прецедентного феномену.

Прецедентний текст – вербальний прецедентний феномен, зв'язний текст, якому притаманні низка атрибутів і диференційних ознак, який є значущим і актуальним у когнітивному плані для переважної більшості представників певної лінгвокультурної спільноти.

Прецедентний феномен – суспільне, історичне або культурне явище, текст або особу, які є широко відомими і значущими для певної соціальної спільноти, та до яких здійснювано регулярну апеляцію в дискурсі.

Прецедентність – властивість прецедентних одиниць, яка полягає в їх зв'язку із певними значущими одиничними явищами суспільного або

культурного життя та актуальності цих одиниць для носіїв лінгвокультури в когнітивному плані.

Пропаганда – «поширення через засоби масової комунікації політичних, філософських, наукових та інших поглядів і ідей з метою закладення їх у суспільну свідомість і активізації масової практичної діяльності» [Руда 2012: 55].

Прототекст – текст (у широкому розумінні), що є прецедентним феноменом і джерелом походження інтертекстуальної одиниці.

Ремінісценція – випадкова, мимовільна алюзія на прочитаний раніше твір мистецтва, поява якої залежить тільки від особистих асоціацій реципієнта.

Сугестія (Навіювання) – прихований емоційний вплив, здійснюваний на підсвідомість адресата, внаслідок чого знижувано його аналітичні здібності та здатність сприймати інформацію критично.

Текст – «комплекс вербальних знаків природної мови, що характеризується формально-змістовою цілісністю і прагматично-комунікативною єдністю» [Кондратенко 2012: 6].

Текстово-дискурсивна категорія – «надпарадигмальна інваріантна ознака, яка властива тексту в типовій комунікативній ситуації, де текст є формою, яка опосередковує організацію мовленнєвої взаємодії комунікантів» [Габидулліна 2009: 12].

Фразеологізм – «відтворюване, цілісне за значенням, стійке за складом і структурою словосполучення» [Ужченко 2005: 6].

Цитата – точне відтворення компонентів тексту-донора в тексті-реципієнті із обов'язковою вказівкою на прототекст.